

ISSN 2220-8089 (print)
ISSN 2523-4005 (on-line)

Міністерство освіти і науки України

В І С Н И К

**ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
імені В.Н. КАРАЗІНА**

Серія «Питання політології»

Випуск 40

Заснована 1993 року

Харків

2021

У Віснику розглядаються актуальні проблеми теорії та практики політичних процесів в умовах глобалізації.

Для викладачів, наукових працівників та всіх, хто цікавиться проблематикою політичної науки.

Вісник є фаховим виданням України категорії «Б» у галузі політичних наук зі спеціальності 052 (Наказ МОН України наказу Міністерства освіти і науки України № 627 від 14.05.2020).

Затверджено до друку рішенням Вченої ради Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (протокол № 15 від 28.12.2021 р.)

Індексується: DOAJ <https://doaj.org/toc/2523-4005?source>

Редакційна колегія Вісника ХНУ імені В.Н. Каразіна «Питання політології»:

Головний редактор:

Журженко Т.Ю. – професор Інституту політичних наук Віденського університету (Австрія);

Заступник головного редактора:

Фісун О.А. – докт. політ. наук, професор, зав. кафедри політології філософського факультету ХНУ імені В.Н. Каразіна.

Відповідальний секретар:

Комарова Т.Г. – докт. політ. наук, професор кафедри політології філософського факультету ХНУ імені В.Н. Каразіна.

Ганс-Морзе Дж. – доцент кафедри політології Університету Нортвестерн (США);

Гейл Г.Е. – професор кафедри політології Університету Джорджа Вашингтона (США);

Дерлугьян Г. – професор Нью-Йоркського університету в Абу-Дабі (США-ОАЕ);

Джуліано Е. – доцент кафедри політології Колумбійського університету (США);

Карпенко І.В. – докт. філос. наук, професор, декан філософського факультету ХНУ імені В.Н. Каразіна;

Качмарський М. – доцент Школи соціальних та політичних наук Університету Глазго (Велика Британія);

Круглашов А.М. – докт. політ. наук, професор, зав. кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича;

Люстін Л. – співдиректор з наукових досліджень відділу політики та міжнародних відносин Астонського університету (Велика Британія);

Панченко Т.В. – докт. політ. наук, професор кафедри політології філософського факультету ХНУ імені В.Н. Каразіна;

Півнева Л.М. – докт. політ. наук, професор кафедри політології філософського факультету ХНУ імені В.Н. Каразіна;

Радніц С. – директор Центру російських, східноєвропейських та центральноазійських досліджень імені Елісона Вашингтонського університету (США);

Розумний М.М. – докт. політ. наук, професор;

Романюк А.С. – докт. політ. наук, професор, зав. кафедри політології філософського факультету Львівського національного університету імені Івана Франка;

Рубанов В.В. – докт. політ. наук, професор кафедри політології філософського факультету ХНУ імені В.Н. Каразіна.

Шаповаленко М.В. – докт. політ. наук, професор кафедри політології філософського факультету ХНУ імені В.Н. Каразіна.

Адреса редакційної колегії: 61022, Харків, майдан Свободи, 4, Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна, кафедра політології, тел. 707-51-63.

E-mail – vp.kh@ukr.net, polityj@karazin.ua

Адреса сайту Вісника: <http://periodicals.karazin.ua/politology/>

Статті пройшли внутрішнє та зовнішнє рецензування.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21570 – 11470Р від 21.08.2015

© Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна, оформлення, 2021

ISSN 2220-8089
ISSN 2523-4005

Ministry of Education and Science of Ukraine

**THE JOURNAL OF V. N. KARAZIN KHARKIV NATIONAL
UNIVERSITY**

Series «Issues of Political Science»

Issue 40

Established in 1993

Kharkiv

2021

The Journal addresses the current problems of theory and practice of political processes in the context of globalization.

For university teaching and research faculty members, academic researchers, political experts, and anyone interested in political science.

The Journal is a professional edition of Ukraine of the "B" category in the field of political science in the speciality 052 (The Decree of MES of Ukraine No. 627 from 14.05.2020)

Approved for publication by the decision of the Academic Council of V. N. Karazin Kharkiv National University (protocol number № 15 dated 28.12.2021).

Indexed: DOAJ <https://doaj.org/toc/2523-4005?source>

Editorial board of the Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University «Issues of Political Science».

Tatiana Zhurzhenko – Ph.D., Visiting Professor in the Political Science Department at the University of Vienna (Austria) (*Editor-in-Chief*);

Oleksandr Fisun – Dr.Sc. in Political Science, Professor and Head of Department of Political Science, V.N. Karazin Kharkiv National University (*Deputy Editor*);

Tetyana Komarova – Dr.Sc. in Political Science, Professor in the Political Science Department, V.N. Karazin Kharkiv National University (*Executive Secretary*);

George Derlugyan – Ph.D., Professor of Social Research and Public Policy at the New York University - Abu Dhabi (United States-OAE);

Jordan Gans-Morse – Ph.D., Associate Professor, Department of Political Science at Northwestern University (United States);

Elise Giuliano – Ph.D., Lecturer in the Political Science Department at Columbia University (United States);

Henry E. Hale – Ph.D., Professor of Political Science and International Affairs, Department of Political Science at the George Washington University (United States);

Marcin Kaczmarek – Ph.D., Lecturer in Security Studies, School of Social and Political Sciences at the University of Glasgow (United Kingdom);

Ivan Karpenko – Dr.Sc. in Philosophy, Professor and Dean of the School of Philosophy, V.N. Karazin Kharkiv National University;

Anatoliy Kruglashov – Dr.Sc. in Political Science, Professor and Head of Department of Political Science and Public Administration, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University;

Lucian Leustean - Ph.D., Research Co-Director for Politics and International Relations, Aston University (United Kingdom);

Tetyana Panchenko – Dr.Sc. in Political Science, Professor in the Political Science Department, V.N. Karazin Kharkiv National University;

Lyubov Pivneva – Dr.Sc. in Political Science, Professor in the Political Science Department, V.N. Karazin Kharkiv National University;

Scott Radnitz – Ph.D., Director of the Ellison Center for Russian, East European, and Central Asian Studies at the University of Washington (United States);

Anatoliy Romaniuk – Dr.Sc. in Political Science, Professor and Head of Department of Political Science, Ivan Franko National University of Lviv;

Maxim Rozumny – Dr.Sc. in Political Science, Professor;

Victor Rubanov – Dr.Sc. in Political Science, Professor in the Political Science Department, V.N. Karazin Kharkiv National University;

Maryna Shapovalenko – Dr.Sc. in Political Science, Professor in the Political Science Department, V.N. Karazin Kharkiv National University.

The address of editorial board: 61022, Kharkiv, Svobody sq., 4, V. N. Karazin Kharkiv National University, Department of Political Science, tel. 707-51-63.

E-mail – vp.kh@ukr.net, politj@karazin.ua

Web-site: <http://periodicals.karazin.ua/politology/>

The articles were reviewed internally and externally.

Certificate of state registration KB № 21570 – 11470P dated 21.08.2015

© V. N. Karazin Kharkiv National University, 2021

ЗМІСТ

Шаповаленко М.В. Перверсії політичних режимів в умовах гальмування глобалізації і дедемократизації.	8
Сичова Я.А. Ідентичність і політика ідентичності: концептуалізація феноменів крізь призму конструктивізму	14
Вінникова Н.А. Штучний інтелект як чинник геополітичного впливу	21
Шманатов М.С. Цифрові технології як фактор впливу на політичні процеси: спроба концептуалізації	29
Панченко Т.В. Подвійне громадянство в контексті можливостей та перспектив українських мігрантів.	38
Філатова О.Є. Культурна дипломатія України: досвід, проблеми та перспективи	50
Гайко О.С. Приватні військові компанії та «приватизація» воєнних конфліктів у контексті демонополізації державного насилля	58
Целуйко М.Є. Традиційні основи афганського суспільства у політичній системі	66
Баталов О.А., Ращупкіна Д. Р. Митна дипломатія США	73
Вольф О.О. Питання розвитку сфери охорони здоров'я та паліативної допомоги під час парламентських виборів у Словацькій Республіці (2020 р.)	82

CONTENT

Shapovalenko M. Perversions of Political Regimes in the Conditions of Inhibition of Globalization and Dedemocratization	8
Sychova Ya. Identity and Identity Politics: Conceptualization of Phenomena Through the Prism of Constructivism	14
Vinnykova N. Artificial Intelligence as Factor of Geopolitical Power	21
Shmanatov M. Digital technologies as a factor influencing political processes: an attempt at conceptualization	29
Panchenko T. Dual Citizenship in the Context of Opportunities and Prospects of Ukrainian Migrants	38
Filatova O. Cultural Diplomacy of Ukraine: Experience, Problems and Prospects	50
Gaiko O. Private Military Companies Companies and the «Privatization» Of Military Conflicts in the Context of the Demonopolization of the State Violence	57
Tseluiko M. Traditional Foundations of Afghan Society in the Political System	66
Batalov O., Rashchupkina D. US Customs Diplomacy	73
Wolf O. Development of Health and Palliative Care During the Parliamentary Elections in the Slovak Republic (2020)	82

СОДЕРЖАНИЕ

Шаповаленко М.В. Перверсии политических режимов в условиях торможения глобализации и дедемократизации.	8
Сычёва Я.А. Идентичность и политика идентичности: концептуализация феноменов сквозь призму конструктивизма.	14
Винникова Н.А. Искусственный интеллект как фактор геополитического влияния	21
Шманатов Н.С. Цифровые технологии как фактор влияния на политические процессы: попытка концептуализации	29
Панченко Т.В. Двойное гражданство в контексте возможностей и перспектив украинских мигрантов	38
Филатова О.Е. Культурная дипломатия Украины : опыт, проблемы и перспективы	50
Гайко О.С. Частные военные компании и «приватизация» военных конфликтов в контексте демонополизации государственного насилия	58
Целуйко М.Е. Традиционные основы афганского общества в политической системе	66
Баталов А.А., Ращупкина Д. Р. Таможенная дипломатия США	73
Вольф А.А. Вопросы развития сферы здравоохранения и палиативной помощи во время парламентских выборов в Словацкой Республике (2020 г.)	82

DOI: 10.26565/2220-8089-2021-40-01
УДК7.7/327.5

Марина Володимирівна Шаповаленко

професор, д. політ.н.,
Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, Харків, 61022,
shapoval20marina@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0002-9128-8008>

ПЕРВЕРСІЇ ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМІВ В УМОВАХ ГАЛЬМУВАННЯ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ І ДЕДЕМОКРАТИЗАЦІЇ

Розглянуто зміни геополітичних центрів за умови сучасної геополітичної турбулентності та процеси фрагментації світового політичного порядку. Відзначено, що пандемія підсилила процес закриття державних кордонів. В умовах кризи сталих інститутів ліберальної демократії наочним доказом цієї кризи стала поява постдемократичності як явища та процесу еволюції «зразкових» демократій. Встановлено, що наслідком цього є перверсії політичних режимів «нових демократій», пострадянського простору зокрема. Посилилась нерівномірність економічного розвитку країн пострадянського простору та зросло розходження між цими державами щодо ставлення до різних геополітичних проєктів. Зазначено, що політичні режими «нових демократій» перетворилися в режими конкурентного олігархату та неопатримоніалізму, посилився вплив певних олігархічних груп та їхніх представників. Це надало їм більше можливостей для домінування у владній ієрархії і подолання існуючих інституційних обмежень, що зрештою створило умови для створення режимів псевдодемократії. Виокремлено важливі риси псевдодемократій, які дозволяють олігархічним групам та авторитарним правителям офіційних політичних інститутів у пострадянських псевдодемократіях здійснювати контроль через поширеність патрональної політики.

Доводиться, що поступова демократизація відбувається кожного разу, коли суперники псевдодемократичних лідерів приходять до влади шляхом демократичних виборів, що псевдодемократичні лідери є авторитарними лідерами, зловживають державними ресурсами, щоб позбавити опозиції доступу до цих важливих ресурсів. Подібні перверсії виключають будь-яку можливість створення рівних умов для демократичної політичної конкуренції, завдяки якій опозиція може перемогти під час виборчих змагань.

Ключові слова: глобальна демократія, демократизація, де демократизація, перверсії, політичні режими, псевдодемократії.

Як цитувати: Шаповаленко, М.В. 2021. Перверсії політичних режимів в умовах гальмування глобалізації і де демократизації. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»* 40: 8–13. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2021-40-01>

In cites: Shapovalenko, Maryna. 2021. Perversions of Political Regimes in the Conditions of Inhibition of Globalization and Dedemocratization. *The journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»* 40: 8–13. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2021-40-01> (in Ukrainian)

Глобальна ліберальна демократія, яка формувалася протягом другої половини ХХ ст., начасі трансформується. На геополітичний простір у різних регіонах світу виходять нові актори. Світовий порядок на початку ХХІ ст. зіштовхнувся з викликами як минулого століття, так і нового. Але початок третього десятиліття нового тисячоліття сформував нові питання щодо подолання геополітичної турбулентності та фрагментації світового політичного порядку.

Серед нових викликів – пандемія Covid-19 та, відповідно, глобальний карантин, які призвели до зростання соціальної напруги в середині країн різних регіонів світу, поставили під питання спроможність державних структур забезпечити національну безпеку та соціальну стабільність, що в цілому може мати несподівані наслідки, як для окремих регіонів і держав, так і світу в цілому. Завдяки закриттю державних кордонів, згортанню транспортних зв'язків між континентами та країнами, між внутрішньо-національними регіонами утворилася нетипова для глобалізованого світу ситуація, знайома нам з історичного минулого, а саме – відтворення світу роздробленого феодалізму, де працюють інші механізми соціальної і політичної взаємодії.

Підсилює кризу ще й делігітимація традиційних інститутів демократії в умовах постдемократії, згортання наслідків демократизації в різних регіонах світу. Наслідком є перверсії політичних режимів «нових демократій», пострадянського простору зокрема. Слід мати на увазі, що пострадянський простір не був гомогенним. Незважаючи на приблизно схожі стартові позиції під час розвалу СРСР, траєкторії розвитку виявилися різними. Тобто демократичний транзит виявився набагато складнішим процесом і був багаторівневим політичним проектом. Траєкторії розвитку політичних режимів показали багатокольорову палітру від ілліберальних демократій і консерватизму до різних форм авторитаризму. Пострадянські держави зазвичай поділялися на такі п'ять груп:

- Прибалтика: Латвія, Литва та Естонія;
- Центральна Азія: Казахстан, Киргизія, Таджикистан, Узбекистан, Туркменія;

- Закавказзя: Грузія, Вірменія та Азербайджан;

- Східноєвропейські країни: Україна, Білорусь та Молдова;

- Росія як окремих політичний і геополітичний проект.

Це було пов'язано з низкою чинників. По-перше, різна геополітична та зовнішньоекономічна орієнтація країн колишнього СРСР. Наразі спрямованість зовнішньої політики кожної держави на пострадянському просторі складається по-різному: Молдова зближується з Румунією; Грузія, Азербайджан та країни Балтії прагнуть до ЄС та НАТО. Найбільше зацікавлені у співпраці з Росією Білорусь, Вірменія, Киргизія, Україна та Таджикистан. Але й тут не так однозначно: Україна так само, як і Молдова, орієнтована на ЄС; Туркменістан, Азербайджан як і Киргизістан, тяжіють до ісламського світу; а Казахстан та Узбекистан намагаються інтегрувати азіатські цінності та американську ринкову ефективність.

По-друге, єдиного економічного інтеграційного простору немає. Його не вдалося створити, незважаючи на міцні та взаємозалежні господарські зв'язки та відносини, що склалися між цими територіально-економічними просторами у СРСР.

По-третє, посилилась нерівномірність економічного розвитку країн у пострадянському просторі. Це було зумовлено різним ступенем негативного впливу на національні економіки фактора дезінтеграції єдиного у минулому економічного простору, зниженням керованості економікою, відсутністю ефективних механізмів регулювання зовнішньоекономічних зв'язків; наявністю тією чи іншою мірою соціально-економічної нестабільності. Однією з ключових особливостей держав на пострадянському просторі є непорівнянність їхніх економічних потенціалів.

По-четверте, немає єдиного геостратегічного простору. Військово-стратегічний простір зберегти не вдалося. Договір про колективну безпеку (ДКБ) у травні 1992 р. спочатку підписали майже всі країни СНД, а надалі пролонгували лише шість: Росія, Білорусь, Вірменія, Казахстан, Таджикистан та Киргизія. Щодо Грузії, Азербайджану та Узбекистану, то вони своє членство призупинили, переорієнтувавши свою

геополітику на інших стратегічних партнерів (держав-учасниць НАТО, ГУУАМ). У тому числі не вдалося створити єдиний простір протиповітряної оборони (ППО), що значно знизило рівень безпеки держав на пострадянському просторі загалом. При цьому країни ГУУАМ намагались створити свій воєнно-стратегічний простір. Україна та Грузія прагнуть членства у НАТО. На території Узбекистану та Киргизії США вже мають військові бази

По-п'яте, у державах колишнього СРСР немає єдиної правової системи. Правова система СРСР перестала існувати, а нова, несуперечлива, так і не була створена.

Отже, найбільш фундаментальним наслідком епохальних подій на межі 1990-х рр., пов'язаних із розвалом СРСР, стала безпрецедентна за масштабами та глибиною трансформація. Після здобуття незалежності пострадянські держави опинилися у сфері переплетення політичних та економічних інтересів цілої низки країн, яких приваблюють багаті ресурси регіону. Формування зовнішньої політики країн регіону відбувалося у дуже складних умовах балансування між різними центрами сили, які мають власні інтереси у регіоні. Дуже швидко прийшло розуміння того, що розмежування, що відбулося на пострадянському просторі, зумовлено державно-політичними інтересами, є абсолютно не вигідним у безлічі смислів, тим більше для нових національних економік, які ще недавно являли собою єдину економічно зрівноважену систему.

Сучасні геополітики, політологи стверджують, що багато з колишніх радянських республік сьогодні вже можуть бути цілком віднесені до держав, що не відбулися, або «failed state». До держав такого типу слід віднести Афганістан, Ірак, Грузію, Судан, Колумбію. За понад два десятиліття вони змогли досягти номінальних ознак суверенних країн, тому розпадаються чи здають свої інтереси західним партнерам.

Але справа в тому, що політичні режими «нових демократій» мали частогусто характер конкурентного олігархату, неопатримоніалізму. Це підтверджується останніми дослідженнями, які показують, що переваги осіб, які займають домінуючі позиції найвищої політичної влади, перевершують існуючі інституційні обмеження

в псевдодемократіях (Murillo & Levitsky 2014). Насправді, правлячі еліти в таких режимах стикаються з великими перешкодами у пристосуванні ключових формальних інститутів держави, коли це дійсно важливо (Lust-Okar, 2004, 2005). Їхній вплив на офіційні політичні інститути є більш вираженим у пострадянських псевдодемократіях через поширеність патрональної політики, яка концентрується навколо могутніх політичних акторів із потужними політичними, економічними та адміністративними ресурсами (Hale 2005, 2010, 2016).

Важливим завданням дослідження є визначення інституційної конструкції поняття псевдодемократичного режиму. В літературі існує безліч визначень країн, які не є ані виборчою демократією, ані диктатурою (Diamond 1996, 2002; Zakaria 1997; Schedler 2015). Псевдодемократія – це загальний термін, який охоплює більшість ключових рис, що містяться в цитованих раніше визначеннях псевдодемократій. Важливою серед цих характеристик є терпимість до політичного плюралізму у формі незалежних опозиційних партій, громадянського суспільства та регулярних національних виборів. Персоналістична політика в псевдодемократіях переважає у взаємовідносинах еліт, а також між ними і населенням. Більше того, діючі політики використовують свою державну владу, різноманітні ресурси, щоб перешкодити та послабити будь-яку ефективну протидію їм (Diamond 1996: 25).

Отже, виникає питання, чому такі країни є недемократичними, незважаючи на те, що вони демонструють наявність формальних інститутів демократії? Впливові вчені в цій галузі наводять кілька причин, чому псевдодемократії просто не є демократіями. По-перше, псевдодемократичні державники набагато частіше демонструють неготовність відмовитися від своєї влади, навіть коли програють на національних виборах. По-друге, псевдодемократичні можновладці майже завжди мають важелі впливу на результати законодавчих процесів і, якщо потрібно, скасовують їх. По-третє, псевдодемократії не обмежені офіційними інституціями (Gandhi & Przeworski 2006: 21-22). По-четверте, псевдодемократії не є демократіями, оскільки вони можуть обійти вільні

виборчі правила, навіть не застосовуючи вільні виборчі правила (Svolik 2012: 16). Такі режими виключають будь-яку можливість створення справедливих умов для демократичної політичної конкуренції, завдяки якій опозиція може перемогти під час виборчих змагань (Diamond 1996: 25).

Кассані показує, що всі дослідження псевдодемократії підкреслюють дві спільні риси демократичного та авторитарного режиму (Cassani 2014: 550). Демократичний режим має опозицію, представлену в багатопартійних парламентах, які формуються на регулярних виборах. А на відміну від них, типовими авторитарними ознаками є сильна концентрація виконавчої влади в руках голови виконавчої влади та масові порушення політичних, а також громадянських прав населення. Ці загальні спостереження є доказом того, що псевдодемократичні лідери є авторитарними лідерами, зловживають державними ресурсами, щоб позбавити опозиції доступ до цих важливих ресурсів. Ключовими серед цих ресурсів є ЗМІ, фінанси та закони, відсутність яких серйозно шкодить спроможності опозиції виступати на рівних під час виборів (Levitsky & Way 2010: 57-58).

Фактично поступова демократизація відбувається кожного разу, коли суперники псевдодемократичних лідерів приходять до влади шляхом демократичних виборів. Подальший крок до консолідованої демократії відбувається щоразу, коли лідери приходять до влади шляхом ліберальних виборів. Західний дослідник Т. Бабаян стверджує, що це складова демократизації, коли немає інших життєздатних засобів обмеження діяльності недемократичних можновладців, що люди та опозиція успішно скидають псевдодемократичних правителів, які відмовляються піти у відставку перед обличчям широких народних повстань (Babajan 2018: 22-24). Перегляд результатів національних виборів, як правило, спричинює широкі масові протести, оскільки надає можливості авторитарним правителям відмовлятися виконувати ключові передвиборні обіцянки, що, як правило, викликає такі масові протести. Коли псевдодемократичні режими відмовляються передати свою владу, єдиним рішенням є звільнення їх з посади, щоб мати можливість організувати демократичні вибори. Дослідження

Адама Пшеворського дає додаткову емпіричну підтримку такій концептуалізації політичної демократизації, показуючи, що навіть разовий досвід зміни режиму за допомогою конкурентних виборів сприяє демократизації в довгостроковій перспективі. Зокрема, Адам Пшеворський показує, що більшість переходів до демократії настає після силового усунення псевдодемократичних лідерів (Przeworski 2015: 104). Він також підкреслює, що чергування через конкурентні вибори є передумовою демократії. Більше того, він підкреслює (Przeworski, 2015: 121), що такі зміни історично були сприятливими для зменшення політичного насильства як засобу для політичних гравців зберегти свою владу або здійснити державний заколот. Отже, якщо олігархи можуть сприяти чи перешкоджати ліквідації псевдодемократичних режимів, вони, таким чином, можуть відігравати ключову роль у траєкторіях режиму.

Отже, можна стверджувати, що співпраця між елітами та простими людьми для забезпечення вільних і чесних виборів має вирішальне значення для політичного виміру демократизації. Головна причина цього полягає в тому, що такі дії сприяють підвищенню конкурентоспроможності (політичний плюралізм) та інклюзивності (лібералізація має через їхню безпосередню участь у критичних політичних процесах, таких як народні повстання). Як політична конкурентоспроможність, так і інклюзивність є ключовими компонентами демократизації, але на будь-якому етапі демократизації, можуть початися процеси дедемократизації, що може призвести до перверсій демократичних інститутів

REFERENCES

1. Murillo, Maria Victoria & Levitsky, Steven. 2014. Building Institutions on Weak Foundations: Lessons from Latin America. In: Brinks, Daniel, Leiras, Marcelo & Mainwaring, Scott (eds.) et al., *Reflections on uneven democracies : the legacy of Guillermo O'Donnell*. Baltimore: Johns Hopkins Univ. Press.
2. Lust-Okar, Ellen. 2004. "Divided They Rule: The Management and Manipulation of Political Opposition", *Comparative Politics* vol.36(2): 159-179.
3. Lust-Okar, Ellen. 2005. *Structuring conflict in the Arab world: incumbents, opponents, and institutions*. Cambridge; New York: Cambridge

University Press.

4. Hale, Henry E. 2005, "Regime cycles: democracy, autocracy, and revolution in post-Soviet Eurasia", *World Politics* vol.58(01): 133-165.
5. Hale, Henry E. 2010. "Eurasian politics as hybrid regimes: The case of Putin's Russia", *Journal of Eurasian Studies* vol.1(1): 33-41.
6. Hale, Henry E. 2016. "Caucasian Regime Dynamics in Comparative Perspective", *Taiwan Journal of Democracy* vol.12(1): 71-92.
7. Diamond, Larry. 1996. "Is the third wave over?", *Journal of democracy* vol.7(3): 20-37.
8. Diamond, Larry. 2002. "Thinking about hybrid regimes", *Journal of democracy* vol.13(2): 21-35.
9. Zakaria, Fareed. 1997. "The rise of illiberal democracy", *Foreign affairs* 22-43.
10. Schedler, Andreas. 2015. Electoral Authoritarianism. In: *Emerging Trends in the Social and Behavioral Sciences*, John Wiley & Sons, Inc.
11. Gandhi, Jennifer & Przeworski, Adam. 2007. "Authoritarian institutions and the survival of autocrats", *Comparative political studies* vol.40(11): 1279-1301.
12. Svoblik, Milan W. (2012), *The politics of authoritarian rule*, Cambridge: Cambridge University Press.
13. Cassani, Andrea. 2014. "Hybrid what? Partial consensus and persistent divergences in the analysis of hybrid regimes", *International Political Science Review* vol.35(5): 542-558.
14. Levitsky, Steven & Way, Lucan A. 2010, "Why democracy needs a level playing field", *Journal of Democracy* vol.21(1): 57-68.
15. Babajan, Tigran. 2018. "Oligarchs, State Power and Mass Opinion – A Study of the Role of Oligarchs in Post-Soviet Pseudo-democracies", *Linnaeus University Dissertations*. No 313. URL: <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1186695/FULLTEXT01.pdf>
16. Przeworski, Adam (2015), "Acquiring the Habit of Changing Governments Through Elections", *Comparative Political Studies*, vol.48, (1): 101-129.

Стаття надійшла до редакції 23.09.2021.

Стаття рекомендована до друку 05.10.2021.

Maryna Shapovalenko

Professor, Dr.Sc. in Political Science,
V.N. Karazin Kharkiv National University, 4,
Svoboda Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine,
shapoval20marina@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0002-9128-8008>

PERVERSIONS OF POLITICAL REGIMES IN THE CONDITIONS OF INHIBITION OF GLOBALIZATION AND DEDEMOCRATIZATION

Changes of geopolitical centers under the conditions of modern geopolitical turbulence and processes of fragmentation of the world political order are considered. It is noted that the pandemic has intensified the process of closing state borders. In the context of the crisis of the established institutions of liberal democracy, the emergence of post-democracy as a phenomenon and process of evolution of «exemplary» democracies became a clear proof of this crisis. It has been established that this results in the perversion of the political regimes of the "new democracies", the post-Soviet space in particular. The uneven economic development of the post-Soviet countries has increased and the differences between these countries in terms of attitudes to various geopolitical projects have increased. It is noted that the political regimes of the "new democracies" have become regimes of competitive oligarchy and neo-patrimonialism, the influence of certain oligarchic groups and their representatives has increased. This gave them more opportunities to dominate the hierarchy of power and overcome existing institutional constraints, which ultimately created the conditions for the creation of pseudo-democratic regimes. Important features of pseudo-democracies that allow oligarchic groups and authoritarian rulers of official political institutions in post-Soviet pseudo-democracies to exercise control over the prevalence of patronage policy are highlighted.

It turns out that gradual democratization occurs every time rivals of pseudo-democratic leaders come to power through democratic elections, that pseudo-democratic leaders are authoritarian leaders, abuse state resources to deprive the opposition of access to these important resources. Such perversions preclude any possibility of creating a level playing field for democratic political competition that allows the opposition to win the election

Keywords: *global democracy, democratization, dedemocratization, perversions, political regimes, pseudo-democracies*

The article was received by the editors 23.09.2021

The article is recommended for printing 05.10.2021.

Марина Владимировна Шаповаленко

профессор, д. полит.н.,
Харьковский национальный
университет имени В.Н. Каразина,
площадь Свободы, 4, Харьков, 61022,
m.shapovalenko@karazin.ua,
<https://orcid.org/0000-0002-9128-8008>

ПЕРВЕРСИИ ПОЛИТИЧЕСКИХ РЕЖИМОВ В УСЛОВИЯХ ТОРМОЖЕНИЯ ГЛОБАЛИЗАЦИИ И ДЕДЕМОКРАТИЗАЦИИ

Рассмотрены изменения геополитических центров при современной геополитической турбулентности и процессы фрагментации мирового политического порядка. Отмечено, что пандемия усилила процесс закрытия государственных границ. В условиях кризиса установившихся институтов либеральной демократии наглядным доказательством этого кризиса стало появление постдемократичности как явления и процесса эволюции «примерных» демократий. Установлено, что следствием этого являются перверсии политических режимов «новых демократий», постсоветского пространства в частности. Усилилась неравномерность экономического развития стран постсоветского пространства и возросло различие между этими государствами по отношению к разным геополитическим проектам. Отмечено, что политические режимы «новых демократий» превратились в режимы конкурентного олигархата и неопатримониализма, усилилось влияние некоторых олигархических групп и их представителей. Это предоставило им большие возможности для доминирования во властной иерархии и преодоления существующих институциональных ограничений, что в конечном счете создало условия для создания режимов псевдодемократии. Выделены важные черты псевдодемократий, позволяющие олигархическим группам и авторитарным правителям официальных политических институтов в постсоветских псевдодемократиях осуществлять контроль через распространенность патрональной политики.

Доказывается, что постепенная демократизация происходит каждый раз, когда соперники псевдодемократических лидеров приходят к власти путем демократических выборов, что псевдодемократические лидеры являются авторитарными лидерами, злоупотребляют государственными ресурсами, чтобы лишить оппозиции доступ к этим важным ресурсам. Подобные перверсии исключают возможность создания равных условий для демократической политической конкуренции, благодаря которой оппозиция может победить во время избирательных соревнований.

Ключевые слова: *глобальная демократия, демократизация, дедемократизация, перверсии, политические режимы, псевдодемократии.*

DOI: 10.26565/2220-8089-2021-40-02
УДК 32.323.1:316.2+316.7

Яна Анатоліївна Сичова

аспірантка кафедри теорії та історії політичної науки,
Львівський національний
університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, 79000,
sychovaya@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0003-3820-3033>

ІДЕНТИЧНІСТЬ І ПОЛІТИКА ІДЕНТИЧНОСТІ: КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ФЕНОМЕНІВ КРІЗЬ ПРИЗМУ КОНСТРУКТИВІЗМУ

Розглянуто поняття ідентичності та політики ідентичності крізь призму конструктивістського підходу. З'ясовано, що в умовах глобалізації актуалізується питання національної ідентичності, механізмом захисту якої на рівні національних держав є формування та реалізація політики ідентичності.

Зазначено, що, попри відсутність у науці єдиного підходу до вивчення та аналізу ідентичності й політики ідентичності, конструктивістська парадигма є одним із найпотужніших сучасних інструментів дослідження означених феноменів. Висвітлено міждисциплінарний характер поняття ідентичності, його запозичення із соціальної психології та подальший розвиток у сфері політології, філософії, соціології.

Виявлено багатозначність поняття ідентичності. Висвітлено особливості феноменів ідентичності та політики ідентичності в теоріях дослідників-конструктивістів. Обґрунтовано дискурсивний характер ідентичності, зокрема національної. Визначено, що ідентичність постає як продукт недовговічних дискурсів, які перебувають у відношенні суперництва й борються за владу.

Підкреслено роль національних урядів у конструюванні ідентичності та реалізації відповідної політики. Визначено цілі інститутів влади в контексті політики ідентичності.

Обґрунтовано значення опозиції «Ми – Вони», «друг – ворог» у політиці ідентичності. Встановлено роль символів, ритуалів, масових церемоній у межах політики ідентичності, яка є складовою символічної політики. Доведено, що політика ідентичності базується на опрацюванні культурних смислів, зокрема історичних, географічних та інших даних, національної пам'яті, колективних міфів, а також на врахуванні специфічного контексту, що свідчить про сконструйований характер ідентичності та реалізації відповідної політики.

Ключові слова: ідентичність, національна ідентичність, політика ідентичності, конструктивізм.

Як цитувати: Сичова, Я.А. 2021. Ідентичність і політика ідентичності: концептуалізація феноменів крізь призму конструктивізму. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»* 40: 14-20. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2021-40-02>

In cites: Sychova, Yana. 2021. Identity and Identity Politics: Conceptualization of Phenomena Through the Prism of Constructivism. *The journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»* 40: 14-20. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2021-40-02> (in Ukrainian)

У сучасному світі спостерігається сплеск інтересу до феномена ідентичності. Така ситуація є закономірною, позаяк глобалізація актуалізує питання подальшої долі національних держав, а отже, ідентичності, зокрема національної. В умовах тісної взаємодії між державами, зближення економік і культур спільноти прагнуть захистити себе шляхом підкреслення власної унікальності. Механізмом захисту постає розроблена й реалізована інститутами влади політика ідентичності.

Оскільки в науці не існує єдиного підходу до аналізу ідентичності та пов'язаних із нею явищ і процесів, метою статті є концептуалізація феноменів ідентичності та політики ідентичності крізь призму конструктивістського підходу. Це, своєю чергою, дає змогу в подальшому зрозуміти механізми формування ідентичності, передусім національної, а також визначити інструменти реалізації відповідної політики на прикладі конкретних держав.

Поняття ідентичності запозичене в політичну науку із соціальної психології, а саме – з теорії соціальної ідентичності британських учених Г. Теджфела та Дж. Тернера (кінець 1970-х років). Автори теорії стверджували, що ідентичність індивіда залежить від специфіки групи, до якої він належить. З огляду на це, індивід діє по-різному в різних групах (соціальних контекстах). Натомість, ті групи, до яких індивід не належить, можуть трактуватися як «Вони» – тобто такі, що характеризуються чужим для індивіда набором індикаторів. У цьому сенсі важливою є оцінка себе та інших, оскільки, згідно з психологією, люди схильні представляти себе у найбільш вигідному світлі й часто перебільшувати свої позитивні якості, тоді як оцінка «Іншого» здебільшого є критичною, а інколи навіть ворожою (Tajfel and Turner 2004: 276-293).

Услід за соціальною психологією, поняття ідентичності ввійшло в науковий і практичний апарати соціології, політології, філософії. Значною мірою зацікавлення тематикою ідентичності пов'язано з пост-структуралізмом, а саме – інтересом до політики відмінностей з акцентом на культурних вимірах політичної сфери

буття (друга пол. XX ст.) (Миненков 2005: 21-22).

Р. Брубейкер і Ф. Купер зазначають, що поняття ідентичності є багатозначним. Автори пропонують такі ключові значення ідентичності:

- 1) ідентичність як протилежність до поняття «інтерес»;
- 2) ідентичність як тотожність членів певної групи, як фундамент для солідарності та колективної дії;
- 3) ідентичність як специфіка, яку необхідно підтримувати та культивувати;
- 4) ідентичність як продукт соціополітичної дії, як базис для подальших групових активностей;
- 5) ідентичність як недовговічний продукт багатозначних дискурсів, які перебувають у відношенні суперництва один до одного (Брубейкер, Купер 2010: 139-141).

Ми акцентуємо на останньому із запропонованих Р. Брубейкером і Ф. Купером визначенні, розглядаючи поняття ідентичності як феномен, що має дискурсивну природу. Саме дискурс як сукупність наративів, які конструюються та транслюються насамперед владними елітами, спонукає індивідів до участі в колективних діях, демонстрації солідарності на основі ідентифікації себе з членами групи. Так, британський дослідник М. Білліг зазначає, що «ідентичність є дискурсивною конструкцією, у конструюванні якої істотну роль відіграють національні уряди та засоби масової інформації» (Billig 1995: 61-62).

Панівним під час розгляду поняття ідентичності Р. Брубейкер і Ф. Купер називають конструктивістський підхід, який позиціонується як «слабке» (пластичне, гнучке) значення. Згідно з цією позицією, «ідентичність множинна, нестабільна, знаходиться в постійному русі, не є визначеною, фрагментована, сконструйована, є результатом вибору і відносин» (Брубейкер, Купер 2010: 145). Саме з точки зору конструктивізму ідентичність пов'язана з наративом, дискурсом, які залежать від специфічних контекстів, а отже, ідентичність завжди підлягає конструюванню.

Соціолог М. Кастельс вважає, що ідентичність є конструюванням сенсів на основі культурних зразків, укорінених у

спільноті. Питання, яке ставить дослідник, полягає в тому, «як сконструйовані ідентичності, чому, ким і для чого» (Castells 2003: 9). Ідентичність конструюється шляхом опрацювання історичних, релігійних, біологічних, географічних матеріалів, «даних» колективної пам'яті й навіть фантазій, що продукуються інститутами влади. Ключовим для розуміння політики ідентичності є «опрацювання» – тобто робота зі смислами, результатом якої є їхнє впорядкування залежно від соціального контексту та цілей влади (Козловець 2009: 439).

Класик теорії націй і націоналізму Б. Андерсон, який розглядає націю як уявлену політичну спільноту, порівнює формування ідентичності з написанням біографії людини. Так само, як будь-який індивід не пам'ятає в деталях свого дитинства (отже, змушений покладатися на слова інших для відтворення власної пам'яті), так і нації не здатні пригадати те, що відбувалося з ними в «дитинстві». З огляду на це, для збереження пам'яті та її відтворення постає необхідність у наративах, підтвердженнях тих чи інших подій (документи, фотографії, листи тощо). Ідентичність, таким чином, постає з того, що Б. Андерсон називає «відчуженням» – моментом, коли ми вже не в змозі самостійно пригадати необхідні події, факти, дати й потребуємо сторонньої допомоги. З огляду на «неможливість пам'ятати, історія має бути розказаною», – зазначає автор «Уявлених спільнот» (Андерсон 2001: 251). Особливістю наративів, які формуються довкола нації, визначаючи її ідентичність, є те, що будь-які жертви, страждання та смерть (особливо насильницька), які випадають на долю нації, позиціонуються як «наші власні». У цьому сенсі стає зрозумілим, чому для реалізації політики ідентичності таким важливим є протиставлення на рівні «Ми – Вони», «свій – чужий», «друг – ворог».

Особливого значення в сучасному світі набуває національна ідентичність, яку, з точки зору конструктивізму, також визначають у термінах дискурсу, наративу, оповідання. Дослідник комунікацій М. Прайс розуміє національну ідентичність як «вишукане зібрання образів», що продукуються урядом (групами інтересів)

для збереження своєї влади (Прайс 2000: 323). Дослідник пропонує теорію ринкової лояльності, де владні інститути (продавець) продають громадянам (покупець) ідентичність (продукт) за ціною громадянства (лояльність до влади). «Пакет» ідентичності містить набір міфів, образів, наративів і символів.

Дослідник А. Лукіна визначає національну ідентичність як «форму наративу та перформансу, що розігрується колективним суб'єктом про себе та свого Іншого» (Лукіна 2006: 234). Національну ідентичність як перформанс розглядає також англо-американський філософ Х. Бхабха, який стверджує, що ключовим інструментом конструювання національної ідентичності є масові церемонії, які набувають вигляду театральних видовищ (Bhabha 2004: 230).

Поняття національної ідентичності перегукується з легітимізуючою ідентичністю, яку виокремлює М. Кастельс. Це той тип ідентичності, що формується та втілюється в життя владними інститутами з метою легітимізації свого панування. Нас цікавить саме легітимізуюча ідентичність, оскільки ми виходимо з припущення, що ідентичність спільноти в державі-нації конструюється насамперед правлячими елітами з метою досягнення конкретних цілей – легітимації влади, інтеграції суспільства, його мобілізації, розвинення серед громадян почуття солідарності шляхом ідентифікації себе з іншими членами групи (нації) (Castells 2003: 6).

З точки зору політичної науки найбільший інтерес у межах конструктивістської парадигми становить поняття політики ідентичності – передусім як феномена, що має дискурсивну природу. А. Міллер у статті «Дискурсивна природа націоналізмів» посилається на М. Фуко, який запропонував визначати дискурс як «практики, які систематично утворюють об'єкти, про які вони говорять» (Міллер 1997: 144). У своїй лекції «Порядок дискурсу» (1970) М. Фуко зазначає, що «у будь-якому суспільстві виробництво дискурсу одночасно контролюється, піддається селекції, організовується і перерозподіляється за допомогою деяких процедур» (Мишель Фуко 2007). Очевидно, що йдеться про могутність дискурсу, його потенційну небезпеку, пов'язану з тим, що

будь-який дискурс, за умови вдалого контексту, може набути владної сили. Саме тому завданням влади є те, що М. Фуко називає «контролем, селекцією, організацією та перерозподілом» із метою нейтралізації тих наслідків дискурсивних практик, які є не бажаними, не вигідними з точки зору політичних еліт.

З точки зору конструктивізму, політику ідентичності розглядають як «процес цілеспрямованого конструювання ідентичності в межах політичної спільноти» (Гигаури 2015: 84). Дослідник С. Поцелуєв досліджує політику ідентичності як складову символічної політики, де під останньою він розуміє своєрідне навіювання вигідних владі смислів шляхом «інсценування візуальних ефектів» (Поцелуєв 1999: 65). Він зазначає, що цей різновид політики є пропагандою, для якої особливого значення набуває використання міфів, символів, ритуалів, образів і церемоній. Таким чином, політика ідентичності постає як сукупність символічних актів, які є ефективними, позаяк більшість людей мислить стереотипами, отже, символ постає як засіб, який допомагає спрощувати реальність (Поцелуєв 2012: 19).

Р. Дубровська зазначає, що національні ідентичності «дискурсивно, тобто за допомогою мови та інших семіотичних систем, відтворюються, трансформуються та руйнуються» (Дубровская 2015: 27). Дослідник постколоніалізму Х. Бхабха акцентує на дискурсивних практиках як механізмі конструювання національної ідентичності. При цьому завданням політики ідентичності є створення наративів не лише про себе, а й про «Інших», що стає можливим шляхом зіставлень і порівнянь (Лукина 2004: 242-243). З точки зору конструювання уявлень «Ми – Вони», важливим є формування наративу відмінностей, який, з одного боку, спрямований на гомогенізацію спільноти, а з іншого боку, сприяє проведенню ліній розмежування між групами (націями). К. Вудворт зазначає, що ідентичність «дає нам уявлення про те, у чому ми схожі з тими, хто поділяє наше становище, і чим ми відрізняємося від тих, хто його не розділяє» (Woodward 2003: 26).

Ми пропонуємо розглядати політику ідентичності як поле боротьби різних дискурсів за панування над свідомістю

групи. У цьому сенсі важливо зауважити на доцільності використання конструктивістського підходу з точки зору множинності, тривалості в часі, перервності, контекстуальності ідентичності, сформованої боротьбою дискурсів. Ідеться про те, що політика ідентичності обов'язково має зважати на просторово-часові характеристики, враховувати аналіз контексту. Завданням політики ідентичності є формування національної ідентичності, що відбувається шляхом вкорінення в межах системи певних дискурсів, які конструюються владними інститутами, з одного боку, з метою їхньої легітимації, а з іншого боку, для забезпечення єдності національної спільноти.

Таким чином, конструктивістський підхід є впливовим інструментом дослідження ідентичності, зокрема національної, а також політики ідентичності. З точки зору конструктивізму, означені феномени є штучними, створеними (отже, конструктами), у процесі формування яких важливу роль відіграє дискурс. Ідентичність конструюється на основі символів, міфів, установок, стереотипів, ідеалів, традицій, укорінених у свідомості групи. При цьому ідентичність і реалізація політики ідентичності не є чимось усталеним, перманентним, зафіксованим. Навпаки, феномен ідентичності є динамічним, гнучким, оскільки являє собою продукт багатозначних дискурсів. Відповідно, політика ідентичності завжди спирається на просторово-темпоральний контекст, у межах якого актуалізується розмежування на рівні «Ми – Вони». Головну роль у конструюванні політики ідентичності відіграють інститути влади. У контексті політики ідентичності важливого значення набуває опрацювання культурних смислів, тобто їхня інтерпретація залежно від потреб і цілей національної спільноти. Розуміння феномена ідентичності як конструкту, створеного владою в певних контекстах з урахуванням різних внутрішніх і зовнішніх факторів, у перспективі дає змогу визначити та проаналізувати конкретні засоби, які використовують інститути влади з метою формування ідентичності національної спільноти, а отже, реалізації політики ідентичності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Tajfel, Henri and Turner, John C. 2004. "The Social Identity Theory of Intergroup Behaviour". In: John T. Jost and Jim Sidanius (Eds.), *Political Psychology: Key Readings*. New York: Psychology Press: 367-390.
2. Миненков, Г. Я. 2005. "Политика идентичности: взгляд современной социальной теории", *Политическая наука*, 6: 21-38.
3. Брубейкер, Р., Купер, Ф. 2010. "За пределами 'идентичности'". В: *Мифы и заблуждения в изучении империи и национализма* / під ред. І. Герасимова, М. Могильнер, А. Семенова. М.: Новое издательство: 131-192.
4. Billig, Michael. 1995. *Banal Nationalism*. London: Sage Publications Ltd.
5. Castells, Manuel. 2003. *The Power of Identity: The Information Age: Economy, Society, and Culture*. Hoboken: Blackwell Publishers.
6. Козловець, М. А. 2009. *Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації*. Житомир: Вив-во ЖДУ ім. І. Франка.
7. Андерсон, Бенедикт. 2001. *Уявлені спільноти: міркування щодо походження та поширення націоналізму*. Київ: Критика.
8. Прайс, Монро. 2000. *Телевидение, телекоммуникации и переходный период: право, общество и национальная идентичность*. М.: Факультет журналистики МГУ им. М. В. Ломоносова.
9. Лукина, Анастасия. 2006. "Технологии производства и утверждения национальной идентичности". В: *Гражданские, этнические и религиозные идентичности в современной России* / під ред. В. Магуна. М.: Изд-во Института социологии РАН: 233-252.
10. Bhabha, Homi. 2004. *The Location of Culture*. Abingdon: Routledge.
11. Миллер, А. О. 1997. "О дискурсивной природе национализмов", *Pro et Contra* 2 (4): 141-152.
12. Мишель Фуко: *Порядок дискурса. Лекция*. URL: <https://gtmarket.ru/library/articles/777>
13. Гигаури, Д. 2015. "Символические измерения политики идентичности". URL: https://www.researchgate.net/publication/317042023_Simvoliceskie_izmerenia_politiki_identichnosti_The_symbolic_dimensions_of_Identity_Politics
14. Поцелуев, С. 1999. "Символическая политика: констелляция понятий для подхода к проблеме", *Полит. Политические исследования* 5: 62-75.
15. Поцелуев, С. 2012. "Символическая политика: к истории концепта". В: *Символическая политика* / под ред. О. Малиновой. М.: ИНИОН РАН: 17-53.
16. Дубровская, Т. 2015. "I was the first westerner, the only English person": дискурсивное конструирование национальной идентичности". URL: <http://journals.rudn.ru/linguistics/article/viewFile/9346/8797>
17. Лукина, А. 2004. "Новые подходы к исследованию национальной идентичности", *Искусствоведение и культурология*. URL: <http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/23378/1/iurg-2004-33-26.pdf>
18. Woodward, Kath. 2003. *Understanding Identity*. London: Bloomsbury Publishing

Стаття надійшла до редакції 20.09.2021.

Стаття рекомендована до друку 01.10.2021.

Yana Sychova

PhD Student, Department of Theory and History of Political Science,
Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska St., Lviv, 79000, Ukraine,
sychovaya@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0003-3820-3033>

**IDENTITY AND IDENTITY POLITICS: CONCEPTUALIZATION OF PHENOMENA
THROUGH THE PRISM OF CONSTRUCTIVISM**

The concept of identity and identity politics through the prism of the constructivist approach is considered. It is found out that the issue of national identity is becoming topical in the context of globalization. It is determined that the mechanism of identity protection at the level of nation-states is the formation and implementation of identity politics by government institutions.

It is noted that, despite the absence of a unified approach to the study and analysis of identity and identity politics, the constructivist paradigm is one of the most powerful modern tools for studying these phenomena. The interdisciplinary nature of the concept of identity, its borrowing from

social psychology and further development within political science, philosophy, sociology are highlighted.

The polysemy of the concept of identity is identified. The features of the phenomena of identity and identity politics in the theories of researchers-constructivists are highlighted. The discursive nature of identity, in particular national ones, is defined. It is determined that the identity appears as a product of short-lived discourses that are struggling for power.

The role of national governments in constructing identity and implementation of the identity politics is emphasized. The goals of the institutions of power in the context of identity politics are substantiated.

The significance of the opposition «We – They», «friend – enemy» in the identity politics is substantiated. The role of symbols, rituals, mass ceremonies within the identity politics, which is a component of symbolic politics, is established. It is proved that the identity politics is based on the development of cultural meanings, in particular historical, geographical and other data, national memory, collective myths, as well as taking into account the specific context, indicating the constructed nature of identity and implementation of the relevant politics.

Keywords: *identity, national identity, identity politics, constructivism.*

REFERENCES

1. Tajfel, Henri and Turner, John C. 2004. "The Social Identity Theory of Intergroup Behaviour". In: John T. Jost and Jim Sidanius (Eds.), *Political Psychology: Key Readings*. New York: Psychology Press: 367-390.
2. Minenkov, G. 2005. "Identity Politics: a View of Modern Social Theory", *Political Science*, 6: 21-38. (in Russian).
3. Brubaker, R., Cooper, F. 2010. "Beyond Identity". In: I. Gerasimov, M. Mogilner, A. Semenov (Eds.), *Myths and mistakes in the study of the empire and nationalism*. Moscow: New Publisher: 131-192 (in Russian).
4. Billig, Michael. 1995. *Banal Nationalism*. London: Sage Publications Ltd.
5. Castells, Manuel. 2003. *The Power of Identity: The Information Age: Economy, Society, and Culture*. Hoboken: Blackwell Publishers.
6. Kozlovets, M. 2009. *The Phenomenon of National Identity: Challenges of Globalization*. Zhytomyr: Publishing House of Zhytomyr Ivan Franko State University (in Ukrainian).
7. Anderson, Benedict. 2001. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Kyiv: Critique (in Ukrainian).
8. Price, Monroe. 2000. *Television, Telecommunications and Transition: Law, Society and National Identity*. Moscow: Faculty of Journalism of Lomonosov Moscow State University (in Russian).
9. Lukina, Anastasia. 2006. "Technologies of Production and Approval of National Identity". In: V. Maguna (Eds.), *Civil, Ethnic and Religious Identities in Modern Russia*. Moscow: Publishing House of the Institute of Sociology of Russian Academy of Sciences: 233-252 (in Russian)
10. Bhabha, Homi. 2004. *The Location of Culture*. Abingdon: Routledge.
11. Miller, A. 1997. "On the Discursive Nature of Nationalism", *Pro Et Contra* 2 (4): 141-152 (in Russian).
12. Michel Foucault: *the Order of Discourse. Lecture*. URL: <https://gtmarket.ru/library/articles/777> (in Russian).
13. Gigauri, D. 2015. "Symbolic Measurements of Identity Politics". URL: https://www.researchgate.net/publication/317042023_Simvoliceskie_izmerenia_politiki_identichnosti_The_symbolic_dimensions_of_Identity_Politics (in Russian).
14. Potseluev, S. 1999. "Symbolic Politics: Constellation of Concepts for the Approach to the Problem", *Policy. Political studies* 5: 62-75 (in Russian).
15. Potseluev, S. 2012. "Symbolic Politics: to the History of the Concept": In: O. Malinova (Eds.), *Symbolic Politics*. Moscow: Institute of Scientific Information on Social Sciences of the Russian Academy of Sciences: 17-53 (in Russian).
16. Dubrovskaya, T. 2015. "I Was The First Westerner, The Only English Person': Discursive Construction of National Identity". URL: <http://journals.rudn.ru/linguistics/article/viewFile/9346/8797> (in Russian).
17. Lukina, A. 2004. "New Approaches to the Study of National Identity", *Art History and Cultural Studies*. URL: <http://elar.ufrfu.ru/bitstream/10995/23378/1/iurg-2004-33-26.pdf> (in Russian).
18. Woodward, Kath. 2003. *Understanding Identity*. London: Bloomsbury Publishing.

The article was received by the editors 20.09.2021

The article is recommended for printing 1.10.2021

Яна Анатольевна Сычёва

аспирантка кафедры теории и истории политической науки,
Львовский национальный
университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, Львов, 79000,
sychovaya@gmail.com,

<https://orcid.org/0000-0003-3820-3033>

ИДЕНТИЧНОСТЬ И ПОЛИТИКА ИДЕНТИЧНОСТИ: КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ ФЕНОМЕНОВ СКВОЗЬ ПРИЗМУ КОНСТРУКТИВИЗМА

Рассмотрено понятие идентичности и политики идентичности сквозь призму конструктивистского подхода. Установлено, что в условиях глобализации актуализируется вопрос национальной идентичности, механизмом защиты которой на уровне национальных государств является формирование и реализация институтами власти политики идентичности.

Отмечено, что, несмотря на отсутствие в науке единого подхода к изучению и анализу идентичности и политики идентичности, конструктивистская парадигма является одним из самых мощных современных инструментов исследования указанных феноменов. Освещен междисциплинарный характер понятия идентичности, его заимствование из социальной психологии и последующее исследование в рамках политологии, философии, социологии.

Выявлена многозначность понятия идентичности. Освещены особенности феноменов идентичности и политики идентичности в теориях исследователей-конструктивистов. Обоснован дискурсивный характер идентичности, в частности национальной. Определено, что идентичность является продуктом недолговечных дискурсов, которые находятся в отношении соперничества и борются за власть.

Подчеркнута роль национальных правительств в конструировании идентичности и реализации соответствующей политики. Определены цели институтов власти в контексте политики идентичности.

Обосновано значение оппозиции «Мы – Они», «друг – враг» в политике идентичности. Установлена роль символов, ритуалов, массовых церемоний в рамках политики идентичности как компонента символической политики. Доказано, что политика идентичности базируется на обработке культурных смыслов, в частности исторических, географических и др. данных, национальной памяти, коллективных мифов, а также на учете специфического контекста, что свидетельствует о сконструированном характере идентичности и реализации соответствующей политики.

Ключевые слова: *идентичность, национальная идентичность, политика идентичности, конструктивизм.*

DOI: 10.26565/2220-8089-2021-40-03
УДК 327.2

Наталія Анатоліївна Вінникова

професор, д.політ.н.,
Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, Харків, 61022,
vinnykova@karazin.ua,
<https://orcid.org/0000-0001-5941-7562>

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК ЧИННИК ГЕОПОЛІТИЧНОГО ВПЛИВУ

Висвітлено роль технологій штучного інтелекту (ШІ) у формуванні цифрового світового ладу. Проаналізовано загальносвітові тенденції політико-нормативного забезпечення розвитку та впровадження ШІ, розкрито особливості державних стратегій у цій галузі. Доведено, що наразі найпотужнішими акторами міжнародної системи у використанні ШІ є Сполучені Штати Америки та Китай. Завдяки інвестиціям, нормативно-інституційному забезпеченню та впровадженню ШІ технологій у сферу зовнішньої політики ці дві держави формують дуополію цифрового виміру світового порядку. Значущим фактором переваги США та КНР у просуванні штучного інтелекту є наявність транснаціональних техногігантів, як-от Google і Tencent та ін.

Зазначено, що європейські країни, насамперед ті, що входять до складу ЄС, об'єднує етико-спрямований підхід до виробництва та впровадження технологій ШІ. Утім вони поступаються США та КНР в інвестиційному й інфраструктурному забезпеченні розвитку технологій штучного інтелекту.

З'ясовано, що викликом для держав, які претендують на технологічне домінування в міжнародній системі, є доступ до даних. У цьому аспекті перевага на боці Китаю. Останній має не лише повномасштабний доступ до персональних даних своїх громадян, а й інтенсивно розвиває інструменти збору даних в інших державах, зокрема шляхом реалізації стратегії «Цифрового шовкового шляху».

Розкрито причиново-наслідкові зв'язки між впровадженням нових технологій і реконфігурацією геополітичного балансу сил в історичній ретроспективі. Обґрунтовано, що особливістю поточного етапу технологічного розвитку є те, що першість у впровадженні ШІ-технологій забезпечує перевагу лише в короткостроковій перспективі. На відміну від попередніх технологічних революцій, чинна характеризується швидкістю адаптації та всебічним впровадженням ШІ і, таким чином, надає можливості загальносистемного впливу будь-якому актору міжнародних відносин, державного чи приватного сектора, що може різко змінити рівновагу сил на міжнародній арені.

Ключові слова: технології штучного інтелекту, геополітичний баланс сил, Сполучені Штати Америки, Китай, світовий порядок.

Як цитувати: Вінникова, Н.А. 2021. Штучний інтелект як новий чинник геополітичного впливу. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»* 40: 21-28. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2021-40-03>

In cites: Vinnykova, Nataliya. 2021. Artificial Intelligence as Factor of Geopolitical Power. *The journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»* 40: 21-28. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2021-40-03>

Вплив технологій на політику, економіку, оборонно-військову сферу залежить від того, як уряди та організації здійснюють імплементацію та використання нових можливостей. У контексті чинної Четвертої технологічної революції на порядок денний виходить питання регулювання технологій штучного інтелекту (ШІ). Нормотворча та інвестиційна активність, яку демонструють держави і міжнародні організації у розвитку та впровадженні штучного інтелекту свідчать про перетворення ШІ з чинника інноваційного розвитку на важіль геополітичного впливу. Протягом останніх років держави, одна за одною, затверджують стратегії розвитку ШІ. Наочним доказом визнання значущості технологій ШІ у внутрішній і зовнішній політиці є міжнародне рейтингування держав за критеріями готовності урядів до розвитку та впровадження ШІ (AI Readiness Index 2020; The Global AI Index 2021).

Дослідження впливу ШІ на міжнародні відносини лише починають розвиватися. У цьому ракурсі оцінюється роль технологій ШІ у військовій могутності держав (Horowitz 2018; Shaw 2017) і та їхні позиції у цифровому вимірі міжнародних відносин (Granados & De la Peña 2021; Kai-Fu Lee 2018, Kissinger, Schmidt & Huttenlocher 2021). Натомість праць, які б містили аналіз ролі технологій штучного інтелекту в структуруванні міжнародної системи, бракує.

Отже, метою нашого дослідження є визначення ролі технологій штучного інтелекту в контексті формування цифрового світового порядку. Дослідження складається з кількох блоків. По-перше, необхідно виявити найпотужніших акторів міжнародної системи у просуванні ШІ технологій. По-друге, розкрити особливості підходів цих акторів до впровадження ШІ. Третім кроком дослідження стане проєктування перспектив розвитку цифрового світового ладу.

Протягом останніх років держави, одна за одною, затверджують стратегії розвитку ШІ. Якщо на попередніх етапах розвитку ШІ основними рушіями виступали дослідницькі установи та приватні компанії ІТ-сектору, то успіх у чинній стадії впровадження штучного інтелекту залежить від державної підтримки. З-понад 700 державних програм з розвитку ШІ

більша частина зосереджена на сфері наукових досліджень, охорони здоров'я, бізнесу, кібербезпеки, освіти (OECD AI 2021). Технології штучного інтелекту є привабливими для багатьох країн в аспекті використання у воєнних цілях. Швидкість поширення технологій має значення, адже країна, яка першою запускає технологію, має перевагу над своїми конкурентами.

У міжнародному рейтингу готовності урядів до впровадження технологій штучного інтелекту топові місця посідають країни євроатлантичного регіону. У першій десятці зі 172 держав представлені США, Велика Британія, Фінляндія, Німеччина, Швеція, Данія, Нідерланди, Норвегія (AI Readiness Index 2020). Водночас країни Південної Азії і також демонструють високі показники в цій сфері. Так, Китай, Сінгапур і Корея в обох глобальних індексах з розвитку ШІ входять до першої десятки, займаючи 2, 6 і 7 позиції відповідно (AI Readiness Index 2020; The Global AI Index 2021).

На тлі стратегічних інтенцій держав з розвитку технологій штучного інтелекту визнаними лідерами у новій світовій гонці озброєнь за впровадження ШІ, на думку науковців, є Сполучені Штати Америки та Китай (Granados & De la Peña 2021:11; Mialhe 2018:111). Хоча США та Китай є найбільшими економіками світу, з потужними кадровими ресурсами і транснаціональними техногігантами, як-от Google, Apple, Amazon, Facebook та Alibaba, Tencent, WeChat, Baidu, інтенсивному розвитку та впровадженню ШІ сприяє, насамперед, державна підтримка. Дві події артикулювали увагу урядів цих країн до можливостей і загроз, які несе з собою штучний інтелект. Зовнішній вплив на перебіг президентської електоральної кампанії у 2016 році, здійснений за допомогою технологій штучного інтелекту, виявив вразливість інформаційного простору Сполучених Штатів. Перемога програми Google Alpha Go над чемпіоном світу в грі Го того ж року стала спусковим механізмом для мобілізації урядом КНР ресурсів з метою набуття абсолютної світової першості в галузі розвитку та впровадження штучного інтелекту.

Широкий спектр державних заходів, зокрема великі інвестиції та інституціоналізація цього напряму забезпечують

Сполученим Штатам першість у розвитку ШІ (AI Readiness Index 2020; The Global AI Index 2021). Закон США «Про національну ініціативу в галузі штучного інтелекту» передбачає скоординовану програму для всього федерального уряду з метою забезпечення постійного лідерства США в дослідженнях і розробках штучного інтелекту, використанні штучного інтелекту в державному та приватному секторах, а також підготовки робочої сили до інтеграції ШІ в усі сектори економіки та суспільства (National AI Initiative Act 2020).

Створення Національного офісу ініціативи зі штучного інтелекту в рамках Управління науково-технічної політики Білого дому та фінансування, яке закладає федеральний уряд США в галузь ШІ свідчать про її пріоритетність. Витрати федеральних цивільних і оборонних контрактів на штучний інтелект і машинне навчання за прогнозами зростуть до 4,3 млрд доларів у 2023 фінансовому році (Bloomberg Government 2021). В оборонному секторі витрати на розвиток штучного інтелекту оцінюються в 1,4 млрд доларів у 2020 році; 2 млрд доларів у 2021 році; 2,4 млрд доларів у 2022 році та 2,8 млрд доларів у 2023 році (Bloomberg Government 2021).

Інший претендент на світове лідерство в галузі технологій штучного інтелекту, Китай, концентрує ресурси на освіті для забезпечення громадян відповідними навичками користування, виробництва та впровадження ШІ. Амбітний «План майбутнього покоління для штучного інтелекту» передбачає поступальне набуття Китаєм до 2030 року статусу світового центру інновацій у сфері штучного інтелекту (State Council, 2017: 6). Уряд Китаю має на меті розвинути індустрію штучного інтелекту вартістю в 1 трлн юанів із суміжними галузями на суму 10 трлн юанів (State Council, 2017:6). Крім того, уряд також співпрацює з національними технологічними компаніями для розвитку науково-дослідного та промислового лідерства в окремих галузях штучного інтелекту.

З 2015 року урядом КНР запущена ініціатива «Цифровий шовковий шлях» для будівництва інфраструктури, що з'єднує Азію, Африку та Європу (наземні та підводні кабелі передачі даних,

стільникові мережі 5G, центри зберігання даних та глобальні супутникові навігаційні системи) (State Council 2015). Ця стратегія зосереджена не лише на міжнародних інфраструктурних проєктах Інтернет-зв'язку, але й стимулює місцеві цифрові фірми доповнювати інші галузі, як-от фінансові, у своїх закордонних підприємствах. Зокрема «Цифровий шовковий шлях» передбачає створення конкурентоспроможних платформ і додатків для надання Інтернет-послуг, таких як хмарні обчислення та аналіз великих даних, китайським і світовим компаніям (State Council 2015).

Хоча в міжнародних рейтингах з розвитку ШІ Китай поступається США (AI Readiness Index 2020; The Global AI Index 2021), на стадії впровадження йому пророкують лідерство. Адже КНР має суттєві переваги в забезпеченні чотирьох чинників, що визначатимуть еру впровадження ШІ: наявність даних, фахівців у галузі штучного інтелекту, підприємців, які хочуть розвивати бізнес на основі ШІ та масштабну державну підтримку (Kai-Fu Lee 2018).

У доступності даних, необхідних для машинного навчання та живлення ШІ, Китай має конкурентну перевагу з-понад 939,8 мільйонами користувачів Інтернету та 1,61 мільярда користувачів мобільного зв'язку (Kemp 2021a), порівняно з 298,8 мільйонами та 353,8 мільйонами користувачів Інтернету та мобільного зв'язку в Сполучених Штатах (Kemp 2021b).

Наявність сприятливої екосистеми, що передбачає розвинуту нормативно-регуляторну базу, фінансову та інституційну підтримку на державному рівні, дозволяє залучати більшу кількість компаній у галузі виробництва і впровадження штучного інтелекту. Станом на 2021 рік 11382 ШІ-стартапів знаходилися в США (Tracxn 2021a), що є найбільшим показником у світі. У КНР функціонувало 1730 компаній з ШІ-технологій (Tracxn 2021b).

Напрями інвестування в ШІ підтверджують першість позицій США та КНР з розвитку ШІ, а також окреслюють лінії двох цифрових блоків на світовій арені. Із 17,9 мільярдів доларів, зібраних ШІ-стартапами по всьому світі в третьому кварталі 2021 року, 10,4 млрд доларів надійшли компаніям, які знаходяться

США, і 4,8 млрд доларів – азійським. Однак азійські фірми залучили цю суму майже в стільки ж угод (321), як і в США (324), що свідчить про те, що середній розмір угоди там був меншим. За вказаний період у США укладено 24 мегараундові угоди, в Азії – 13 угод (CB Insights 2021).

Інвестиції в європейські ШІ-компанії склали 1,6 млрд доларів, канадійські – 0,4 млрд доларів. ШІ-стартапи країни Центральної та Південної Америки отримали 0,5 млрд доларів інвестицій. У венчурний бізнес з розвитку ШІ в інших регіонах світу інвестовано 0,1 млрд (CB Insights 2021).

Нарощування Сполученими Штатами Америки та КНР цифрових потужностей у галузі ШІ-технологій зумовлює виклики для інших країн у питанні власного статусу та ролі в цифровому вимірі світового порядку. Зокрема в ЄС визнається проблема наростання конкуренції у сфері розвитку ШІ. Наразі в Європейському Союзі напрацьовано понад 60 програм і планів з розвитку ШІ (OECD. AI powered by EC/OECD 2021). Водночас кожна держава-член ЄС має власну стратегію виробництва та впровадження технологій ШІ (National Strategies on Artificial Intelligence 2021). 23 держави-члени ЄС входять до топ-50 міжнародного рейтингу з найкращою готовністю до впровадження ШІ (AI Readiness Index 2020).

Утім, експерти стримано оцінюють просування ЄС у розвитку ШІ, насамперед у контексті зовнішньої політики, вказуючи на наочний контраст у пріоритетах відповідних стратегій США та Європейського Союзу (Franke 2019). На відміну від Сполучених Штатів та держав, які концентрують ресурси на сферах дослідження та оборони, Євросоюз підкреслює важливість штучного інтелекту в таких секторах, як охорона здоров'я, транспорт та комунальні послуги. Крім того, дотримуючись мультилатералізму в своїй політиці з розвитку штучного інтелекту, Євросоюз може стати вразливим для геополітичних конкурентів, які роблять ставку на інновації та технонаціоналізм, і ризикує бути поглинутим зовнішніми хвилями цифрової експансії.

Європа поступається Китаю та Сполученим Штатам у техніко-індустріальних ресурсах. Європейський цифровий ринок не достатньо інтегрований. За таких умов

важко запобігти купівлі європейських компаній американськими та китайськими гігантами, як це було з британською компанією Deep Mind, піонером у галузі штучного інтелекту, купленої Google у 2014 р., або придбання Kuka, потужного концерну німецької робототехніки, китайським гігантом електропобутової техніки Midea у 2016 р. (Mialhe 2018:114).

Серед найбільш проблемних аспектів розвитку ШІ-технологій у державах-членах та в ЄС у цілому можна виділити такі:

- реактивність політичних заходів щодо стимулювання впровадження ШІ;
- відсутність глобальних техногігантів;
- необхідність узгодження національних стратегій держав-членів у межах загальноєвропейського нормативно-інституційного фрейму;
- відсутність єдиної транс'європейської структури, відповідальної за формування політики з розвитку та впровадження технологій штучного інтелекту;
- відсутність чіткого бачення своєї ролі у цифровому світі, що формується.

Таким чином, попри прагнення багатьох країн не відставати в розвитку ШІ, формування дуополії між США та Китаєм у цифровому вимірі світового ладу вбачається неминучим.

Технологічні революції спричинили значні зміни в балансі сил, міжнародній конкуренції та міжнародних конфліктах. Перша промислова революція принесла прибуток, який стимулював розширення Британської імперії і забезпечила глобальне лідерство Великобританії на десятиліття. Технологічна революція кінця XIX-го – початку XXI-го століття призвела до поновлення міжнародної конкуренції та формування багатопольярного міжнародного середовища. Велика Британія, Франція, Німеччина, Сполучені Штати та Японія змагалися за контроль над такими природними ресурсами, як нафта та вугілля для розвитку хімічної і автомобільної промисловості (Horowitz 2018:51). Жорстка конкуренція зумовила ескалацію міжнародної напруженості, що зрештою вибухнула у Першій світовій війні

Третя промислова революція з масштабним впровадженням комп'ютерних технологій, мікропроцесорів, Інтернету, глобальних виробничих ланцюгів та електроніки породила хвилю інновацій на початку 1990-х років, у період формування

однополярного світового ладу на чолі зі Сполученими Штатами Америки. Тому не дивно, що Сполучені Штати лідирують у світі – в економічному плані з такими компаніями, як Google, і у військовому плані, зі зброєю цифрової епохи.

Спільним для цих промислових революцій є зміна характеру війни та ключових інструментів влади. Технології можуть безпосередньо впливати на здатність країн вести війни та вигравати. За допомогою технологій можна змінювати баланс сил, впливаючи на економічну могутність країни. Зокрема Китай спроможний використовувати штучний інтелект, щоб збалансувати військову перевагу США шляхом ведення війни розвідок, яка ґрунтується на створенні альтернативної логістики та машинному навчанні, а також розвитку алгоритмів ведення бойових дій. Технології штучного інтелекту можуть зменшити витрати на ведення воєнних операцій та знизити ризики для військових.

Комерційні аспекти впровадження штучного інтелекту зумовлюють багатосторонність конкуренції за участі країн і компаній з усього світу. Досягнення комерційно керованих технологій штучного інтелекту спрямовані на побудову нових і зміну характеру наявних галузей та забезпечення того, щоб провідні транснаціональні корпорації базувалися у власній країні. Отже, існують стимули майже для всіх типів політичних режимів для розроблення технологій ШІ. На відміну від ядерної технології, яка була елітною технологією з особливими цілями, ШІ має загальне призначення. Технології штучного інтелекту можна інтерпретувати як вимір влади, оскільки ШІ впливає на військово-оборонну, бізнесову сфери, галузі охорони здоров'я, освіти, науки, урядування та дипломатії. Технології ШІ є наскрізним компонентом комплексної структури міжнародних відносин.

Таким чином, як продемонстрував наш аналіз, у розвитку та впровадженні технологій штучного інтелекту лідирують дві країни, США та Китай, які фактично є хабами цифрового виміру світового ладу.

Ключовим фактором для впровадження ШІ є дані. Великі дані – це «паливо» для ШІ. Машинне навчання вдосконалюється шляхом отримання більшої кількості та більш різноманітних даних. Це означає

точніший аналіз і можливість вироблення ефективніших рішень, що забезпечує конкурентну перевагу. Оскільки дані використовуються різними джерелами одночасно, проблема полягає в тому, щоб отримати доступ до даних, а не володіти ними. Вимоги до функціонування ШІ надають перевагу країнам з широким спектром інструментів доступу до даних. І, як вже зазначалося, такою державою наразі є КНР. На відміну від США, і тим більше від країн Європи, Китай менше опікується питаннями захисту приватності та персональних даних. Натомість платформи, на кшталт WeChat, та системи повсюдного відеоспостереження збирають безпрецедентно великі обсяги даних про соціальне та особисте життя громадян у КНР. Також це забезпечує досвід для впровадження технологій збору даних в інших країнах. У такий спосіб Китай формує потужний важіль впливу на внутрішню і зовнішню політику інших держав.

Країни, що повільно реагують на означені технологічні виклики, ризикують опинитися в стані «цифрової вассалізації» або взагалі перетворитися на «цифрову колонію» в одній із цифрових імперій нового світового ладу. Однак протягом наступних років розроблення нових підходів до штучного інтелекту іншими акторами міжнародних відносин може змінити геополітичний баланс сил. На відміну від попередніх історичних етапів, що характеризувалися розподілом географічних зон впливу, чинна технологічна революція нівелює зонування як таке. Штучний інтелект є частиною комплексної міжнародної системи, а не є ізольованим технологічним процесом, керованим групою компаній. Водночас саме приватні компанії є головними розробниками ШІ. Фінансово-економічні можливості транснаціональних корпорацій, підсилені технологіями ШІ, виводять їх на новий рівень могутності, релевантний дипломатичним і військовим ресурсам найпотужніших держав. Отже, питання, що потребує подальшого дослідження, пов'язане з роллю, яку відіграватимуть техногіганти в геополітичній боротьбі держав за встановлення цифрової гегемонії.

Стаття надійшла до редакції 15.10.2021.

Стаття рекомендована до друку 1.11.2021.

REFERENCES

1. AI Readiness Index. 2020. *Oxford Insights*. URL: <https://www.oxfordinsights.com/government-ai-readiness-index-2020>
2. The Global AI Index. 2021. *The Tortoise*. URL: <https://www.tortoisemedia.com/intelligence/global-ai/>
3. Horowitz, Michael. C. 2018. "Artificial Intelligence, International Competition, and the Balance of Power", *Texas National Security Review* 1(3) : 37-57 <https://doi.org/10.15781/T2639KP49>
4. Shaw, Ian. G. 2017. "Robot Wars: US Empire and geopolitics in the robotic age", *Security Dialogue*, 48(5): 451-470 <https://doi.org/10.1177/0967010617713157>
5. Granados, Oscar M. and De la Peña, Nicolas. 2021. "Artificial Intelligence and International System Structure", *Revista Brasileira de Política Internacional* 64(1): e003. <https://doi.org/10.1590/0034-7329202100103>
6. Kai-Fu, Lee. 2018. *AI Superpowers: China, Silicon Valley, and the New World Order*. Boston, Mass: Houghton Mifflin.
7. Kissinger, Henry, Schmidt, Eric, Huttenlocher, Daniel. 2021. *The Age of AI: and Our Human Future*. New York: Little, Brown and Company; First Edition.
8. OECD.AI. 2021. Database of national AI policies. *OECD.AI*. URL: <https://oecd.ai/en/>
9. Mialhe, Nicolas. 2018. "The geopolitics of artificial intelligence: The return of empires", *Politique étrangère* I: 105-117. DOI: <https://doi.org/10.3917/pe.183.0105>
10. National AI Initiative Act of 2020. 2020. H.R.6216 – 116th Congress 03 December 2020. URL: <https://www.congress.gov/116/bills/hr6216/BILLS-116hr6216ih.pdf>
11. Bloomberg Government. 2021. Artificial Intelligence & Machine Learning. *BGOV Market Profile*. Bloomberg Government. URL: <https://about.bgov.com/reports/market-profile-artificial-intelligence-and-machine-learning/>
12. State Council. 2017. Next Generation Artificial Intelligence Development Plan. *The Foundation for Law and International Affairs*. No. 35. 8 July 2017. URL: <https://flia.org/wp-content/uploads/2017/07/A-New-Generation-of-Artificial-Intelligence-Development-Plan-1.pdf>
13. State Council. 2015. Guiding Opinions of the State Council on Actively Propelling the Internet Plus Action Plan, 1 July 2015 no. 40. Lexis China. URL: <https://hk.lexiscn.com/law/guiding-opinions-of-the-state-council-on-actively-propelling-the-internet-plus-action-plan.html>
14. Kemp, Simon. 2021a. Digital 2021: China. Report. *Datareportal*. 9 February 2021. URL: <https://datareportal.com/reports/digital-2021-china>
15. Kemp, Simon. 2021b. Digital 2021: the United States of America. Report. *Datareportal*. 9 February 2021. URL: <https://datareportal.com/reports/digital-2021-united-states-of-america?rq=USA>
16. Tracxn. 2021a. *Artificial Intelligence Startups in United States*. 5 November 2021. URL: <https://tracxn.com/explore/Artificial-Intelligence-Startups-in-United-States>
17. Tracxn. 2021b. *Artificial Intelligence Startups in China*. 8 November 2021. URL: <https://tracxn.com/explore/Artificial-Intelligence-Startups-in-China>
18. CB Insights. 2021. State Of AI Q3'21 Report. 11 November 2021. URL: <https://www.cbinsights.com/research/report/ai-trends-q3-2021/>
19. OECD.AI powered by EC/OECD. 2021. Database of national AI policies. *OECD.AI*. URL: <https://oecd.ai/en/dashboards/countries/European-Union>
20. National Strategies on Artificial Intelligence. 2021. *AI Watch. European Commission*. Brussels. URL: https://knowledge4policy.ec.europa.eu/ai-watch/national-strategies-artificial-intelligence_en
21. Franke, Ulrike. 2019. Harnessing artificial intelligence. *Policy Brief. European Council on Foreign Relations*. URL: https://ecfr.eu/publication/harnessing_artificial_intelligence/

The article was received by the editors 15.10.2021

The article is recommended for printing

01.11.2021

Nataliya Vinnykova

Professor, Doctor of Political Sciences
V.N. Karazin Kharkiv National University
Svoboda Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine,
vinnykova@karazin.ua,
<http://orcid.org/0000-0001-5941-7562>

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AS FACTOR OF GEOPOLITICAL POWER

The article provides insight into how developments in artificial intelligence (AI) affect the balance of power in the digital world order. This study reveals the global trends in the political and regulatory support for the development and implementation of AI, as well as peculiarities of government strategies in this area. The United States of America and China have been proven to be the most powerful actors in the international system in using AI. Thanks to investments, regulatory and institutional support and the introduction of AI technologies in the foreign policy's domain, these two states form a duopoly of the digital world order. A significant advantage of the United States and China in promoting artificial intelligence is the presence of transnational tech giants such as Google and Tencent, etc.

It is noted that European countries, primarily those that are part of the EU, are united by an ethical-oriented approach to the production and implementation of AI technologies. However, they are inferior to the United States and China in investment and infrastructure support for the development of artificial intelligence technologies.

Our findings indicate that access to data is a challenge for states claiming technological dominance in the international system. In this aspect, the advantage is on the side of China. The latter not only has full-scale access to the personal data of its citizens, but is also actively developing tools for collecting data in other states, in particular by implementing the «Digital Silk Road» strategy.

The paper highlights the correlations between the introduction of new technologies and the reconfiguration of the geopolitical balance of forces in the historical retrospective. Our analysis confirms that a feature of the current stage of technological development is that the primacy in the implementation of AI technologies provides an advantage only in the short term.

Unlike previous technological revolutions, the current one is characterized by the rapidity of adaptation and the comprehensive implementation of AI, and thus provides an opportunity for any actor in international relations, public or private to make systemic impact, which can dramatically change the geopolitical balance of power on the international stage.

Keywords: artificial intelligence technologies, geopolitical balance of power, USA, China, world order.

Наталья Анатольевна Винникова

профессор, д.полит.н.
Харьковский национальный
университет имени В.Н. Каразина
площадь Свободы, 4, Харьков, 61022,
vinnykova@karazin.ua,
<http://orcid.org/0000-0001-5941-7562>

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ КАК ФАКТОР ГЕОПОЛИТИЧЕСКОГО ВЛИЯНИЯ

Отражена роль технологий искусственного интеллекта (ИИ) в формировании цифрового мирового строя. Проанализированы общемировые тенденции политико-нормативного обеспечения развития и внедрения ИИ, раскрыты особенности государственных стратегий в этой области.

Доказано, что наиболее мощными акторами международной системы в использовании ИИ являются Соединенные Штаты Америки и Китай. Благодаря инвестициям, нормативно-

институциональному обеспечению и внедрению ИИ технологий в сферу внешней политики, эти два государства формируют дуополию цифрового измерения мирового порядка. Значимым фактором преимущества США и КНР в продвижении искусственного интеллекта является наличие транснациональных техногигантов, таких как Google и Tencent и т.д.

Отмечено, что европейские страны, прежде всего входящие в состав ЕС, объединяет этико-ориентированный подход к производству и внедрению технологий ИИ. Впрочем, они уступают США и КНР в инвестиционном и инфраструктурном обеспечении развития технологий искусственного интеллекта.

Выяснено, что вызовом для государств, претендующих на технологическое доминирование в международной системе, является доступ к данным. В этом аспекте преимущество на стороне Китая. Последний имеет не только полномасштабный доступ к персональным данным своих граждан, но и активно развивает инструменты сбора данных в других государствах, в частности путем реализации стратегии «Цифрового шелкового пути».

Раскрыты причинно-следственные связи между внедрением новых технологий и реконфигурацией геополитического баланса сил в исторической ретроспективе. Обосновано, что особенностью текущего этапа технологического развития является то, что первенство во внедрении ИИ-технологий обеспечивает преимущество только в краткосрочной перспективе. В отличие от предыдущих технологических революций, нынешняя характеризуется быстротой адаптации и всесторонним внедрением ИИ, и таким образом предоставляет возможности общесистемного воздействия любому актору международных отношений, государственного или частного сектора, что может резко изменить геополитический баланс сил на международной арене.

Ключевые слова: *технологии искусственного интеллекта, геополитический баланс сил, США, Китай, мировой порядок.*

ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ФАКТОР ВПЛИВУ НА ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ: СПРОБА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ

Здійснена спроба концептуалізації дослідження впливу цифрових технологій у політиці. Проаналізовано сучасну наукову літературу на тему цифрових технологій у політиці, політичній комунікації та політичному публік рілейнз. Виділено підходи до постановки проблеми, а також виклики, з якими стикаються науковці у процесі дослідження цифрових технологій. Проведено аналіз зарубіжної та вітчизняної наукової літератури.

Зазначаються фактори впливу на дослідження, особливості та виклики, які існують для науковців. Проведено комплексний аналіз робіт останніх років. Виділено основні напрями досліджень впливу цифрових технологій на політичні процеси. Зважаючи на їхнє вагоме значення, існує велика кількість досліджень, що висвітлюють питання з різних сторін, які мало пов'язані між собою. Через це проблематично сформулювати їхнє предметне поле або цілісне бачення.

Розглянуто розробки вчених, присвячених впливу цифрових технологій на політичний публік рілейнз, політичну комунікацію, політичну участь, політичні процеси. Проведено аналіз робіт, присвячених політичному активізму, протестному руху, комунікації політичних партій. Розглянуто роботи, присвячені цифровізації зовнішньої та внутрішньополітичних процесів у державі. Проаналізовано поняття цифрової дипломатії та бюрократії. Виявлено, що існують складнощі на етапі визначення підходів до дослідження ролі цифрових технологій у політиці. Зазначається, які існують їх особливості на сучасному етапі. Проаналізовано роботи вітчизняних учених та актуальний стан питання. Здійснено спробу концептуалізації проблеми та визначено виклики, напрями, перспективи вивчення ролі цифрових технологій у політиці.

Ключові слова: цифрові технології, політика, політичний публік рілейнз, політичні процеси, політична комунікація.

Як цитувати: Шманатов, М.С. 2021. Цифрові технології як фактор впливу на політичні процеси: спроба концептуалізації. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»*: Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології» 40: 29-37. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2021-40-04>.

In cites: Shmanatov, Mykyta. 2021. Digital technologies as a factor influencing political processes: an attempt at conceptualization. *The journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»* : 40: 29-37. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2021-40-04> (in Ukrainian).

Застосування цифрових технологій за останнє десятиріччя суттєво зросло. Переваги, які вони створюють, стали каталізатором процесу їх повсюдного прийняття та використання. Вони суттєво вплинули на усі сфери життєдіяльності, комунікацію та обмін інформацією. Ці зміни торкнулися і політичних процесів. Значення цифрових технологій ще не визначені повною мірою. Дослідження їхнього впливу відбувається постфактум – в той час як вони вже стали частиною політичних процесів, вчені тільки вивчають цей феномен.

Інтернет дає можливість запроваджувати цифрові технології по всьому світу. Це спонукає політологів до дослідження впливу цифрових технологій на політику та політичні зв'язки з громадськістю як у межах однієї країни, так і у більш широких масштабах (міждержавному, світовому). Надто широкий спектр питань щодо дослідження застосування цифрових технологій змушує звузити фокус аналізу згідно з рамками статті. Тобто метою статті є визначення основних напрямів та проблем досліджень впливу цифрових технологій у політиці.

Основними завданнями є:

- 1) проаналізувати сучасну наукову літературу щодо цифрових технологій в політиці, політичній комунікації, політичному публік рілейшнз;
- 2) з'ясувати основні напрями досліджень впливу цифрових технологій на політичні процеси.

Проблема застосування цифрових технологій у політиці та їх значення відносно нова, і з кожним роком набирає популярності. Відповідно, зростає і науковий інтерес до цієї проблематики. Однак на сьогодні не існує чітко визначеного предметного поля та загальної теорії, методів дослідження. Їх тематика коливається від з'ясування ролі соціальних мереж у політичній комунікації (Strömbäck, Esser 2017), до визначення впливу цифрових технологій на внутрішньо-партійну комунікацію (Stockmann, Scalia 2020), (Deseris 2020) та ін.

Цифрові технології – одночасно величезний ринок та індустрія, а також платформа ефективності і конкуренто-

спроможності всіх інших ринків та індустрій (*Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки 2018*).

У статті поняття «цифрові технології» використовується у значенні програмних, апаратних та мережевих рішень або забезпечень, які використовуються для комунікації та професійної діяльності. Воно включає використання штучного інтелекту, а також веб-, мобільні, загальнодоступні або платні забезпечення, програми та рішення, що використовуються для діяльності в Інтернеті, соціальних мережах або для мобільної взаємодії. Завдяки цим технологіям інформація в цифровому вигляді може створюватись, зберігатись та поширюватись у великих розмірах та на високій швидкості між користувачами, власниками цифрових пристроїв. Завдяки їм з'явився новий цифровий простір, що перебуває за межею фізичної реальності, але в той же час інтегрується в реальність настільки глибиною, що стає її частиною.

Цифровізація – насичення фізичного світу електронно-цифровими пристроями, засобами, системами та налагодження електронно-комунікаційного обміну між ними, що фактично уможливорює інтегральну взаємодію віртуального та фізичного, тобто створює кіберфізичний простір (*Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки 2018*).

Політичний процес – це функціонування та послідовна зміна соціально-політичної дійсності, політичної системи суспільства, що полягає у відтворенні її компонентів; політична активність соціально-політичних суб'єктів, пов'язана із боротьбою за владу, її утриманням та використанням для своєї мети, а також здійсненням впливу на владні структури.

Один із напрямів дослідження впливу цифрових технологій є виборчий процес. Дослідження М. Солвака та К. Вассіля підтвердили певне підвищення участі громадян через онлайн та частіше формування звички голосувати серед тих, хто робив це вперше (Solvak, Vassil 2018). Однак результати були не настільки суттєвими, щоб значно вплинути на загальний рівень явки.

П. Скаріні, Ж. Жакет, А. Петітпас вважають, що електронне голосування може найбільш позитивно вплинути на рівень залучення громадян, які не користуються його традиційними методами. Нові зручні способи можуть сприяти підвищенню явки серед не найактивніших груп населення, в той час як політично активна частина голосуватиме в будь-якому випадку (Petitpas, Jaquet, Sciarini 2021). Дослідження е-голосування на місцевих виборах у різних «західних» країнах свідчать про позитивну, але незначну динаміку підвищення явки на виборах. Доречніше говорити, про вплив на індивідуальному рівні та певної активізації серед груп, які зазвичай малоактивні. Тобто чим більше існує методів для участі у виборах в державі – тим краще.

О. Кельм, У. Бернхард, М. Доле, М. Ессер, Дж. Стрёмбакта та інші досліджують політичну комунікацію політиків і партій, політичні зв'язки з громадськістю та активність громадян через цифрові технології. В своїх працях вчені доводять, що вибір платформи та форматів комунікації може по-різному впливати на аудиторії та її сприйняття (Kelm, Dohle, Bernhard 2019). Політичні актори активно використовують цифровий простір у своїй діяльності, що посилює їхні комунікаційні можливості. Завдяки власним ресурсам та методам публік рілейшнз у цифровому просторі актори можуть привертати увагу традиційних ЗМІ та впливати на порядок денний (Strömbäck, Esser 2017).

Серед вітчизняних досліджень політичної комунікації та політичного публік рілейшнз, у тому числі в контексті цифрових технологій, можна виділити праці Г. Почепцова, О. Панасенко, Т. Хлівнюк, З. Гадецької, О. Бондарчука та ін. Вчені сходяться у розумінні посилення значення цифрового простору та технологій в публік рілейшнз та політичній комунікації. Нові методи, доступні завдяки цифровізації, можуть бути ефективними як у формуванні зв'язків з громадськістю, розширенні можливостей участі в політиці, так і у політичних кампаніях. Зважаючи на те, що вони вже активно використовуються політичними акторами, науковий підхід може допомогти з'ясувати їхній вплив, ефективність та виклики у політиці та політичних процесах.

Завдяки цифровим технологіям можливе залучення громадян через онлайн простір. Деякі партії у своїй діяльності спираються на цифрові платформи для заохочення до політичної участі громадян. В. Скалія та К. Стокман дослідили, як цифрові платформи можуть впливати на політичні партії. Онлайн платформа Італійської «Партії п'яти зірок» засновувалася на ідеї «прямої демократії» та боротьби з ієрархією. Е-голосування прихильників через сайт партії дозволяє брати участь у вирішенні ключових питань. Проте платформа не повністю відповідає ідеалам прозорості та рівної участі. Теми та терміни голосування визначають тільки лідери, а механізм подальшого обговорення відгуків та пропозицій користувачів відсутній. Тому така платформа певною мірою спрощує політичну участь партійних прихильників, проте не забезпечує «прямої демократії» (Stockmann, Scalia 2020).

М. Дезеріс порівняв, як цифрові платформи двох політичних партій – «П'яти зірок» в Італії та «Піратської партії» Німеччини, вплинули на їхню структуру та розвиток. Ідеологічна різниця між ними прямо вплинула на ідею та можливості розроблених ними платформ. Їх використання мало протилежні результати. Платформа «Партії п'яти зірок» сприяла підвищенню політичної участі громадян та посиленню централізації структури. В той час як платформа «Liquid Feedback», розроблена членами «Піратської партії» Німеччини, спричинила спори та внутрішній розкол (Deseriis 2020). Суттєвого впливу ці платформи на структуру, репрезентативність або діяльність партій не здійснили. Хоча досвід використання таких платформ однозначно свідчить про можливий вплив цифрових можливостей на політичну участь у майбутньому.

Одним із ключових напрямів застосування технологій у комунікації є реклама. Таргетована реклама надає переваги у формуванні повідомлення адаптованого до психологічного портрету споживача. Завдяки пошуковим системам та соціальним мережам, онлайн реклама стала популярним способом спілкування з аудиторією. Дослідженням політичної реклами займаються Е. Фаулер, М. Франц, Г. Мартін, З. Песковіц, Т. Рідоут та ін.

Порівняння політичної реклами на телебаченні та у Facebook дозволяє простежити ключові тенденції розвитку цифрових технологій у політичній комунікації. Відповідно до висновків Е. Фаулера, Г. Франца та ін., Facebook створює більш рівне конкурентне поле для політичних гравців порівняно з телебаченням, адже фінансовий бар'єр для запуску рекламної кампанії значно нижчий (Fowler, Franz, Martin, Peskowitz, Ridout 2021). Це не забезпечує фейсбуку рівної репрезентативності, проте дає змогу більшому колу претендентів на політичну посаду мати прямий зв'язок з аудиторіями. Зменшення негативу по відношенню до опонентів, зменшення конструктивної інформації та посилення ідеологічно-партійної складової у комунікації – три основні характерні елементи для реклами в соціальній мережі. Хоча на телебаченні вона все ще залишається домінуючою серед американських політиків, науковці зауважують що використання таргетованої онлайн реклами тільки зростатиме найближчими роками.

Конкурентна боротьба та взаємодія між політичними акторами переноситься у цифровий простір на глобальному, регіональному та локальному рівнях. Це стосується як державних, так і недержавних інститутів. Технології надають змогу акторам формувати свою політику в цифровому просторі, який може стати середовищем взаємовигідної кооперації або інформаційної війни. Завдяки соціальним мережам активізм та протестні рухи набувають все більшої варіативності у своєму розвитку.

Дослідженням активізму та протестного руху в цифровому просторі займаються П. Померанцев, С. Джексон, М. Бейлі, Д. Фрілон, С. Буліан, Й. Теохаріс, Дж. Мур, С. Джексон, М. Бейлі та Б. Велес стверджують, що онлайн мережі надали соціальним групам можливість автономно висловлювати свої претензії та привертати до них увагу, незалежно від традиційних наративів. Активізм у цифровому просторі може привести до певних політичних рішень та наслідків. У разі успіху, онлайн-активність груп може посилити протестні рухи та викликати суспільний резонанс. Онлайн-мережі стають можливістю для представлення та обговорення певними соціальними

угрупованнями важливих для них питань (Jackson, Bailey, Welles 2020).

Громадські рухи, правозахисні організації, а також політичні об'єднання використовують цифрові технології для поширення своїх ідей та впливу на формування порядку денного. Д. Фрілон, А. Марвік та Д. Крайс зазначають, що завдяки методам, які можливі на онлайн-платформах, політичні актори намагаються привернути увагу до своїх проблем, розширити вплив або зв'язатися із ЗМІ чи впливовими особами (Freelon, Marwick, Kreiss 2020). Популярність та значною мірою ефективність активізму в мережі спричинили появу та обговорення вченими терміна «цифрова участь», як нової форми політичної участі, а не розширення вже існуючих форм.

Щодо освоєння цифрового простору державними інституціями, то цей процес пов'язаний з явищами цифрової бюрократії та цифрової дипломатії. На думку А. Конькова, цифрова дипломатія сприяє політизації цифрового простору та збільшенню суб'єкт-об'єктних зв'язків у ньому (Коньков 2019). Веб-сайти та сторінки в соціальних мережах міністерств закордонних справ, дипломатичних установ сприяють більшому охопленню та обізнаності щодо своєї політики серед громадян. Діяльність державної дипломатії у цифровому просторі стає загальнодоступною, а інформація на сторінках, заяви та інші матеріали – стають засобом не тільки комунікації із громадянами, але й інструментами впливу на інших акторів. Обмін інформацією, заявами, звинуваченнями стають факторами впливу на міжнародні відносини, а не просто ретрансляцією діяльності в онлайн-просторі.

Так звана цифрова бюрократія – це відносини держави і громадян у цифровому просторі, що повинні значно їх спростити та підвищити якість одночасно для обох сторін. В Україні з вересня 2019 року функціонує Міністерство цифрової трансформації, одна із цілей якого – розвиток інформаційного суспільства. Відповідно до Положення про Міністерство цифрової трансформації України, воно забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері цифровізації, цифрової економіки, цифрових інновацій, електронного урядування та електронної

демократії, розвитку інформаційного суспільства (*Положення про Міністерство цифрової трансформації України 2019*). Один із напрямів роботи відомства – розвиток цифрових навичок та прав громадян. Ключовою метою діяльності є досягнення показника 100% доступності публічних послуг для громадян та бізнесу, а також залучення до програми розвитку цифрових навичок 6 млн. українців.

Зростання уваги урядів країн до цифрової трансформації держави свідчить про важливість цього аспекту розвитку та його перспективу в глобальному масштабі. В цьому контексті цифровізація внутрішньої та зовнішньої політики є важливим елементом політичного процесу. Державні, недержавні, політичні інститути освоюють новий простір, який має набір своїх характеристик та особливостей, і що важливо – динамічну природу розвитку.

Загалом розвиток цифрових технологій впливає практично на всі аспекти політики. Зосереджуючись на окремих питаннях цього процесу, за останні роки вчені утворили спеціалізацію досліджень. Швейцарський політолог Ф. Джиларді у своїй спробі концептуалізувати дослідження впливу цифрових технологій в політиці, виділяє їх три ключові аспекти: політична комунікація, політична участь та формування політики (Gilardi 2021). Ці три процеси включають важливі елементи ліберальних демократій: вибори та референдуми, політична поведінка, колективні дії (участь у політиці спільноти), політична комунікація, прийняття рішень, державне та публічне управління (Fung, Gilman, Shkabatur 2013).

У політичній комунікації цифрові технології збільшили можливості впливу таких інструментів, як дезінформація, фейкові новини та політична поляризація. Вивченням цих процесів займаються Р. Леві, Б. Лайонс, К. Гес та ін. Вчені зазначають, що ключовим елементом цифрових екосистем у політичній комунікації є швидкість поширення інформації, в тому числі фейкової (Guess, Lyons 2020). Р. Леві стверджує, що не зважаючи на поширені думки про вагомий вплив технологій на поширення дезінформації, емпіричних даних які б підтверджували суттєвий рівень поглинання дезінформації суб'єктом, в цифровому просторі відсутні.

Щодо впливу на політичну поляризацію, то останні з досліджень лише підтверджують факт побічного впливу на цей процес, адже людина не залишається повністю ізольована від політичної інформації іншого характеру (Levy 2021).

На політичну участь цифрові технології можуть впливати в декількох аспектах. Серед них Ф. Джиларді виділяє: електронне голосування, цифрові платформи для політичної та партійної взаємодії, а також політичний активізм, в тому числі протестний рух (Gilardi 2021).

Одним із напрямів досліджень впливу технологій на політику є використання штучного інтелекту в сфері державних послуг, а також використання цифрових технологій у державному управлінні, тобто електронне урядування або «цифрова бюрократія». Серед дослідників цього напрямку можна назвати К. Хартмана, Г. Вензельбургера, С. Брайне, Дж. Данакера, Р. Кенеді та ін. Як зазначає Хартман, застосування інтелекту пов'язано з етичним питанням неупередженості алгоритмів під час прийняття рішень та надання послуг, що потребує не тільки високопрофесійних навичок спеціалістів, але й відповідний рівень неупередженості для розробки алгоритмів, які будуть впроваджені у взаємодію з громадянами (Hartmann, Wenzelburger 2021). Дж. Данакер, Р. Кенеді та ін. звертають увагу на те, що самі по собі алгоритми штучного інтелекту не є чимось унікальним, бо можуть у своїй основі мати упередження, які існують у суспільстві. Це може підсилити дискримінаційний тиск, під виглядом об'єктивності алгоритмів (Danaher, Hogan, Noone 2017). Тому для ефективної цифровізації держава повинна розв'язати цілий ряд проблем, пов'язаних із дискримінацією громадян, прозорістю алгоритмів штучного інтелекту в роботі та ролі людини в цьому процесі.

Визначення ключових проблем, пов'язаних із використанням і впливом цифрових технологій перебуває під впливом політики. Постановка проблеми та визначення підходів для їх розв'язання залежать не тільки від науковців, а й від політичної ситуації в країні, політичної еліти. Існує загальне розуміння вченими важливості цифрових технологій та цифрового простору в політиці. Все більше

зростає увага держав до переваг цифровізації у різних сферах життєдіяльності суспільства та можливих загроз від її безмежного запровадження.

Дослідження впливу цифрових технологій у політиці переважно пов'язані з американським політичним контекстом, що впливає на підходи до постановки та розв'язання проблем. Визначення того, які саме загрози створюють цифрові технології та який вплив здійснюють на політику – предмет не тільки наукових досліджень, а й політичних дискусій та обговорень.

Вплив цифрових технологій на політичні процеси вчені вивчають в кількох напрямках – політична комунікація, онлайн-реклама, значення для формування порядку денного та політичної активності громадян, потенціал та ризики використання штучного інтелекту в державі. У полі зору дослідників перебувають питання цифровізації дипломатії, державного апарату. Важливий напрям досліджень пов'язаний із впливом цифрових технологій на політичну участь – функціонування політичних акторів, політичний активізм та протестні рухи. Дослідники вивчають питання взаємодії політичних рухів у цифровому просторі, їх методів, специфіки та вплив на реальний перебіг подій. Роботи вчених стосуються визначення проблем та загроз, регулювання, можливостей та потенціалу цифрових технологій у політиці та політичних процесах.

У загальному вигляді можна виділити кілька ключових напрямів досліджень:

- 1) проблеми регулювання цифрового простору в політиці;
- 2) цифрові технології в політичній комунікації;
- 3) політична он лайн реклама;
- 4) цифровізація держави та бюрократичних процесів;
- 5) цифрові технології в політичному публік рілешнз;
- 6) вплив цифрових технологій на політичну участь.

Вірогідно, що вплив цифрових технологій на політику зростатиме. Напевне в цьому твердженні вчені сходяться найбільше. Підвищуватиметься увага державних органів та міжнародної спільноти до цих процесів. Цифровий простір вже зараз впливає на політику та використовується політичними суб'єктами. Він створює не

тільки можливості, але й нові форми політичної комунікації, участі та взаємодії. Поляризація суспільства, політичних рухів та ідеологій поширюється в цифровий простір разом із діяльністю політичних суб'єктів.

Таким чином, цифровізація політики та політичних процесів – це багатогранне явище, для якого характерний їх взаємовплив. Наразі вчені активно вивчають згадані процеси, хоча існує певне домінування фокусу на американській політиці та наукових підходах до визначення проблем.

У такій ситуації дослідження політики кризь «цифрову призму» потребує всебічного вивчення та напрацювання підходів ученими із різних країн. Вплив цифрових технологій в політиці не обмежується одним регіоном, тому потребує уваги до політичних систем, акторів, політичних процесів різних країн. Це сприятиме збільшенню наукової складової та певною мірою стримуватиме політичний вплив на постановку проблем та розробку їх розв'язання.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Strömbäck, J., & Esser, F. 2017. How Political Actors Use the Media. A Functional Analysis of the Media's Role in Politics. In: Aelst, P. van, Walgrave, S. *Political Public Relations and Mediatization: The Strategies of News Management*. UK: Basingstoke, Palgrave 63-83.
2. Stockmann, C. and Scalia, V. 2020. "Democracy on the Five Star Movement's Rousseau platform", *European Politics and Society* 21(5): 603-617. URL: <https://flore.unifi.it/retrieve/handle/2158/1245019/614732/Democracy%20on%20the%20Five%20Star%20Movement%20s%20Rousseau%20platform%20%282%29.pdf>
3. Deseriis, M. 2020. "Digital movement parties: a comparative analysis of the technopolitical culture and the participation platform forms of the Movimento 5 Stelle and the Piratenpartei", *Information, Communication & Society* 23(12): 1770-1786. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2019.1631375>
4. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації. 2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text>
5. Solvak, M. and Vassil, K. 2018. "Could Internet Voting Halt Declining Electoral Turnout? New Evidence That E-Voting Is Habit Forming",

- Policy & Internet* 10(1): 4-21. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/poi3.160>
6. Petitpas, A., Jaquet, J. M., and Sciarini, P. 2021. "Does E-Voting matter for turnout, and to whom?", *Electoral Studies* 71. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2020.102245>
7. Kelm O, Dohle M. and Bernhard, U. 2019. "Politicians' Self-Reported Social Media Activities and Perceptions: Results From Four Surveys Among German Parliamentarians", *Social Media + Society*". April. <https://doi.org/10.1177/2056305119837679>
8. Fowler, E., Franz, M., Martin G., Peskowitz Z. & Ridout T. 2021. "Political Advertising Online and Offline", *American Political Science Review* 115(1): 130-149. <https://doi.org/10.1017/S0003055420000696>
9. Jackson, S. J., Bailey, M. and Welles, B. F. 2020. # *Hashtag Activism: Net works of race and gender justice*. MIT Press. URL: <https://mitpress.mit.edu/books/hashtagactivism>
10. Freelon, D., Marwick, A. and Kreiss, D. 2020. "False equivalencies: Online activism from left to right", *Science* 369(6508): 1197-1201. <https://doi.org/10.1126/science.abb2428>
11. Коньков, А.Е. 2019. "Цифровизация политических отношений: грани познания и механизмы трансформации", *Контуры глобальных трансформаций: политика, экономика, право* 12(6): 6-28. <https://doi.org/10.23932/2542-0240-2019-12-6-1>
12. *Положення про Міністерство цифрової трансформації України від 18 вересня 2019 р.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-%D0%BF#Text>
13. Gilardi, F. 2022. *Digital Technology, Politics, and Policy-Making*. Cambridge: Cambridge University Press. URL: <https://fabriziogilardi.org/resources/papers/Digital-Technology-Politics-Policy-Making.pdf>
14. Fung, A., Russon Gilman, H. and Shkabatur, J. 2013. "Six models for the internet + politics", *International Studies Review* 15(1): 30-47. URL: <https://www.istor.org/stable/24033166>
15. Guess, A., & Lyons, B. 2020. Misinformation, Disinformation, and Online Propaganda. In: Persily, N. & Tucker, J. (Eds.). *Social Media and Democracy: The State of the Field, Prospects for Reform* 10-33. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108890960>
16. Levy, R. 2021. "Social Media, News Consumption, and Polarization: Evidence from a Field Experiment", *American Economic Review* 111 (3): 831-70. URL: <https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/aer.20191777>
17. Hartmann, K. and Wenzelburger, G. 2021. "Uncertainty, risk and the use of algorithms in policy decisions: a case study on criminal justice in the USA", *Policy Sciences* 54(2): 269-287. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11077-020-09414-y>
18. Danaher, J., Hogan, M., Noone C., et al. 2017. "Algorithmic governance: Developing a research agenda through the power of collective intelligence", *Big Data & Society*. December. <https://doi.org/10.1177/2053951717726554>

Стаття надійшла до редакції 05.10.2021

Стаття рекомендована до друку 19.10.2021

Mykyta Shmanatov

PhD Student, Department of Political Science,
V. N. Karazin Kharkiv National University
Independence Square 4, 61022, Kharkiv, Ukraine,
Shmanatov25@outlook.com,
<https://orcid.org/0000-0002-1865-0824>

DIGITAL TECHNOLOGIES AS A FACTOR INFLUENCING POLITICAL PROCESSES: AN ATTEMPT AT CONCEPTUALIZATION

The article attempts to conceptualize the study of the impact of digital technology in politics. It analyzes the current academic literature on the topic of digital technologies in politics, political communication and political public relations. The approaches to the formulation of the problem, as well as the challenges faced by scientists in the study of digital technology are highlighted. The analysis of foreign and domestic scientific literature is carried out. The article points out the factors influencing the research of the problem, the features and challenges that exist for scientists. A comprehensive analysis of scientific papers of recent years was carried out. Author attempts to identify the main areas of research on the impact of digital technologies on political processes. Due to their importance, there is a large number of studies that cover issues from different sides, little

related to each other. Therefore it is problematic to form their subject field or a holistic view. Considered the development of scientists devoted to the impact of digital technologies on political public relations, political communication, political participation, political processes. The analysis of research devoted to political activism, protest movement, communication of political parties. Researches devoted to the digitalization of foreign and domestic political processes in the state were considered. The concepts of digital diplomacy and bureaucracy are analyzed. It was found that there are difficulties at the stage of defining approaches to the study of the role of digital technologies in politics. It is noted what their features are at the present stage. Analyzed the works of domestic scientists and the current state of the issue. The paper attempts to conceptualize and identify the problems, directions, and prospects for the study of the impact of digital technologies in politics.

Keywords: digital technologies, politics, political public relations, political processes, political communication.

REFERENCES

1. Strömbäck, J., & Esser, F. 2017. How Political Actors Use the Media. A Functional Analysis of the Media's Role in Politics. In: Aelst, P. van, Walgrave, S. *Political Public Relations and Mediatization: The Strategies of News Management*. UK: Basingstoke, Palgrave 63-83.
2. Stockmann, C. and Scalia, V. 2020. "Democracy on the Five Star Movement's Rousseau platform", *European Politics and Society* 21(5): 603-617. URL: <https://flore.unifi.it/retrieve/handle/2158/1245019/614732/Democracy%20on%20the%20Five%20Star%20Movement%20s%20Rousseau%20platform%20%282%29.pdf>
3. Deseriis, M. 2020. "Digital movement parties: a comparative analysis of the technopolitical culture and the participation platforms of the Movimento 5 Stelle and the Piratenpartei", *Information, Communication & Society* 23(12): 1770-1786. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2019.1631375>
4. *On approval of the Concept of development of the digital economy and society of Ukraine for 2018-2020 and approval of the action plan for its implementation*. 2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text> (in Ukrainian).
5. Solvak, M. and Vassil, K. 2018. "Could Internet Voting Halt Declining Electoral Turnout? New Evidence That E-Voting Is Habit Forming", *Policy & Internet* 10(1): 4-21. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/poi3.160>
6. Petitpas, A., Jaquet J. M., and Sciarini, P. 2021. "Does E-Voting matter for turnout, and to whom?", *Electoral Studies* 71. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2020.102245>
7. Kelm O, Dohle, M. and Bernhard, U. 2019. "Politicians' Self-Reported Social Media Activities and Perceptions: Results From Four Surveys Among German Parliamentarians", *Social Media + Society*". April. <https://doi.org/10.1177/2056305119837679>
8. Fowler E., Franz M., Martin G., Peskowitz Z. & Ridout T. 2021. "Political Advertising Online and Offline", *American Political Science Review*, 115(1):130-149. <https://doi.org/10.1017/S0003055420000696>
9. Jackson, S. J., Bailey, M. and Welles, B. F. 2020. #Hashtag Activism: Net works of race and gender justice. MIT Press. March 2020. URL: <https://mitpress.mit.edu/books/hashtagactivism>
10. Freelon, D., A. Marwick, A. and Kreiss, D. 2020. "False equivalencies: Online activism from left to right", *Science* 369(6508): 1197-1201. <https://doi.org/10.1126/science.abb2428>
11. Konkov, A.E. 2019. "Digitalization in Political Relations: Planes for Perception and Mechanisms for Transformation", *Global Infrastructure in the Digital Age* 12(6):6-28. URL: <https://doi.org/10.23932/2542-0240-2019-12-6-1> (In Russian)
12. *Regulations on the Ministry of Digital Transformation of Ukraine of September 18, 2019*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-%D0%BF#Text> (in Ukrainian).
13. Gilardi, F. 2022. *Digital Technology, Politics, and Policy-Making*. Cambridge: Cambridge University Press. URL: <https://fabriziogilardi.org/resources/papers/Digital-Technology-Politics-Policy-Making.pdf>
14. Fung, A., H. Russon Gilman, H. and Shkabatur, J. 2013. "Six models for the internet + politics", *International Studies Review* 15(1), 30-47. URL: <https://www.istor.org/stable/24033166>
15. Guess, A., & Lyons, B. 2020. Misinformation, Disinformation, and Online Propaganda. In: N. Persily & J. Tucker (Eds.). *Social Media and Democracy: The State of the Field. Prospects for Reform* 10-33. Cambridge: Cambridge University Press.
16. Levy, R. 2021. "Social Media, News Consumption, and Polarization: Evidence from a Field Experiment", *American Economic Review* 111 (3): 831-70. URL:

<https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/aer.20191777>

17. Hartmann, K. and Wenzelburger, G. 2021. "Uncertainty, risk and the use of algorithms in policy decisions: a case study on criminal justice in the USA", *Policy Sciences* 54(2), 269-287. URL:

<https://link.springer.com/article/10.1007/s11077-020-09414-y>

18. Danaher J, Hogan MJ, Noone C, et al. 2017. Algorithmic governance: Developing a research

agenda through the power of collective intelligence. *Big Data & Society*. December. <https://doi.org/10.1177/2053951717726554>

The article was received by the editors
05.10.2021

The article is recommended for printing
19.10.2021.

Никита Сергеевич Шманатов

Аспирант кафедры политологии,
Харьковский национальный университет им. В. Н. Каразина
площадь Свободы 4, 61022, Харьков,
Shmanatov25@outlook.com
<https://orcid.org/0000-0002-1865-0824>

ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ КАК ФАКТОР ВЛИЯНИЯ НА ПОЛИТИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ: ПОПЫТКА КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИИ

Предпринята попытка концептуализации исследования влияния цифровых технологий в политике. Проанализирована современная научная литература на тему цифровых технологий в политике, политической коммуникации и политическом публичном рилейнзе. Выделены подходы к постановке проблемы, а также вызовы, с которыми сталкиваются ученые в процессе исследования цифровых технологий. Проведен анализ зарубежной и отечественной научной литературы.

Указываются факторы влияния на исследования, особенности и вызовы, существующие для ученых. Проведен комплексный анализ работ последних лет. Выделены основные направления исследований влияния цифровых технологий на политические процессы. Учитывая их важное значение, существует большое количество исследований, освещающих вопросы с разных сторон, мало связанных между собой. Поэтому проблематично сформировать их предметное поле или целостное видение.

Рассмотрены разработки ученых, посвященных влиянию цифровых технологий на политический публич рилейнз, политическую коммуникацию, политическое участие, политические процессы. Проведен анализ работ, посвященных политическому активизму, протестному движению, коммуникации политических партий. Рассмотрены работы, посвященные цифровизации внешнего и внутривнутриполитического процесса в государстве. Проанализированы понятия цифровой дипломатии и бюрократии.

Выявлено, что есть трудности на этапе определения подходов к исследованию роли цифровых технологий в политике. Отмечается, какие существуют их особенности на современном этапе. Проанализированы работы отечественных ученых и актуальное состояние вопроса. Предпринята попытка концептуализации проблемы и определены вызовы, направления, перспективы изучения роли цифровых технологий в политике.

Ключевые слова: цифровые технологии, политика, политический публич рилейнз, политические процессы, политическая коммуникация.

DOI: 10.26565/2220-8089-2021-40-05
УДК 342:718: 314.74 (430)

Тетяна Василівна Панченко
професор кафедри політології,
Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна,
майдан. Свободи, 4, Харків, 61022,
panchenkotetyana@gmail.com,
<http://orcid.org/0000-0002-5361-1839>

ПОДВІЙНЕ ГРОМАДЯНСТВО В КОНТЕКСТІ МОЖЛИВОСТЕЙ ТА ПЕРСПЕКТИВ УКРАЇНСЬКИХ МІГРАНТІВ

Розглянуто феномен подвійного (множинного) громадянства з точки зору інтересів громадян, передусім українських мігрантів, та держави – держави походження та держави проживання мігрантів. Узагальнено можливі ризики з позицій громадянина та потенційні загрози для держави.

Констатується, що попри багатоманітні загрози, множинне громадянство стає реальністю в умовах зростання міграційних потоків та народження феномену трансміграції, для якої властива побудова та підтримка різноманітних відносин, які пов'язують суспільства країни походження мігрантів з країнами їхнього проживання. Заради реалізації своїх прав, мігранти прагнуть до натуралізації, однак незручності та психологічні проблеми, пов'язані з відмовою від громадянства країни походження, зупиняють їх від цього кроку.

Доведено, що персональні переваги закордонних громадян від подвійного громадянства перевищують зацікавленість в ньому держав, однак заради контролю над міграційними процесами та реалізації прав і свобод мігрантів все більше сучасних держав легалізують множинне громадянство.

Розглянуто специфіку регулювання питань громадянства у Європейській конвенції про громадянство, українському законодавстві та українські законодавчі ініціативи щодо легалізації множинного громадянства. На прикладі Німеччини доведено, що у разі їх прийняття не усі закордонні українці зможуть скористатися перевагами подвійного громадянства, адже можливість його здобуття визначається також законодавством приймаючої держави. Продемонстровано, що можливість здобуття подвійного громадянства відкрита лише для українців, що народилися і виростили в Німеччині. Підкреслюється, що зміцнення позицій закордонних українців доцільно добиватися також іншими шляхами.

Ключові слова: *подвійне/множинне громадянство, міграція, трансмігранти, закордонні українці, натуралізація, Німеччина.*

Як цитувати: Панченко, Т.В. 2021. Подвійне громадянство в контексті можливостей та перспектив українських мігрантів. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»* 40: 38-49. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2021-40-05>

In cites: Panchenko, T. 2021. Dual citizenship in the context of opportunities and prospects of Ukrainian migrants. *The journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»* 40: 38-49. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2021-40-05> (in Ukrainian).

Не дивлячись на той факт, що в Конституції та законодавстві України закріплено принцип єдиного громадянства, останнім часом проблема подвійного громадянства набула особливої гостроти. З одного боку, кількість біпатридів, тобто осіб, які мають громадянство одночасно двох або більше держав, з кожним роком збільшується, з іншого – здійснюються спроби впровадження державної політики щодо збільшення їхньої кількості. Зокрема, впровадження в Україні множинного громадянства послідовно пропагується окремими політиками, а на сторінках ЗМІ бурхливо обговорюються відповідні законодавчі ініціативи. Зокрема, приводом для громадської уваги до цієї теми стало винесення Президентом України проекту Закону «Про внесення змін до Закону України «Про громадянство України» щодо підстав і порядку набуття та припинення громадянства України» від 01.12.2021 р. N 6368 (Проект Закону N 6368 2021) і заяви Президента щодо залучення вихідців з України, які мешкають по всьому світу, до розбудови української державності. Варто відзначити, що цей законопроект уже не перша ініціатива Президента України запровадження подвійного громадянства та залучення потенціалу українських мігрантів у процеси державотворення.

Зазначимо, що питання подвійного громадянства вже багато років осмислюється на сторінках правової наукової літератури, передусім у контексті тлумачення і застосування принципу єдиного громадянства в Україні та осмислення правових наслідків подвійного громадянства (див. Поєдинок 2013, Чехович 2008, Огнівець 2001, Огнівець 2012, Толкачова 2013, Слісарчук, Мітенко 2019), а у зв'язку з президентськими ініціативами останнім часом висвітлюється у ЗМІ, де висловлюються різноманітні припущення щодо мотивів Президента та можливості впровадження подвійного громадянства в Україні. При цьому залишаються відкритими питання про конкретні переваги подвійного громадянства для українських мігрантів та української держави загалом та про те, чи зможуть закордонні українці ними скористатися.

У межах представленої публікації здійснено спробу оцінити переваги й

недоліки подвійного громадянства для українців, які мешкають за межами України, та української держави, а також перспективи впровадження подвійного громадянства для закордонних українців на прикладі Німеччини.

Передусім зазначимо, що подвійним громадянством, або множинним, вважається такий правовий статус особи, за яким вона одночасно перебуває у громадянстві більш ніж однієї держави. Проблема подвійного громадянства не є однозначною, оскільки вона торкається, з одного боку, прав і свобод людини і громадянина, з іншого – інтересів держави (Толкачова 2013: 124).

Подвійне громадянство (біпатризм) традиційно сприймається як небажане правове становище для людини у її відносинах з державою. З точки зору інтересів держави-нації, подвійне громадянство також розглядається переважно негативно, як потенційна, а часто й безпосередня, загроза безпеці держави, її національній єдності на тій підставі, що не існує різниці між належністю до нації та належністю до держави, й людина повинна мати одне громадянство, так само як одну батьківщину й одну рідну мову.

У цьому зв'язку подвійне громадянство часто трактується як наслідок колізії законодавств різних держав, коли, наприклад, при визначенні належності до громадянства одночасно діють принципи «права крові» та «права ґрунту» (Безжон 2012: 33), адже воно не лише надає права людині, але й зобов'язує її виконувати обов'язки перед кожною з держав, громадянство яких вона має (частіше за все у цьому зв'язку згадується військовий обов'язок та обов'язок сплачувати податки). Тому переважна більшість фахівців сходиться на думці, що подвійне громадянство має значно більше негативних наслідків порівняно з його перевагами як для окремої особи, так і для держави в цілому. Зокрема, перед індивідом як носієм подвійного громадянства постає не лише потенційна можливість виконання подвійних обов'язків, але й можливе обмеження деяких прав, пов'язане з необхідністю захисту державою своєї національної безпеки. Зокрема, особам із подвійним громадянством часто заборонено обіймати низку посад на держслужбі, в органах

місцевого самоврядування та безпеки. Зокрема, українські законодавчі ініціативи з легалізації подвійного громадянства передбачають письмову заяву кандидатів на подібні посади про відсутність у них громадянства іншої держави (Генель 2021). Окрім того, особи з подвійним громадянством можуть бути притягнені до юридичної відповідальності однією з держав її громадянства, від виконання обов'язків якої особа ухиляється, а також не можуть розраховувати на дипломатичний захист з боку країни одного з її громадянств в країні іншого громадянства.

Утім, більш вагомими ризиками подвійного громадянства відчуває приймаюча держава через подвійну лояльність носіїв множинного громадянства, а отже, меншу вірність громадянина державі постійного проживання. Біпатрид об'єктивно не може однаково відповідально виконувати обов'язки, брати участь в управлінні та політичному житті держав. Як правило, така особа надаватиме перевагу лише одній державі, послаблюючи цим інститут громадянства іншої. Дослідники вказують на можливі ризики для національної безпеки як держави проживання, так і держави походження з точки зору збереження особами з подвійним громадянством державної таємниці та забезпечення непорушності кордонів, а, отже, створення умов до витоку відомостей з обмеженим доступом; складність формування збройних сил з числа осіб з подвійним громадянством, як у мирний час, так і, особливо, під час війни, що призводить до зниження обороноздатності держави через ухилення осіб, які мають подвійне громадянство, від проходження військової служби та від кримінального чи іншого судочинства; можливість ухилення осіб з подвійним громадянством від виконання інших обов'язків в одній або навіть в обох державах свого громадянства; ризик втручання однієї держави у внутрішні справи іншої держави під виглядом захисту порушених прав осіб з подвійним громадянством, аж до розгортання військового конфлікту під гаслом захисту своїх громадян; послаблення контролю за особою, оскільки вона має альтернативну країну проживання (Огнівець 2001: 242; Слісарчук, Мітенко 2019: 73) тощо.

Попри наведені загрози, множинне громадянство все більше стає реальністю у сучасному світі, адже в умовах глобалізації, зростання міграційних потоків та, як наслідок, трансформації нації-держави реалії змінюються. Нині в багатьох країнах існує суттєва невідповідність між населенням держави та її народом як сукупністю громадян, оскільки численні жителі цих держав не мають громадянства саме цієї держави. Тому фактично значна група повнолітніх осіб, які постійно проживають на території цих держав на законних підставах, позбавлена політичних прав. При цьому обрані на виборах політичні діячі репрезентують народ країни, а не в цілому її населення. Таким чином, по відношенню до певної частини населення (зокрема, для українських мігрантів, які постійно проживають за кордоном і зберігають громадянство України), система представницького демократичного правління практично не діє. Отже, чим більша частка такого населення і чим довше існує подібна ситуація, тим менш демократичною стає політична система тієї чи іншої держави (Огнівець 2001: 240).

Утім відсутність політичних прав часто турбує мігрантів значно менше, ніж труднощі реалізації інших соціальних, трудових і майнових прав. Саме на подвійне громадянство покладає великі надії переважна частина мігрантів. Перебуваючи в іноземній державі кілька років, людина звикає до навколишнього середовища обстановки, встановлює там дедалі міцніші зв'язки, а потім вона поступово інтегрується в нове суспільство, зберігаючи при цьому контакти з країною походження. Причому значна частина мігрантів нового покоління, багато з яких, користуючись можливостями вільного переміщення у межах європейського ринку або спрощеними схемами працевлаштування для іноземців, зберігають більш міцні зв'язки з країною походження, ніж їхні попередники, які свідомо обирали еміграцію з усіма її наслідками.

Це твердження безпосередньо стосується українців, які у пошуках кращих умов життя поповнили лави трудових мігрантів у країнах Європи. Якісне дослідження життєвих світів висококваліфікованих українських мігрантів у Німеччині і Польщі, що було проведено за участю

автора (Даниленко, Панченко 2020), наочно демонструє, що теперішні мігранти суттєво відрізняються від своїх попередників. Багато з них приймали рішення про переїзд в іншу країну, керуючись бажанням подивитися світ, здобути новий досвід, випробувати себе, реалізувати свої здібності, яке доповнювалось багатьма іншими як суспільними, так і особистими причинами. Вони довго не вагались з рішенням, зібрали валізи й вирушили на зустріч пригодам. При цьому частина їхнього життя залишилась в Україні, тому вони зберігають міцний зв'язок з батьківщиною. Все це говорить про те, що багато з них належать до мігрантів нового типу – трансмігрантів, орієнтованих на життя в двох і більше суспільствах та розвиток транснаціональних спільнот.

Згідно з теорією Н. Глік-Шиллер, транснаціональна міграція являє собою незалежний від території соціальний процес, в результаті якого мігранти входять більше ніж в одну спільноту, створюючи нові соціальні мережі, які перетинають кордони національних держав та продовжують функціонувати в глобальних соціальних мережах (Shiller, Bash, Szanton-Blanc 1992). З подання дослідниці термін «трансмігрант» або «транснаціональний мігрант» сьогодні широко використовується в дослідженнях міграції для характеристики мігрантів, які вибудовують і підтримують різноманітні відносини, що пов'язують суспільства країни їх походження з країнами їхнього проживання. Їх поява зумовлена глобальними трансформаціями, які, долаючи національні кордони, мають прояв у зростанні можливостей для різноманітної мобільності населення (у тому числі через інтернаціоналізацію освіти та трудових відносин) та бурхливому розвитку засобів комунікації. На відміну від традиційних іммігрантів, вони не залишають батьківщину та не прагнуть до асиміляції у приймаюче суспільство. Вони діють через економічні, соціальні, культурні, етнічні, політичні та національні кордони в транснаціональному просторі, який включає як країну походження, так і країну проживання. Їхнє почуття приналежності не обмежується місцем походження, вони живуть одночасно в декількох місцях і включені у більш ніж одне суспільство, утворюючи

соціальні поля, що перетинають географічні, культурні і політичні кордони держав. Ідентичність трансмігрантів скоріше включає приналежність до обох місць, тут і там. Вони як вдома в обох країнах як з точки зору їхньої особистості, так і фізично (Kuhlmann 2017). У якості ілюстрації наведемо висловлювання однієї інформантки, яка 19 років проживає у Німеччині й без вагань стверджує, що в неї дві домівки, «і той і інший [дім] пов'язаний з теплом і вдячністю», і дві батьківщини (Даниленко, Панченко 2020: 56). Хоча можлива й протилежна ситуація втрати відчуття дому в територіальному сенсі. Вона властива для іншої проінтерв'юованої дівчини, яка на момент опитування три роки жила в Німеччині: «коли я приїжджаю в Україну, то вже й тут не відчуваю себе, як вдома ... Тобто я і там не вдома, і тут не вдома» (Даниленко, Панченко 2020: 51).

Трансмігранти так само як емігранти, що проживають в іноземній країні протягом тривалого часу, як правило, мають подвійне самоусвідомлення, відчуваючи одночасну належність до двох націй. Інтеграція (не асиміляція) в нове суспільство та прийняття його цінностей з часом пробуджують в них бажання стати громадянами цієї держави та брати рівноправну участь у суспільному житті «нової батьківщини». Саме набуття громадянства приймаючої країни створює вказаним особам гарантоване право перебування в цій країні, що в цілому складає невід'ємну основу повноцінного існування людини. Це пов'язано з тим, що обсяг прав, свобод та обов'язків фізичної особи без посередньо залежить від наявності громадянства. Згідно з американським правником Е. Уореном, громадянство є основним правом людини, бо воно є не що інше, як право мати права (Виступ Верховного комісара ООН 1997: 15). Окрім того, з набуттям громадянства приймаючої країни автоматично вирішуються низка бюрократичних питань, що стосуються оновлення дозволу на проживання, додаткових перевірок при відкритті бізнесу, придбанні нерухомості, оформленні кредитів тощо.

Проте в силу стійкої прив'язаності до країни походження мігранти (як транснаціональні, так й традиційні), як правило, неохоче йдуть на відмову від попереднього

громадянства, яка часто є вимогою набуття громадянства приймаючої країни. Питання про набуття громадянства приймаючої країни обговорювалось при проведенні глибинних інтерв'ю під час згадуваного вище дослідження (Даниленко, Панченко 2020). Багато з проінтерв'юваних високваліфікованих трудових українських мігрантів в Німеччині висловлювали думку, що власне необхідність відмови від українського громадянства зупиняє їх від набуття громадянства приймаючої країни. Маючи практично ті самі основні права, що і громадяни, вони не відчують гострої потреби у новому громадянстві. Для них на перший план виходять реальні незручності та психологічні проблеми, пов'язані з відмовою від громадянства країни походження. Це наочно підтверджує ситуація вже згадуваної героїні, що 19 років живе в Німеччині. Вона «не прагне отримувати німецьке громадянство і, за її словами, «чудово почувається з українським», оскільки в Україні залишилася мама й вона туди часто їздить» (Даниленко, Панченко 2020: 56).

У цьому зв'язку, варто погодитись з І. В. Огнівець, яка зауважує, що не слід недооцінювати емоційний фактор прив'язаності мігрантів до країни походження, психологічне значення першого громадянства, яке для них означає не просто правовий статус, а нерідко сприймається як складова частина індивідуального самоусвідомлення або виявлення самоотожнення особистості (Огнівець 2012: 149). В цих умовах подвійне громадянство забезпечує формальне визнання такого соціального явища, як роздвоєння самоусвідомлення. Зокрема, як вважає Томас Гаммар, коли б держави, що ставлять перед особами, які натуралізуються, умову щодо виходу з попереднього громадянства, були б більш терплячими до подвійного громадянства, це підвищило б зацікавленість жителів в натуралізації (Hammar 1994: 59). За умови дозволу мати подвійне громадянство, особи, які бажають натуралізуватися, не стикаються, як з морально-психологічними проблемами, пов'язаними з відмовою від попереднього громадянства, так і з проблемами суто матеріального характеру, зокрема, такими, як успадкування або набуття у власність майна в країні походження, безвізовий в'їзд на її

територію тощо. Зникає необхідність обирати одне з двох громадянств, надавати перевагу одному національному самоусвідомленню перед іншим (Огнівець 2001: 239). Це твердження знову таки знайшло підтвердження під час проведення інтерв'ю з високваліфікованими українськими мігрантами в Польщі у межах згадуваного вище якісного дослідження. Українці, які були опитані в Польщі, де легалізовано подвійне громадянство, без особливих сумнівів та коливань планують або вже отримали польське громадянство.

Варто відзначити, що індивіду статус біпатрида надає чимало переваг, які впливають із того, що така особа одночасно користується подвійним обсягом прав, що надаються кожною з двох держав своїм громадянам. Хоча домінуючим мотивом з огляду на поживлення міграційних процесів вважають передусім додаткові можливості при перетині кордону (Bauböck 2006: 59) (це особливо наочно проявилось під час пандемії, коли Україна обмежила в'їзд на її територію іноземців), варто згадати також інші вигоди подвійного громадянства – уникнення або ухилення від сплати податків, інших обов'язкових платежів; можливість урятувати в умовах політичної та економічної нестабільності суми заощаджень; уникнення кредиторської та інших судових вимог; користування соціальними та економічними пільгами; запобігання переслідування за ознаками політичних, релігійних переконань, належності до певної соціальної групи тощо; уникнення застосування примусових заходів, пов'язаних з позбавленням волі або заходів майнового впливу (Чехович 2008: 45).

Переваги для держав від подвійного громадянства її громадян часто носять суперечливий характер. Окремі держави не лише визнають подвійне громадянство, а й свідомо здійснюють державну політику, спрямовану на зростання кількості біпатридів. Цим державам потрібні маси біпатридів, причому тих, які постійно проживають за її межами, як «троянський кінь» чи «п'ята колона» з метою забезпечення в інших країнах свого впливу, підризу суверенітету інших держав, втручання в їхні внутрішні справи під приводом захисту «своїх громадян» (Чехович 2008: 42). Найбільш наочні й одночасно сумні

приклади такої політики останні десятиріччя демонструє Російська федерація.

З іншого боку, діаспора цілком здатна позитивно впливати на внутрішні процеси країни походження через інвестиції, розвиток міжнародного бізнесу й, нарешті, беручи участь у політичному житті країни. Саме цими аргументами наразі апелює Президент України. Щоправда, саме розширення можливостей участі у виборах для закордонних українців турбує скептиків. Дехто у зв'язку з цим вважає президентську ініціативу «технологічною ідеєю», яку треба розглядати разом із прагненням команди Президента запровадити голосування в електронному вигляді і у такий спосіб отримати додаткові голоси українців з-за кордону (Константинова 2021). На нашу думку, очікування великого сплеску електоральної активності з-за кордону, так саме як і швидкого запровадження електронного голосування, перебільшені.

Утім, варто прийняти до уваги, що множинне громадянство стає необхідністю для багатонаціональних суспільств через його можливості сприяти інтеграції держав, ліквідації адміністративних бар'єрів та зняттю соціальної напруги (Безжон 2012: 34), бути засобом посилення соціальної впевненості «некорінного населення», стимулювати його довіру до держави постійного проживання, що допомагає контролювати міграційні процеси та надає додаткові гарантії реалізації прав і свобод людини. Тому традиційні країни масової імміграції, такі як США та Канада, стали піонерами у питаннях лібералізації питань подвійного громадянства. В цих гетерогенних державах громадянство завжди означало належність до держави, а не до гомогенної за своїм культурним, мовним та релігійним складом нації, як це характерно для Європи. Тому, наприклад, особа, яка натуралізується в США, має відректися у формі клятви від будь-якої прив'язаності до іншої країни свого громадянства. Подібна процедура розглядається як необхідна умова забезпечення внутрішньої єдності народу і запобігання належності деяких осіб зі складу цього народу одночасно до іншого народу (North 1993: 78). Адже особи з множинним громадянством, у першу чергу, виконують обов'язки

у країні проживання, користуючись правами (хоча з певними обмеженнями) в обох країнах.

З часом певна лібералізація питань множинного громадянства знайшла відбиття в Європейській конвенції про громадянство від 6 листопада 1997 р., яка визнає різні підходи держав до питання множинного громадянства та право кожної держави вільно вирішувати, які наслідки має у її внутрішньодержавному праві факт набуття її громадянином іншого громадянства або його належності до іншого громадянства. За Європейською конвенцією держави-учасниці не повинні передбачати у своєму національному законодавстві втрату свого громадянства згідно із законом або за ініціативою держави-учасниці, за винятком деяких випадків, серед яких, зокрема, добровільне набуття іншого громадянства. Окрім того, держави-учасниці не можуть зумовлювати набуття або збереження її громадянства відмовою від іншого громадянства або його втратою, якщо така відмова чи втрата є неможливою або не може розумно вимагатися (Європейська конвенція 1997).

Україна, яка ратифікувала Європейську Хартію про громадянство у 2006 році, на сьогодні не визнає множинне громадянство, хоча у її законодавстві не має прямої заборони громадянам України мати інше громадянство (як скажімо, в Грузії, Естонії) (Толкачова 2013: 125). Відповідно до ст. 2 Закону України «Про громадянство України» від 18 січня 2001 р. у разі, якщо громадянин України набув громадянство (підданство) іншої держави або держав, у правових відносинах з Україною він визнається лише громадянином України. Якщо іноземець набув громадянство України, то у правових відносинах з Україною він також визнається лише громадянином України. Наведені положення демонструють, що Україна не визнає наслідків подвійного громадянства, проте не забороняє подвійне громадянство як таке. Разом із тим, у чинному Законі серед підстав для втрати громадянства України є «добровільне набуття громадянином України громадянства іншої держави, якщо на момент такого набуття він досяг повноліття», що цілком відповідає положенням Європейської хартії про громадянство. При цьому добровільним

набуття громадянства іншої держави, відповідно до ст. 19 Закону України «Про громадянство України, вважаються «всі випадки, коли громадянин України для набуття громадянства іншої держави повинен був звертатися із заявою чи клопотанням про таке набуття відповідно до порядку, встановленого національним законодавством держави, громадянство якої набуто» (Закон України про громадянство 2001). Такі законодавчі норми призводять до того, що чимало українців, маючи громадянство іншої держави, перебувають у «сірій зоні», побоюючись втратити український паспорт.

Наразі відбувається третя спроба встановити правила у цій «сірій зоні». Спочатку, у 2017 р. було запропоновано «каральний» підхід, що вимагав заборони множинного громадянства й покарання тих, хто отримав паспорт іншої держави, забираючи у таких порушників українське громадянство, й був сприйнятий переважно негативно. Потім було обрано принципово інший «дозвільний» підхід, який знайшов втілення у законопроектах 2019 та 2021 років. Перший через чисельні суперечності та потребу внесення змін до Конституції не було ухвалено, долю другого, який за оцінками експертів «значно кращий за два попередні», хоча «не позбавлений недоліків» (Сидоренко 2021), на момент підготовки публікації не вирішено.

У законопроекті «Про внесення змін до Закону України «Про громадянство України» щодо підстав і порядку набуття та припинення громадянства України» від 01.12.2021 р. N 6368 (Проект Закону N 6368 2021) з переліку підстав для втрати громадянства України вилучено норму щодо «добровільного набуття громадянства іншої держави», що по суті знімає основну заборону та легалізує подвійне або множинне громадянство. Разом із цим законопроектом були зареєстровані інші законопроекти (N 6369-6372), що вносять зміни в інші закони, забороняючи власникам кількох паспортів обіймати посади на державній службі, в органах судочинства та митниці, а також запроваджують адміністративні покарання для тих, хто надав державі неправдиву інформацію про наявність інших громадянств. Щоб запобігти внесенню змін у Конституцію

України, термін «подвійне (множинне) громадянство» відсутній у згаданих проектах законів, замість нього використовують нейтральне формулювання «громадянство (підданство) іноземної держави» (Проект Закону № 6372).

Утім, незалежно від формулювань, що використовуються в українському законодавстві, варто враховувати, що можливість здобуття подвійного громадянства для українських мігрантів визначається також специфікою законодавства приймаючої держави. Зокрема, скажімо, українці як і будь-які інші іноземці, які мешкають у Німеччині й на підставі тривалого проживання в Німеччині претендують на отримання громадянства приймаючої країни, за німецькими законами мають виконати значний перелік вимог, серед яких відмова від громадянства держави походження. Тобто незалежно від того яким чином врегульовано питання множинного громадянства в країні походження мігрантів, головним при вирішенні питання про набуття німецького громадянства залишається законодавство Німеччини. А за нього подвійне громадянство може бути визнано тільки за наявності міждержавної домовленості. В Україні, як і до речі, в інших країнах колишнього СРСР, таких договорів з Німеччиною немає і найближчим часом не передбачається.

Загалом варто відзначити, що питання громадянства у ФРН досі регулюються Законом про громадянство (Staatangehörigkeitsgesetz 1913), що був прийнятий 22 липня 1913 р. парламентом німецької імперії. В нього дуже повільно вносились зміни, що пояснює той факт, що аж до 1990-х рр. правом на здобуття німецького громадянства наділялися лише етнічні німці, а до початку 2000-х років заборонялись будь-які форми біпатризму, навіть у виняткових випадках. Правила натуралізації були суттєво спрощені внаслідок реформи законодавства ФРН про громадянство 1999 року, коли термін проживання у Німеччині для претендентів на німецьке громадянство зменшився з 15 до 8 років (за особливі досягнення в інтеграції термін може скоротитися до шести років). Хоча тоді було прописано, що при натуралізації повинен братися до уваги «принцип уникнення множинного громадянства», окремі категорії громадян

здобули можливість мати подвійне громадянство. До них, потрапили пізні переселенці, громадяни країн, які відмовляють у можливості виходу з громадянства (серед таких країн Іран, Афганістан, Еритрея, Нігерія, Марокко і Сирія) та громадяни, які перебувають у винятково важких обставинах, за яких відмова від іншого громадянства неможлива. При цьому останні дві умови виконуються вкрай рідко, а українці зазвичай не належать до цих виняткових категорій громадян. Окрім того, на початку 2000-х кількість володарів подвійного громадянства у Німеччині суттєво збільшується і це відбувається знову не за рахунок українських мігрантів, адже з 2007 р. Німеччина дозволяє громадянам ЄС, а також Швейцарії отримати німецьке громадянство та водночас зберігати колишнє. Наслідком цих нововведень стало те, що за даними перепису населення 2011 року, в Німеччині проживало майже 4,3 мільйона людей, що мають, крім німецького, ще одне громадянство (Генель 2021).

Зміни у німецькому законодавстві щодо громадянства 2014 р., коли діти іноземних батьків, які народилися і виростили в Німеччині, здобули право зберігати обидва громадянства (до цього часу такі діти були зобов'язані після досягнення повноліття відмовлятися від одного з громадянств, а той, хто до виповнення 23 років не вийшов з другого громадянства, автоматично втрачав німецьке громадянство), нарешті стосуються українців, а точніше їхніх дітей, якщо стосовно них виконано такі умови: дитина народилась в Німеччині, або до моменту народження дитини один із батьків проживає в Німеччині як мінімум 8 років і має безстроковий дозвіл на перебування або дитина ходила в школу в Німеччині мінімум 6 років або дитина закінчила школу або пройшла професійну підготовку в Німеччині (Staatangehörigkeitgesetz 1913).

Таким чином, у разі прийняття законопроекту про подвійне громадянство серед українських мігрантів, що мешкають у Німеччині, право здобути подвійне громадянство отримають лише ті українці, які народилися і виростили в Німеччині й мають намір зберегти обидва громадянства після досягнення повноліття. Усі інші бажаючі здобути німецьке громадянство мають вийти з українського громадянства.

Для цього претендент спочатку має отримати в німецькому відомстві у справах іноземних громадян позитивне рішення щодо гарантії надання йому громадянства ФРН. На підставі цієї довідки розпочинається процедура виходу з українського громадянства, яка завершується зобов'язанням здати український паспорт в дипломатичне представництво своєї країни в Німеччині (Генель 2021). Ті, хто пройшов відповідну процедуру, мають можливість отримати статус закордонного українця, який з певними обмеженнями надає права громадян України.

Схожі норми щодо подвійного громадянства діють у деяких інших, переважно давніх, державах-членах Євросоюзу. Правом скористатися перевагами подвійного громадянства у разі легалізації подвійного громадянства українським законодавством зможуть українські мігранти в передусім європейських країнах, що порівняно недавно приєдналися до ЄС, а також колишні колонії. Серед них вже згадувана Польща, де мешкає за деякими даними близько 2 млн. українців, а також Чехія, Угорщина, Румунія, Латвія тощо. Окрім того, чимало українців Італії та Португалії де-факто вже мають подвійне громадянство й бажають легалізувати своє становище. Очевидно, що не залишиться осторонь українська діаспора традиційних країн міграції – США та Канади.

Підводячи підсумки цієї розвідки, зазначимо, що глава української держави, наголошуючи на важливості «підтримки світового українства», для якого питання множинного громадянства є вкрай важливим, має рацію. Дійсно, українські мігранти, передусім новітні трудові мігранти або трансмігранти, які значно більше ніж їх попередники орієнтовані на підтримку різноманітних відносин, які пов'язують суспільства країни їх походження з країнами їхнього проживання, зацікавлені у подвійному громадянстві. Маючи подвійне самоусвідомлення, відчуваючи одночасну належність до двох націй, вони прагнуть мати повноцінні соціальні, трудові й навіть політичні права в країні проживання, зберігаючи міцний зв'язок з країною походження й беручи участь у її громадському житті. Дехто з них, хто вже має паспорти інших держав, прагне легалізувати своє становище як

заради підтримки родинних і дружніх зв'язків, так і заради можливості впливати на внутрішні політичні та соціально-економічні процеси. При цьому, варто підкреслити, що подвійне громадянство передбачає здебільшого виконання обов'язків у країні проживання й користування правами (часто з певними обмеженнями) в обох державах. Відповідно, персональні переваги закордонних громадян від подвійного громадянства перевищують зацікавленість у ньому як приймаючої держави, так і держави походження. Обидві, йдучи на визнання множинного громадянства, мають запровадити багатоманітні заходи, спрямовані на запобігання або принаймні мінімізацію можливих ризиків.

Реалії сучасного світу, де все більше населення проживає не в місті народження, демонструють, що множинне громадянство – неминуча перспектива більшості держав, і Україна не є винятком. Тобто у разі невдачі чинного законопроекту, рано чи пізно множинне громадянство буде легалізоване. На жаль, на сьогодні не всі закордонні українці зможуть скористатися його перевагами, адже можливість здобуття подвійного громадянства для українських мігрантів визначається також специфікою законодавства приймаючої держави. Зокрема, у разі прийняття законопроекту про подвійне громадянство серед українських мігрантів, що мешкають у Німеччині, право здобути подвійне громадянство отримають лише ті українці, які народилися і вирости в Німеччині й бажають зберегти обидва громадянства після досягнення повноліття. Усі інші претенденти на німецьке громадянство, мають як раніше «добровільно» відмовитися від громадянства України. Здобута з 2014 року можливість множинного громадянства для дітей-мігрантів є також результатом боротьби за права мігрантів, яка триває. Нарешті, очікуваних у результаті легалізації подвійного громадянства в Україні згуртування українців та зміцнення позицій закордонних українців варто добиватися також усіма іншими можливими шляхами.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Проект Закону про внесення змін до Закону України “Про громадянство України” щодо підстав і порядку набуття та припинення*

громадянства України” N 636 від 01.12.2021. URL:

https://ips.ligazakon.net/document/ji06527i?ed=2021_12_01

2. Поєдинок, О. Р. 2013. „Особливості сприйняття подвійного громадянства в законодавстві та правозастосовчій практиці України”, *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України* 3(101): 161-168.

3. Чехович, С. Б. 2008. „Подвійне (множинне) громадянство: стан і проблеми нормативно-правового регулювання”, *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право* 3: 40-46.

4. Огнівець, І. В. 2001. „Правові наслідки подвійного громадянства”, *Науковий вісник дипломатичної академії України* 5: 234-242.

5. Огнівець, І. В. 2012. „Подвійне громадянство в контексті сучасного міжнародного права: інституціональний вимір”. *Зовнішня політика і дипломатія та проблеми міжнародного права* 19: 148-156.

6. Толкачова, І. А. 2013. „Подвійне громадянство в Україні та країнах СНД: конституційно-правовий аспект”, *Держава і право* 60: 123-127.

7. Слісарчук, І. В., Мітенко, О.В. 2019. „Подвійне громадянство: реальні та потенційні загрози національній безпеці. Законодавче регулювання”, *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави* 3 (27): 70-78.

8. Безжон, І. С. 2012. „Конституційно-правовий статус лиц с множественным гражданством”, *Вестник Московского университета МВД России* 9: 32-35.

9. Генель, Л., Оганесян, К., Білик, Д. 2021. „Подвійне громадянство у світі: дозволено часто, але не завжди і не всім”. *DW*, 28.01.2021. URL:

<https://www.dw.com/uk/podviine-hromadianstvo-v-sviti-dozvoleno-chasto-ale-ne-zavzhdy-i-ne-vsiv/a-50006042>

10. Даниленко, О., Панченко, Т. 2020. *Висококваліфікований український фахівець у Німеччині та Польщі. Аналіз кейсів у Мюнхені, Кракові й Вроцлаві*. Харків: Видавець О. А. Мірошніченко.

11. Shiller, N. G., Bash, L., Szanton-Blanc, C. 1992. *Transnationalism: A New Analytic Framework for Understanding Migration*. Annals of the New York Academy of Sciences. New York.

12. Kulmann, J. 2017. „Exil, Diaspora, Transmigration”, *Bundeszentrale für politische Bildung*. URL:

<https://www.bpb.de/gesellschaft/migration/kurzdoessiers/258195/exil-diaspora-transmigration?p=2>

13. Виступ Верховного Комісара ООН у справах біженців С. Огата в Інституті міжнародних відносин при Національному університеті ім. Тараса Шевченка 1997. В:

Біженці та міграція: український часопис права і політики. Т. І. ч.2.

14. Хаммар, Томас. 1994. „Государство, нация и двойное гражданство“, *Российский бюллетень по правам человека* 3: 56-65.

15. Bauböck, Rainer (ed.). 2006. *Migration and Citizenship. Legal Status, Rights and Political Participation*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

16. Констянтінова, Н. 2021. „Подвійне громадянство: нові перспективи чи сумнівна політтехнологія?“, *Радіо Свобода* 3.12. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/podviyne-hromadianstvo-perspektyvyu-chy-polittechnolohiya/31592779.html>

17. North, D. 1993. *Immigration Policy and the Right of Aliens*. Harvard Law Review. 96.

18. *Європейська конвенція про громадянство*. Страсбург. 1997. Конвенцію ратифіковано із застереженням та заявою Законом N 163-V (163-16) від 20.09.2006 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_004#Text

19. Закон України Про громадянство України. 2001. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)* 13: ст.6

20. Сидоренко, С. 2021. “Паспорти для діаспори та ворогів Путіна: що змінює Зеленський у правилах громадянства”, *Європейська правда*, 3 грудня. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2021/12/3/7131109/>

21. *Проект Закону про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо відповідальності за порушення законодавства в сфері громадянства № 6372 від 02.12.2021* URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?p_f3511=73326

22. *Staatangehörigkeitsgesetz (StAG)*. 1913. Zuletzt geändert durch Art.1 G v. 12.8.2021/3538. URL:

<https://www.gesetze-im-internet.de/stag/BJNR005830913.html>

Стаття надійшла до редакції 10.09.2021.

Стаття рекомендована до друку 30.09.2021.

Tetyana Panchenko

Professor of the Department of Political Science,
Kharkiv National V.N. University Karazin,
Svoboda Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine,
panchenkotetyana@gmail.com,
<http://orcid.org/0000-0002-5361-1839>

DUAL CITIZENSHIP IN THE CONTEXT OF OPPORTUNITIES AND PROSPECTS OF UKRAINIAN MIGRANTS

The phenomenon of dual (multiple) citizenship is considered from the point of view of interests of citizens, first of Ukrainian migrants, and the state - the state of origin and the state of residence of migrants. Possible risks from the citizen's point of view and potential threats to the state are summarized.

It is stated that despite of the many threats, multiple citizenship is becoming a reality in the context of increasing migration flows and the birth of the phenomenon of transmigration, which is characterized by building and maintaining various relationships that connect societies of origin with migrants. To exercise their rights, migrants seek naturalization, but the inconvenience and psychological problems associated with renouncing citizenship of the country of origin stop them from taking this step. It has been proven that the personal preferences of foreign citizens over dual citizenship exceed the interest of states, but to control migration processes and exercise the rights and freedoms of migrants, more and more modern states are legalizing multiple citizenship.

The specifics of regulation of citizenship issues in the European Convention on Citizenship, Ukrainian legislation, and Ukrainian legislative initiatives to legalize multiple citizenship are considered. The example of Germany has shown that if they are accepted, not all Ukrainians abroad will be able to enjoy the benefits of dual citizenship, as the possibility of obtaining it is also determined by the legislation of the host country. It has been shown that the possibility of obtaining dual citizenship is open only to Ukrainians born and raised in Germany. It is emphasized that it is expedient to strengthen the position of foreign Ukrainians in other ways as well.

Keywords: dual / multiple citizenship, migration, transmigrants, Ukrainians abroad, naturalization, Germany.

REFERENCES

1. Draft Law on Amendments to the Law of Ukraine "On Citizenship of Ukraine" on the grounds and procedure for acquiring and terminating citizenship of Ukraine" N 636 of 01.12.2021. URL: https://ips.ligazakon.net/document/ji06527i?ed=2021_12_01 (in Ukrainian)
2. Poedinok, O. 2013. "Features of the perception of dual citizenship in the legislation and law enforcement practice of Ukraine". *Socio-economic problems of the modern period of Ukraine*. 3 (101): 161-168. (in Ukrainian)
3. Chekhovych, S. 2008. "Dual (multiple) citizenship: status and problems of legal regulation", *Legal Bulletin. Air and space law* 3: 40-46 (in Ukrainian).
4. Ognivets, I. 2001. "Legal consequences of dual citizenship", *Scientific Bulletin of the Diplomatic Academy of Ukraine* 5: 234-242 (in Ukrainian).
5. Ognivets, I. 2012. "Dual citizenship in the context of modern international law: the institutional dimension", *Foreign policy and diplomacy and problems of international law* 19: 148-156. (in Ukrainian).
6. Tolkachova, I. 2013. "Dual citizenship in Ukraine and the CIS countries: the constitutional and legal aspect", *State and law* 60: 123-127 (in Ukrainian).
7. Slisarchuk, I. Mitenko O. 2019. "Dual citizenship: real and potential threats to national security. Legislative regulation", *Information security of person, society, state* 3 (27): 70-78.
8. Bezzhon, I. 2012. "Constitutional and legal status of persons with multiple citizenship", *Bulletin of the Moscow University of the Ministry of Internal Affairs of Russia* 9: 32-35 (in Russian)
9. Genel, Lisa, Hovhannisyan, Karina, Bilyk Danylo 2021. "Dual citizenship in the world: allowed often, but not always and not for everyone", *DW*, 28.01. URL: <https://www.dw.com/en/podviine-hromadianstvo-v-sviti-dozvoleno-chasto-ale-ne-zavzhdy-i-ne-vsiam/a-50006042> (in Ukrainian).
10. Danylenko, O., Panchenko, T. 2020. *Highly qualified Ukrainian specialist in Germany and Poland. Case studies in Munich, Krakow and Wroclaw*. Kharkiv: Publisher OA Miroshnychenko. (in Ukrainian)
11. Shiller, N. G. Bash, L., Szanton-Blanc, C. 1992. *Transnationalism: A New Analytical Framework for Understanding Migration*. Annals of the New York Academy of Sciences. New York.
12. Kulmann, J. 2017. „Exil, Diaspora, Transmigration“, *Bundeszentrale für politische Bildung*. URL: <https://www.bpb.de/gesellschaft/migration/kurzdoessiers/258195/exil-diaspora-transmigration?p=2>:
13. Speech by the UN High Commissioner for Refugees S. Ogat at the Institute of International Relations at the National University. Taras Shevchenko 1997. *Refugees and Migration: Ukrainian Journal of Law and Politics*. T. I, part. 2. (in Ukrainian)
14. Hammar, Thomas 1994. "State, Nation and Dual Citizenship", *Russian Bulletin on Human Rights* 3: 56-65.
15. Bauböck, Rainer (ed.). 2006. *Migration and Citizenship. Legal Status, Rights and Political Participation*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
16. Konstantynova, Nadiya 2021. "Dual citizenship: new perspectives or dubious political technology?", *Radio Svoboda* 3.12. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/podviyne-hromadianstvo-perspektyvyv-chy-polittechnolohiya/31592779.html> (in Ukrainian)
17. North, D. 1993. *Immigration Policy and the Right of Aliens*. Harvard Law Review. 96.
18. European Convention on Nationality. Strasbourg. 1997. *The Convention was ratified with a reservation and declaration by Law No. 163-V (163-16) of 20 September 2006*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_004#Text (in Ukrainian)
19. Law of Ukraine on Citizenship of Ukraine. *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR)*. 2001 № 13. art.6 (in Ukrainian)
20. Sidorenko, S. 2021. "Passports for the Diaspora and Putin's Enemies: What Zelensky Changes in Citizenship Rules." *European Pravda*, December 3. URL: <https://www.euointegration.com.ua/articles/2021/12/3/7131109/> (in Ukrainian)
21. Draft Law on Amendments to the Code of Ukraine on Administrative Offenses, the Criminal Code of Ukraine and the Criminal Procedure Code of Ukraine on Liability for Violations of Citizenship Legislation № 6372 of 02.12.2021. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73326 (in Ukrainian)
22. *Staatangehörigkeitsgesetz (StAG)*. 1913. Zuletzt geändert durch Art.1 G v. 12.8.2021/3538. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/stag/BJNR005830913.html>

The article was received by the editors 10.09.2021
The article is recommended for printing
30.09.2021.

Татьяна Васильевна Панченко

профессор кафедры политологии,
Харьковский национальный
университет имени В.Н. Каразина,
пл. Свободы, 4, Харьков, 61022,
panchenkotetyana@gmail.com,
<http://orcid.org/0000-0002-5361-1839>

ДВОЙНОЕ ГРАЖДАНСТВО В КОНТЕКСТЕ ВОЗМОЖНОСТЕЙ И ПЕРСПЕКТИВ УКРАИНСКИХ МИГРАНТОВ

Рассмотрен феномен двойного (множественного) гражданства с точки зрения интересов граждан, прежде всего украинских мигрантов и государства – государства происхождения и государства проживания мигрантов. Обобщены возможные риски с позиций гражданина и потенциальные угрозы для государства.

Констатируется, что несмотря на многообразные угрозы, множественное гражданство становится реальностью в условиях роста миграционных потоков и рождения феномена трансмиграции, для которой свойственно построение и поддержание различных отношений, связывающих общество страны происхождения мигрантов со странами их проживания. Ради реализации своих прав мигранты стремятся к натурализации, однако неудобства и психологические проблемы, связанные с отказом от гражданства страны происхождения, останавливают их от этого шага.

Доказано, что персональные преимущества иностранных граждан от двойного гражданства превышают заинтересованность в нем государств, однако ради контроля над миграционными процессами и реализации прав и свобод мигрантов все больше современных государств легализуют множественное гражданство.

Рассмотрена специфика регулирования вопросов гражданства в Европейской конвенции о гражданстве, украинском законодательстве и украинские законодательные инициативы по легализации множественного гражданства. На примере Германии доказано, что в случае их принятия не все зарубежные украинцы смогут воспользоваться преимуществами двойного гражданства, поскольку его получение определяется также законодательством принимающего государства. Продемонстрировано, что возможность получения двойного гражданства открыта только для родившихся и выросших в Германии украинцев. Подчеркивается, что укрепление позиций зарубежных украинцев целесообразно добиваться и другими путями.

Ключевые слова: двойное/множественное гражданство, миграция, трансмигранты, зарубежные украинцы, натурализация, Германия.

DOI: 10.26565/2220-8089-2021-40-06
УДК 327.83(477)“1991/...”

Ольга Євгенівна Філатова

доцент кафедри міжнародних відносин,
міжнародної інформації та безпеки,
к. і. н.,

Харківський національний
університет імені В. Н. Каразіна,
мадан Свободи, 4, Харків, 61022,

olga.e.filatova@karazin.ua,

<https://orcid.org/0000-0003-2241-0257>

КУЛЬТУРНА ДИПЛОМАТІЯ УКРАЇНИ: ДОСВІД, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Культурна дипломатія досить нове поняття, проте являє собою потужний інструмент міжнаціональної та міждержавної комунікації. Через розгляд теоретичного та прикладного досвіду формування поняття культурної дипломатії з'ясовано її результативність як засобу лобіювання національних інтересів. Акцентовано увагу на існуванні елементів культурної дипломатії навіть в давніх цивілізаціях, що підтверджує ефективність даного інструменту «м'якої сили». Окреслено основні тенденції розвитку України як суверенного і повноправного актора на міжнародній арені. Визначено необхідність впровадження прогресивних методів дипломатії сучасною Українською державою для утвердження в геополітичному і культурному світовому просторі.

Розглянуто історичний досвід застосування культурної дипломатії для визначення ефективних форм і методів її застосування в процесі формування позитивного іміджу держави. Акцентовано увагу на досвіді багатьох сучасних європейських держав, особливо Франції, Німеччини, Великобританії, Польщі, а також США. З'ясовано, що наразі культурна дипломатія є важливим напрямком зовнішньої політики багатьох держав.

Прослідковано процес розвитку культурної дипломатії в Україні. Визначено основні етапи і ключові елементи державної політики в царині публічної дипломатії. Окреслено діяльність державних та громадських організацій в царині популяризації української культури, в середині країни та за її межами. Визначено умови для ефективної реалізації національних інтересів через культурні ініціативи – створення якісного контенту для експорту, продукту ефективної координації зусиль внутрішньополітичних, громадських сил та інших стейкхолдерів. Підкреслено, що для України культурна дипломатія, це «м'яка сила», стратегічний елемент зовнішньої політики, через яку можна знайти підтримку в інших країнах на суспільному рівні. Проте наразі державна стратегія розвитку культурної дипломатії лише формується, набуває нових форм, долучається до європейського досвіду.

Ключові слова: культурна дипломатія, публічна дипломатія, імідж держави, міжкультурна комунікація

Як цитувати: Філатова, О.Є. 2021. Культурна дипломатія України: досвід, проблеми та перспективи. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»* 40: 50-57. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2021-40-06>.

In cites: Filatova, Olga. 2021. Cultural Diplomacy of Ukraine: Experience, Problems and Prospects. *The journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»* 40: 50-57. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2021-40-06> (in Ukrainian).

Українська держава як суверенний і повноправний актор на міжнародній арені виступає зовсім недавно, що зумовлює виразні тенденції в українському суспільстві до самовизначення як в геополітичному так і в культурному світовому просторі. Події останніх років, як Революція Гідності, комплекс реформ та безумовний курс на інтеграцію в європейський економічний та культурний простір, привернули до України увагу світової спільноти.

У нових умовах, реалізація обраного політичного курсу має супроводжуватись активною позицією на міжнародній арені, відкритістю перед ключовими партнерами, прогресивними методами дипломатії. Виразником подібної позиції держави, з-поміж іншого, може бути культурна дипломатія.

Динаміка міжнародно-політичних відносин у межах сучасної системи визначає роль кожного актора, спираючись не лише на політичні, економічні ресурси, але й на культурний, духовний потенціал. Культурна спадщина, потенціал будь-якої держави можуть бути каталізатором виникнення міжкультурного діалогу, вагомої складової двосторонніх та багато сторонніх відносин. Міжкультурна комунікація, як показує досвід, є одним із ефективних засобів лобювання національних інтересів, що зумовлює необхідність дослідження означеної проблеми.

Культурна дипломатія – поняття досить нове. Це – потужний інструмент укріплення позицій держави на міжнародній арені, але його, на жаль, сприймають в Україні несерйозно. Новизна термінів «публічна дипломатія» і «культурна дипломатія» зовсім не означає відсутність комунікації, дипломатичних відносин між народами і культурами, впродовж тисячолітньої історії людства. Елементи «культурної дипломатії» можна було спостерігати навіть в історії стародавнього світу, в Межиріччі, давньому Єгипті та Античному світі. Мандрівники, науковці, митці і торговці тоді були представниками публічної дипломатії, поширювали елементи культури, освіти і цінності певних народів, цивілізацій.

Поняття культурної дипломатії, хоч і є досить новим, та вже привернуло до себе увагу не лише політичних, а й наукових кіл. У Берліні функціонує Інститут

культурної дипломатії (Institute for Cultural Diplomacy), котрий опікується теоретичним дослідженням питання. У Державному департаменті США існує Консультативний комітет з культурної дипломатії, який опікується практичним втіленням ефективних теоретичних концепцій. Загалом питання культурної дипломатії в політичній науці досліджувались в працях М. Камінгса, Є. Онуха, Дж. Ная та інших. В Україні ж вони залишаються малодослідженими. Теоретичну складову культурної дипломатії, особливості застосування в різних державних моделях, історію становлення в Україні досліджують такі вітчизняні дослідники, як О. Розумна, Н. Ржевська, І. Матяш, Г. Луцишин та інші. Проте аналіз культурної дипломатії як цінного ресурсу і чинника налагодження міжнародних стосунків є новим напрямом вітчизняних досліджень, але перспективним з огляду на можливості практичного застосування. Тому основними завданнями дослідження є розгляд історичного досвіду застосування культурної дипломатії для визначення її ефективних форм і методів у процесі формування позитивного іміджу держави, з'ясування інноваційної функції культури.

З середини ХХ ст. культурна дипломатія, як частина публічної дипломатії, стала інструментом впливу та частиною політичних програм керівників провідних країн світу. Подібна ситуація зумовлена ефективністю такого інструмента, адже на відміну від традиційної дипломатії, яка передбачала контакт тільки в рамках дипломатичного корпусу, публічна дипломатія спрямована на широкий загал іншої країни і намагається вести з нею двовекторну комунікацію, тобто діалог (Забіяка 2020). Подібні методи пояснюються концепцією «м'якої сили» (soft power), яка на відміну від «жорсткої сили», має здатність переконувати через культуру, цінності та ідеї (Ржевська 2018). Обґрунтована американським політологом Джозефом Наєм концепція «м'якої сили» включає в себе культурну дипломатію як структурну частину.

Дж. Най пояснює сформульовану ним концепцію так: «Коли традиційно запитували у політичному контексті «хто виграє?», відповідь була: виграє сторона з найбільшою армією; але у сучасному світі

іноді виграє сторона з найкращою історією. Тому здатність оприлюднити цю історію, вміння пояснити речі так, щоб впливати на людські думки, стають ключовими» (Nye 2019).

Зазначене твердження підтверджується на практиці досвідом багатьох сучасних держав. Наразі культурна дипломатія є важливим напрямком зовнішньої політики сучасних європейських держав, особливо для Франції, Німеччини, Великобританії, Польщі.

Яскравий приклад ефективності культурної дипломатії – польсько-німецьке примирення. Саме створення потужної культурної дипломатії Німеччиною сприяло змінам у сприйнятті держави, створенню її позитивного іміджу через діалог, заснований на спільних цінностях.

Культурна дипломатія ефективна не лише на локальному, а й на глобальному рівні, вона є суттєвим фактором впливу на розвиток міждержавних відносин через мережі культурних інституцій, створених європейськими державами та діючих за кордоном. До прикладу, в Україні діють такі організації, як Британська Рада, Французький Інститут, Польський Інститут, Гете Інститут, як складові частини діяльності дипломатичних установ.

Згадані установи є безумовними лідерами культурної дипломатії у світі, до сфери їхньої діяльності належить реалізація великих міжнародних культурних проєктів, об'єднання великих міжнародних спільнот, створення сприятливого простору для спілкування та обміну досвідом на міждержавному рівні. Та основним їх завданнями є лобіювання зовнішньополітичних інтересів держави через забезпечення міжкультурних комунікацій, продукування цінностей у різних соціально-культурних контекстах (Луцишин 2017: 27).

Знаковим, і дещо відмінним від європейського, є досвід здійснення культурної дипломатії США. «Культурна дипломатія» і «публічна» в дипломатичному арсеналі Сполучених Штатів широко використовуються, проте свідомо не відмежовуються як окремі види діяльності. Широка мережа урядових організацій, від створених у 1950-х роках Інформаційного Агентства США, міжнародних інформаційних мереж, як Голос Америки, освітніх центрів American House, до організації відділу

публічної дипломатії та публічної політики при Державному департаменті, втілювали стратегію публічної дипломатії, реалізовували основні вектори зовнішньої політики (Kiehl 2006). Ефективними і результативними методами культурної дипломатії США були і є програми обмінів. Започаткована 1946 року найвідоміша і наймасовіша Програма Фулбрайта, добре відома і сьогодні, свого часу стала новим етапом публічної дипломатії. Спрямована на надання грантів іноземцям і своїм громадянам з числа студентів, викладачів, фахівців для навчання в різних, переважно американських, установах, вона вдало лобіювала національні інтереси, пропагувала американські цінності. Адже серед випускників Програми Фулбрайта, та подібних їй, були не лише помітні постаті наукового світу, а й політичні діячі. Багато відомих державних діячів, світових лідерів мають американський диплом про вищу освіту, зокрема – колишній президент Франції Жак Ширак, колишній президент Грузії Михайло Саакашвілі, колишні генеральні секретарі ООН – Бутрос Бутрос Галі, Кофі Аннан, Пан Гі Мун, Генеральний секретар НАТО 1995-1999 років – Хав'єр Солана та багато інших (Розумюк 2006). З 1992 року Програма Фулбрайта адміністрована Інститутом Міжнародної Освіти (ІЕ) успішно існує і в Україні.

Досвід у царині культурної дипломатії європейських країн та США, безумовно, є корисним для його застосування на благо національним інтересам України. Досвід Сполучених Штатів є, поза іншим, знаковим. Україна, як союзна республіка Радянського Союзу, була об'єктом застосування «м'якої сили» з боку опонента в біполярному світі. Під час «холодної війни» культурні ініціативи були елементом процесу досягнення порозуміння на політичному рівні. Саме ці елементи завбачливо і результативно використовувала американська дипломатія. Варто лише згадати пісню гурту The Beatles «Back in the USSR», презентовану як заклик до порозуміння із радянською молоддю.

Цікавим є той факт, що Центр сучасного мистецтва при Києво-Могилянській академії – перша культурна інституція незалежної України, заснована за рахунок іноземного капіталу, створена на кошти

американського фінансиста Джорджа Сороса.

Скромні можливості Української держави на даному етапі її існування, звісно, не дають змоги використовувати всі методи з арсеналу культурної дипломатії США або країн Західної Європи, особливо широкомасштабні пропагандистські кампанії, засновані на міцній фінансовій підтримці держави і приватного капіталу. Проте є змога використати досвід побудови привабливого іміджу держави, скориставшись вже існуючими загальноєвропейськими та глобальними інституціями.

В Україні довгий час розвиток культурної дипломатії залишався безсистемним, не було навіть спроб теоретичного обґрунтування і розробки державної стратегії в цій сфері. Майже десятиліття, з часу проголошення незалежності, обов'язки презентувати і популяризувати українську культуру були покладені на культурно-інформаційні центри при дипломатичних установах України. Без чіткої стратегії, повноцінного фінансування і фахової підтримки, ці установи були малоефективні, не відповідали викликам часу і обмежувались у своїй діяльності лише представницькими заходами. На поч. 2000-х років розвиток культурної дипломатії був покладений на низку новостворених державних структур, як то Державне агенство популяризації культури України. Проте їхня діяльність була неефективною та малопомітною. Більш результативною була діяльність створеної 2011 р. некомерційної благодійної організації Фонд культурної дипломатії «UART». Його мета – популяризація української культури за кордоном, сприяння зближенню культур та підтримка історичної спадщини. Протягом кількох років організація відкрила ряд представництв в Україні, та за її межами – в Монако, Парижі, Дубаї (Розумна 2016), проводила конкурс молодих художників GRANT UART.

З середини 2010-х років спостерігається активізація культурних ініціатив в Україні, пов'язана зі змінами внутрішньополітичного характеру. Не зважаючи на проблеми в сфері культури, позитивні зміни мають місце бути. Сучасні реалії міжнародних відносин зумовили необхідність визначення пріоритетних напрямів української культурної дипломатії, орієн-

тованих на ЄС, США і Канаду та консолідацію сил у сфері української культури. Зокрема в складі Міністерства закордонних справ України було створено управління публічної дипломатії, яке, крім координаційних функцій, забезпечувало підтримку культурних проєктів для іноземних аудиторій. МЗС також було ініційовано Першим форумом культурної дипломатії України. 2015 р. прийнято рішення про створення Українського інституту – державної неурядової інституції мережевого типу з функціями культурної дипломатії (Розумна 2016: 28; Український інститут). Того ж року Україна приєдналася до проєкту «Креативна Європа». Розрахований на 2014-2020 роки, з бюджетом майже півтора мільярди євро, проєкт спрямований на підтримку європейського культурного сектора як пріоритетного напрямку соціально-економічного розвитку регіону (Creative Europe 2014). В той же час розвиток української культурної дипломатії активно підтримувався діаспорою. З її ініціативи створювались культурні, науково-освітні, молодіжні та релігійні організації, які сприяли формуванню позитивного іміджу української держави. З ініціативи представників діаспори в багатьох країнах створено українські центри, що сприяють розвитку міждержавних відносин, зокрема – Український інститут у Швеції, Український національно-культурний центр у Празі (Український інститут у Швеції).

Революція Гідності спровокувала, зпоміж іншого, створення мережі Global Ukrainians, одним із напрямків діяльності якої є культурна дипломатія. Створення такої мережі віддзеркалило систематизацію та координацію процесу співпраці між громадськими організаціями і державними структурами в середині країни та за кордоном.

На держаному рівні пріоритетність заходів публічної дипломатії було визнано в 2017-2020 роках через механізм створення окремих структурних підрозділів у МЗС – Управління публічної дипломатії, Директорат публічної дипломатії, Департамент публічної дипломатії, Департамент комунікації та публічної дипломатії. Саме новостворена структура, до якої залучені структурні підрозділи центрального апарату МЗС, українські дипломатичні

установи на території України та за кордоном, Громадська рада при МЗС, Державна установа «Український інститут», наглядова рада Українського інституту, відповідні органи державної влади та місцевого самоврядування України, недержавні установи й організації, об'єднання громадян, координують роботу у сфері публічної дипломатії (Культурна дипломатія. 2021: 106). З 2017 року, згідно з постановою Кабінету Міністрів України № 165 від 22 березня 2017 р. (Про затвердження порядку 2017) публічна і культурна дипломатія, як важливий елемент зовнішньої політики держави, мають повноцінну фінансову підтримку закладену в бюджет.

Наразі до основних напрямів публічної і культурної дипломатії для нашої держави належать експертна дипломатія (залучення до роботи МЗС українських та закордонних фахівців в галузі культури, громадських та політичних діячів), залучення до співпраці діаспори як провідника позитивного іміджу України, популяризація сучасного українського мистецтва, подальша розбудова Українського інституту, розвиток Громадської ради при МЗС України, залучення інвестицій.

Подібна стратегія дала свої плоди. Було реалізовано ряд заходів та проектів, що привернули увагу до української культури, історії, покращили імідж держави. До них можна віднести масштабну кампанію з популяризації фільму «Кіборги», до переглядів, що, поміж іншого, відбувались у Конгресі США та Міжнародному суді в Гаазі, запрошувались іноземні політичні діячі, лідери думок, іноземні громадяни; іміджевий політичний проект «Крим – чотири роки окупації», презентований широкому європейському загалу; участь колишніх політичних в'язнів – журналіста Р. Суценка та режисера О. Сенцова в івентах культурної дипломатії у Словаччині, Франції, Польщі (Культурна дипломатія 2021: 110). Особливої уваги заслуговує процес популяризації українського кінематографу. За підтримки закордонних дипломатичних установ України проводились українські івенти на Канському кінофестивалі, презентовано сучасне українське кіно на фестивалі «Toronto International Film Festival». Майданчиком для реалізації культурної дипломатії України є також видавничі галузь, а саме міжнародні книж-

кові виставки та ярмарки. Український продукт представлений на «Salon du Livre de Paris», Празькому міжнародному книжковому ярмарку «Світ книги», Франкфуртському міжнародному книжковому ярмарку, Міжнародній книжковій виставці «Buch Wien» та ін. У сучасному глобалізованому світі головним інструментом формування громадської думки є механізм подачі інформації. Громадська рада при МЗС України є дієвим інструментом взаємодії з громадськістю через проваджені інформаційно-іміджеві кампанії, як то #JusticeForMH17, або висвітлення започаткованих Україною конференцій, форумів – «Ukraine Reform Conference», «RE:THINK: Invest in Ukraine».

Результативна діяльність державних неурядових організацій також припадає на останні роки. Заснований 2017 р. Український інститут розпочав свою повноцінну роботу лише 2019 року після обрання очільника і штату установи. Український інститут як профільна установа у сфері культури реалізує проекти в країнах ЄС та США, зокрема у 2019 р. проводив заходи у межах Року України в Австрії, ініціює дослідницькі проекти, приміром, такий, як спільне з Міжнародним фондом «Відродження» дослідження ставлення іноземних фахових аудиторій до України, її культури. Заснований 2017 року Український культурний фонд як інструмент сприяння розвитку національної культури мав сприяти її інтегруванню в культуру світову через створення конкурсних грантових та інституційних програм. Фонд сприяє міжнародній співпраці в галузі культури через створення і підтримку проектів, таких як «Революційуймо» (українсько-голландський проект) (Революційуймо 2018), «Чорнобильдорф» (українсько-австрійський проект) (Чорнобильдорф) та інші.

Для України культурна дипломатія, це «м'яка сила», стратегічний елемент зовнішньої політики, через яку можна знайти підтримку в інших країнах на суспільному рівні, реалізовувати національні інтереси. Та це можливо лише за умови створення якісного контенту для експорту, продукту ефективної координації зусиль внутрішньополітичних, громадських сил та інших стейкхолдерів.

Наразі державна стратегія розвитку культурної дипломатії лише формується,

вона набуває нових форм, долучається до європейського досвіду. Державні інституції, громадські організації, активісти і волонтери ініціюють дні культури, культурні обміни та виставки, конференції, фестивалі, форуми, тижні моди та інші заходи, що сприяють формуванню позитивного іміджу Української держави (Луцишин 2017).

Розвиток культурної дипломатії в державі – індикатор ефективності зовнішньополітичного курсу, запорука авторитетності на міжнародній арені.

Розвиток культурної дипломатії впливає на ефективність зовнішньополітичного курсу держави, додаючи їй престижності та авторитетності. Основна мета культурної дипломатії України – формування через міжнародне співробітництво і міжкультурний діалог позитивного іміджу нашої держави. Її досягнення пов'язано із засвоєнням європейського досвіду, поєднанням історичного минулого і сучасного, зосередженням на стратегічній цілі – захисті національних інтересів. Культурна дипломатія в Україні лише починає розвиватись і стикається з низкою проблем і перепон, пов'язаних з браком досвіду координуючих установ, з браком фінансування і непростою політичною обстановкою. Формування позитивного іміджу України на міжнародній арені узгодженими методами культурної дипломатії, заснованими на національній ідеї, є важливим елементом інтеграції нашої держави в європейський і загальносвітовий політичний та економічний простір.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Забіяка, І. 2020. *Культурна дипломатія: від самопізнання до самопрезентації*. URL: <https://uaculture.org/texts/kulturna-dyplomatiya-vid-samopiznannya-do-samoprezentacziyi/>
2. Ржевська, Н. Ф. 2018. “Культурна дипломатія України: сучасний стан та перспективи”, *Міжнародні відносини Серія “Політичні науки”*. 18-19. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3377/3055
3. Nye, Joseph. 2019. *On the Future of Soft Power and Public Diplomacy*. URL:

- https://www.youtube.com/watch?v=q75uTqz5XS4&ab_channel=USCAnnenberg
4. Луцишин, Г., Гончарук, А. 2017. “Особливості розвитку культурної дипломатії України в сучасних умовах”, *Гуманітарні візії: наук. журн. / Нац. ун-т “Львів. політехніка”*. Вип. 3. 1: 25-30.
5. Kiehl, W. 2006. *America’s Dialogue with the World*. Washington DC: Public Diplomacy Council. URL: <http://www.nyu.edu/brademas/pdf/kiehl.pdf>
6. Розумюк, В. 2006. “Культурно-пропагандистський вимір сучасної зовнішньої політики США”, *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. Львів: Львівський національний політехнічний інститут. Вип. 17. 28–33.
7. Розумна, О. П. 2016. *Культурна дипломатія України: стан, проблеми, перспективи*. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/kultu_dypl-26841.pdf
8. *Український інститут*. URL: <https://ui.org.ua/>
9. *Creative Europe*. 2014. URL: http://ec.europa.eu/programmes/creative-europe/opportunities/index_en.htm
10. *Український інститут у Швеції*. URL: <https://ukrainskainstitutet.se/ua/>
11. *Культурна дипломатія*. 2021. Навч. посібник / за заг. ред. І.Б. Матяш, В.М. Матвієнка; Інститут міжнародних відносин КНУ імені Тараса Шевченка; Наукове товариство історії дипломатії та міжнародних відносин. Київ: ДП «ГДІП».
12. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансової підтримки забезпечення міжнародного позитивного іміджу України, забезпечення діяльності Українського інституту та здійснення заходів щодо підтримки зв'язків з українцями, які проживають за межами України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/165-2017-%D0%BF#Text>
13. “*Революційнуємо*”. 2018. URL: <https://ucf.in.ua/archive/5f1569060020ed37d5334f33>
14. “*Чорнобильдорф*”: *стартував новий міжнародний оперний проєкт*, 2020. URL: <https://artarsenal.in.ua/povidomlennya/chornobyldorf-startuvav-novuj-mizhnarodnyj-opernyj-projekt/>

Стаття надійшла до редакції 22.09.2021.

Стаття рекомендована до друку 05.10.2021.

Olha Filatova

Associate Professor of the Department of International Relations,
International Information and Security,
Candidate of History Science,
V. N. Karazin Kharkiv National University,
4 Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine,
olga.e.filatova@karazin.ua,
<https://orcid.org/0000-0003-2241-0257>

CULTURAL DIPLOMACY OF UKRAINE: EXPERIENCE, PROBLEMS AND PROSPECTS

Cultural diplomacy is a fairly new concept, but it is a powerful tool for interethnic and interstate communication. Consideration of theoretical and applied experience in the formation of the concept of cultural diplomacy clarifies its effectiveness as a means of lobbying national interests. Emphasis is placed on the existence of elements of cultural diplomacy, even in ancient civilizations, which confirms the effectiveness of this instrument of «soft power».

The main tendencies of Ukraine's development as a sovereign and fully-fledged actor in the international arena are outlined. The necessity of introduction of progressive diplomacy methods by the modern Ukrainian state for establishment in the geopolitical and cultural world is determined. The historical experience of using cultural diplomacy to determine effective forms and methods of its application in the process of forming a positive image of the state is considered. Emphasis is placed on the experience of many modern European countries, especially France, Germany, Great Britain, Poland and the United States. It has been found that cultural diplomacy is currently an important area of foreign policy in many countries.

The process of development of cultural diplomacy in Ukraine is viewed. The main stages and key elements of public policy in the field of public diplomacy are identified. The activity of state and public organizations in the field of popularization of Ukrainian culture, inside the country and abroad is outlined. The conditions for the effective realization of national interests through cultural initiatives are determined. The creation of quality content for export, that is a product of effective coordination of efforts of domestic political, social forces and other stakeholders is outlined. The author highlights that cultural diplomacy is a "soft power" for Ukraine, a strategic element of foreign policy, through which support can be found in other countries at the public level. However, currently the state strategy for the development of cultural diplomacy is just being formed, it is gaining new forms, adopting the European experience.

Keywords: cultural diplomacy, public diplomacy, state image, intercultural communication

REFERENCES

1. Zabiya, I. 2020. *Cultural diplomacy: from self-knowledge to self-presentation*. URL: <https://uaculture.org/texts/kulturna-dyplomatiya-vid-samopiznannya-do-samoprezentaciyi/> (in Ukrainian).
2. Rzhetskaya, N. 2018. "Cultural diplomacy of Ukraine: current status and prospects", *International Relations Political "Science Series"*. 18-19. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3377/3055 (in Ukrainian).
3. Nye, Joseph 2019. *On the Future of Soft Power and Public Diplomacy*. URL: https://www.youtube.com/watch?v=q75uTqz5XS4&ab_channel=USCAnnenberg
4. Lutsyshyn, G., Goncharuk, A. 2017. "Features of the development of cultural diplomacy of Ukraine in modern conditions", *Humanitarian visions: science. magazine / Nat. Lviv Polytechnic University*. Issue 3. 1. 25-30 (in Ukrainian).
5. Kiehl, W. 2006. *America's Dialogue with the World*. Washington DC: Public Diplomacy Council. URL: <http://www.nyu.edu/brademas/pdf/kiehl.pdf>
6. Rozumyuk, V. 2006. "Cultural and propaganda dimension of modern US foreign policy", *Ukrainian national idea: realities and prospects of development*. Lviv: Lviv National Polytechnic Institute. Issue. 17. 28-33.
7. Rozumna, O. 2016. *Cultural diplomacy of Ukraine: state, problems, prospects*. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/kultu_dypl-26841.pdf
8. *Ukrainian Institute*. URL: <https://ui.org.ua/>
9. *Creative Europe*. 2014 URL: http://ec.europa.eu/programmes/creative-europe/opportunities/index_en.htm
10. *Ukrainian Institute in Sweden*. URL: <https://ukrainskainstitutet.se/ua/>

11. *Cultural diplomacy*. 2021. Teaching. manual / for general ed. IB Matyash, VM Matvienko; Institute of International Relations of Taras Shevchenko National University; Scientific Society for the History of Diplomacy and International Relations. Kyiv: State Enterprise «GDIP».

12. On approval of the Procedure for the use of funds provided in the state budget for financial support of the international positive image of Ukraine, ensuring the activities of the Ukrainian Institute and implementing measures to maintain ties with Ukrainians living outside Ukraine. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/165-2017-%D0%BF#Text>

13. “Let’s revolutionize”. 2018. URL: <https://ucf.in.ua/archive/5f1569060020ed37d5334f33>

14. “Chornobyldorf”: a new international opera project has started. URL: <https://artarsenal.in.ua/povidomlennya/chornobyldorf-startuvav-novyj-mizhnarodnyj-opernyj-projekt/>

The article was received by the editors 22.09.2021

The article is recommended for printing

05.10.2021.

Ольга Евгеньевна Филатова

доцент кафедры международных отношений,
международной информации и безопасности,

к. ист. н.,

Харьковский национальный университет

имени В. Н. Каразина,

пл. Свободы, 4, Харьков, 61022,

olga.e.filatova@karazin.ua,

<https://orcid.org/0000-0003-2241-0257>

КУЛЬТУРНАЯ ДИПЛОМАТИЯ УКРАИНЫ : ОПЫТ, ПРОБЛЕМИ И ПЕРСПЕКТИВИ

Культурная дипломатия довольно новое понятие, но представляет собой мощный инструмент межнациональной и межгосударственной коммуникации. Через рассмотрение теоретического и прикладного опыта формирования понятия культурной дипломатии выяснена ее результативность, как способа лоббирования национальных интересов. Акцентировано внимание на существовании элементов культурной дипломатии даже в древних цивилизациях, что подтверждает эффективность данного инструмента «мягкой силы».

Обозначены основные тенденции развития Украины как суверенного и полноправного актора на международной арене. Определена необходимость внедрения прогрессивных методов дипломатии современным украинским государством для утверждения в геополитическом и культурном мировом пространстве. Рассмотрен исторический опыт использования культурной дипломатии для определения эффективных форм и методов ее применения в процессе формирования положительного имиджа государства. Акцентировано внимание на опыте многих современных европейских государств, особенно Франции, Германии, Великобритании, Польши, а также США. Выяснено, что культурная дипломатия является важным направлением внешней политики многих государств.

Прослежен процесс развития культурной дипломатии в Украине. Определены основные этапы и ключевые элементы государственной политики в области публичной дипломатии. Обозначена деятельность государственных и общественных организаций в области популяризации украинской культуры, внутри страны и за ее пределами. Определены условия для эффективной реализации национальных интересов через культурные инициативы – создание качественного контента для экспорта, продукта эффективной координации усилий внутриполитических, общественных сил и других стейкхолдеров. Подчеркнуто, что для Украины культурная дипломатия – это «мягкая сила», стратегический элемент внешней политики, через которую можно найти поддержку в других странах на общественном уровне. Однако государственная стратегия развития культурной дипломатии только формируется, она приобретает новые формы, приближается к европейскому опыту.

Ключевые слова: культурная дипломатия, публичная дипломатия, имидж государства, межкультурная коммуникация.

DOI:10.26565/2220-8089-2021-40-07
УДК: 321

Олег Сергійович Гайко
ст. викладач, к. політ.н.,
Харківський національний
університет імені В. Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, Харків, 61022,
O.Gaiko@karazin.ua,
<https://orcid.org/0000-0001-9290-2658>

ПРИВАТНІ ВІЙСЬКОВІ КОМПАНІЇ ТА «ПРИВАТИЗАЦІЯ» ВОЄННИХ КОНФЛІКТІВ У КОНТЕКСТІ ДЕМОНОПОЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО НАСИЛЛЯ

Розглядаються передумови появи приватних військових компаній і приватних охоронних компаній та особливості їхнього функціонування в контексті демонополізації державного насилля. Висвітлено вплив встановлення монополії на застосування насилля в процесі формування держав сучасного типу (держав епохи Модерну). В історичній ретроспективі представлено причини формування державної монополії на застосування насилля, чинники, що сприяли посиленню королівської влади, зумовили централізацію державної влади та формування деперсоналізованих раціонально-бюрократичних державних інститутів. Проаналізовано роль війн у появі регулярних армій у контексті формування держав сучасного типу. Розглянуто вплив Холодної війни на появу приватних військових компаній та військових конфліктів низької інтенсивності, виявлено структурні передумови поширення приватних військових компаній як у розвинутих країнах, так і в країнах, що розвиваються. Показано зв'язок між втратами державами монополії на застосування насилля та появою війн низької інтенсивності. Проаналізовано основні причини зникнення війн високої інтенсивності. Робиться висновок, що втрата державами монополії на застосування насилля не є константою, а є наслідком поширення війн низької інтенсивності, які з'являються через втрату переваг у веденні війн високої інтенсивності.

Ключові слова: приватні військові компанії, приватні охоронні компанії, монополія на застосування насилля, демонополізація державного насилля, «приватизація» воєнних конфліктів, держава.

Як цитувати: Гайко, О.С. 2021. Приватні військові компанії та «приватизація» воєнних конфліктів у контексті демонополізації державного насилля. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»* 40: 58-65. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2021-40-07>

In cites: Gaiko, O. 2021. Private Military Companies Companies and The «Privatization» Of Military Conflicts in the Contex of the Demonopolization of the State Violen. *The journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»* 40: 58-65. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2021-40-07>(in Ukrainian).

Останніми десятиліттями у світі все більш актуальною стає проблема існування приватних військових компаній (ПВК), збільшується кількість військових конфліктів, у яких помітну роль відіграють ПВК. Досить широким є спектр послуг, які надаються ПВК, зокрема: охорона важливих об'єктів,

забезпечення безперебійного функціонування стратегічної інфраструктури, супровід конвоїв, розмінування, тилове забезпечення, охорона морських суден, підготовка особового складу урядових збройних сил та поліції, розвідка, бойове застосування, тощо. Широкою є географія участі ПВК у військових конфліктах протягом кінця ХХ початку ХХІ століть: територія колишньої

Югославії, Ангола, Республіка Сьєрра-Леоне, Колумбія, Афганістан, Ірак, Нігерія, Конго, Сомалі, Лівія, Сирія та інші.

Окрім зростання кількості ПВК, помітною стає тенденція збільшення приватних охоронних компаній (ПОК), які спеціалізуються на наданні охоронних послуг щодо захисту майна фізичних і юридичних осіб та забезпеченні безпеки для приватних осіб чи співробітників певних організацій. Активна участь приватних організацій у військовій та правоохоронній сферах, які традиційно належали до базових державних функцій і розглядалися в якості монополії на застосування насилля держав протягом Нового часу, все частіше аналізується в якості «приватизації» приватним сектором базового державного функціоналу у військовій та правоохоронній сферах, що може свідчити про поступову втрату державами монополії на застосування насилля. Одним із найбільш відомим прихильником тези про «приватизацію» державних функцій є К. Крауч (Crouch 2009: 386-391).

У більш широкій теоретичній перспективі «приватизація» застосування насилля часто розглядається в контексті послаблення держави як ефективного суб'єкта внутрішньої та зовнішньої політики через масштабні трансформаційні процеси у світі після завершення Холодної війни (глобальний вільний ринок, економічна та культурна глобалізація, інформаційна революція, тощо). Виходячи з такої позиції, поступова «приватизація» застосування насилля розглядається як процес демонополізації сфери насилля, що своєю чергою відбиває загальну тенденцію початку ХХІ ст. – втрата державної монополії в низці сфер (інформаційній, стратегічній інфраструктурі, охорони здоров'я, тощо), поступове послаблення ефективності державного управління в низці сфер, які традиційно розглядалися в якості державної прерогативи на тлі зростання ефективності управління з боку приватного капіталу; такий поступовий програш держави в контексті ефективності приватним організаціям обумовлює загальну тенденцію – послаблення позицій держав у низці сфер та поступове «відкриття» цих сфер для приватного капіталу.

Проблематика сучасних приватних військових компаній та «приватизація»

військових конфліктів представлено в роботах П. Зінгера, В. Палки, Ф. Шрайера, М. Капаріні.

У статті ми плануємо розглянути причини і виявити можливі наслідки зростання чисельності приватних військових компаній та приватних охоронних компаній у контексті демонополізації застосування насилля державами, проаналізувати, яким чином встановлення монополії на застосування насилля зумовило появу сучасної нам держави та державних інститутів. Для досягнення поставленої мети ми будемо опиратися на підхід військово-податкової теорії держави щодо специфіки встановлення монополії на застосування насилля та її зв'язок із появою централізованих державних інститутів епохи Модерну (Ч. Тіллі, В. Мак-Ніл, М. ван Кревелд).

Війни, податки та бюрократія: поява держави Нового часу

Аналізуючи демонополізацію державного застосування насилля варто сконцентрувати увагу на виявленні базових історичних передумов, які зумовили встановлення державної монополії на застосування насилля, та простежити, яким саме чином встановлення монополії на застосування насилля детермінувало появу держав Нового часу, які досягли ефективності у сфері управління, раціоналізації та структуризації соціальних практик, спираючись на достатньо дієві державні інститути.

Сучасний політичний дискурс отримав у спадок від юриспруденції ХІХ ст. уявлення про договірний характер походження державної влади. В рамках цього уявлення держава формуються в результаті певного суспільного консенсусу, який концептуалізується у вигляді своєрідного соціального контракту, що в свою чергу формалізуються у вигляді базових нормативно-правових актів держави, що мають засадничий характер для функціонування державного апарату. В цій перспективі ліберальні юристи ХІХ ст. продовжували розвивати базові положення договірних теорій походження держави ХVІІ-ХVІІІ ст.; саме завдяки зусиллям юристів ХІХ ст. отримує поширення в соціально-політичних та правових дисциплінах теоретичний спадок представників договірних теорій походження держави ХVІІ-ХVІІІ ст.

Протягом ХХ ст. в політичній теорії розвиваються підходи, які розглядають

особливості формування держав епохи Модерну, ці теорії зводяться до декількох принципових положень: по-перше, сучасні централізовані держави з'являються в Новий час на Заході Європи; по-друге, виникнення держав сучасного типу зумовлено встановленням монополії на застосування насилля; по-третє, специфічною особливістю держав Нового часу є наявність раціональної бюрократії; по-четверте, одним із найбільш важливих чинників, що детермінував процес формування держав Нового часу, є капіталізм.

Теоретичну основу для розвитку зазначених вище теорій заклали роботи М. Вебера, який визначав державу сучасного типу через монополію на застосування насилля та наявність раціональної бюрократії, приділяючи особливу увагу розвитку капіталістичних відносин в якості однієї з базових передумов для формування держав сучасного типу (Вебер 2013). Подальший розвиток уявлення про те, що особливістю держав Модерну є монополія на застосування та наявність раціональної бюрократії, отримує у військово-податковій теорії держави, яка в рамках макроісторичного підходу концептуалізує генезу становлення і розвитку держав Модерну. Представники військово-податкової теорії держави відстоюють тезу про те, що формування і подальша еволюція держав сучасного типу безпосередньо зумовлені формуванням монополії на застосування насилля, всі основні функції держави є похідними від базової функції – ведення війн. Основні положення військово-податкової теорії держави висвітлені в роботах Ч. Тілі (Tilly 1990, Tilly 1985), В. Мак-Ніл (Mc Neill 1982), роль війн і монополії на застосування насилля в процесі формування централізованої держави висвітлено в роботах М. ван Кревельда (van Crevelde 1991, van Crevelde 1999).

Відповідно до військово-податкової теорії, держава Нового часу з'являється внаслідок двох масштабних трансформацій: криза феодалізму (XIV-XV ст.) та революція у військовій справі (XVI-XVII ст.).

Криза феодалізму зумовлює послаблення середньовічного універсалізму (проект Імперія і папські претензії на панування) та партикуляризму (позиції феодальної аристократії) при одночасному

політичному та економічному посиленні королівської влади. Більш впливові позиції королівської влади закріплюються юридично в правовому положенні *rex est imperator in regno suo* (король є імператором у власному королівстві), а пізніше запит на легітимізацію, все більших претензій на владу з боку королів формалізується теорією суверенітету, яка позиціонує короля в якості суверена (персоналізований суверенітет), який є джерелом найвищої влади в межах визначених кордонів королівства.

Революція у військовій справі XIV-XVII ст. виявилася у появі та поширенні застосування артилерії та вогнепальної зброї, що надало можливість озброювати велику кількість солдатів, які могли бути швидко навчені використовувати вогнепальну зброю. Застосування артилерії та вогнепальної зброї знижувало залежність королів від добре підготовленої феодальної кавалерії, тепер король міг спиратися не на соціальну страту вправних і підготовлених воїнів, а на кооптованих колишніх селян, яких можна було відносно швидко підготувати до використання вогнепальної зброї і швидко поставити в стрій в якості бойової одиниці.

Суть військових трансформацій XIV-XVII ст. зводилась до витіснення феодальної кавалерії королівською піхотою в якості найбільш ефективного бойового формування, що в поєднанні з економічним послабленням феодалів обумовило початок процесу маргіналізації середньовічних феодалів як впливового суспільного стану.

Поширення вогнепальної зброї вимагало постійного збільшення чисельності армій, оскільки недостатньо висока точність озброєння компенсувалася кількістю озброєння для ураження цілі. Наявність великої кількості солдатів обумовлює необхідність ієрархії, дисципліни і субординації для виконання бойових завдань і для можливості управляти армією на полі бою. Саме ієрархія і дисципліна перетворює армію на організаційну структуру, в якій кожен окремих солдат являє собою гвинтик у великому і складному механізмі, що називається армією. Така ситуація принципово відрізняється від середньовічних феодальних військ, у яких кожен воїн являв собою автономну бойову одиницю і

діяв на власний розсуд, спираючись на конкретні навички і хоробрість. У нових, великих за чисельністю, арміях хоробрість і конкретні навички кожного конкретного солдата починають відігравати меншу роль, ніж ефективність армії як організаційної структури. Війна початку Нового часу перетворюється в протистояння організаційних систем, де шанси перемогти має та організаційна структура, яка виявляється більш ефективною та більш забезпеченою ресурсами.

Отже, армії початку Нового часу стають великими за кількістю і спираються на артилерію та вогнепальну зброю, однак такі армії потребують значних ресурсів. Якщо в феодальному середньовіччі король міг виділяти землю за службу феодалу, а далі феодал сам за рахунок ренти зі своєї землі озброював себе, то на початку Нового часу король мав фінансувати утримання армії (купувати озброєння, форму та харчування солдатів, оплачувати будівництво військових об'єктів, тощо), що потребувало значних ресурсів, які регулярно мали надходити для утримання армії. Таким ресурсом стають регулярні податки; система оподаткування формується внаслідок збільшення потреби у значних фінансових ресурсах для утримання армій на початку Нового часу.

Приватні військові компанії та державна монополія на застосування насилля

Перші приватні військові компанії з'являються в 1960-х рр.; однією з перших найвідоміших ПВК прийнято вважати британську *Watch Guard International*, однак кількість ПВК і ПОК починає стрімко зростати в 1990-х – на поч. 2000-х рр. На сьогоднішній день у світі діють сотні ПВК і ПОК, починаючи від невеликих компаній і завершуючи численними компаніями, які укладають контракти і надають послуги державним збройним силам.

З метою кращого розуміння специфіки ПВК варто розглянути базовий функціонал, який вони виконують. Дослідник приватних військових/охоронних компаній П. Зінгер пропонує класифікацію ПВК залежно від типу послуг, які ці компанії надають:

1. Безпосередня участь у бойових діях, приватні військові компанії застосовують в якості бойових підрозділів.

2. Консалтингові послуги, які включають у себе консультування з низки військових питань та забезпечують послуги з військового навчання персоналу.

3. Послуги у сфері військової підтримки, що включає в себе забезпечення логістики, ремонт техніки, розвідку.

Подібна класифікація вичерпує базові послуги, які надають приватні військові/охоронні компанії (Singer 2008).

Послугами приватних військових компаній переважно користуються держави, однак помітною є різна мотивація щодо використання таких послуг залежно від типу держав (індустріально розвинута держава чи держава, що розвивається) (Paika 2021).

Індустріально розвинуті держави переважно звертаються до послуг приватних військових компаній через такі причини:

1. Соціально-політичні. Індустріально розвинуті держави значною мірою є залежними від виборців, що може створювати серйозні обмеження для ведення війн через відсутність підтримки війни у виборців. Приватні військові компанії дають можливість проводити бойові дії без використання власних збройних сил чи в поєднанні із обмеженим власним військовим контингентом.

2. Обмеження на рівні міжнародного права. Можливість держави проводити війни суттєво обмежується нормами міжнародного права, відповідно, може з'являтися мотивація воювати не власними збройними силами, а залучати приватні військові компанії.

3. Міжнародні політико-економічні наслідки. Оголошення війни може бути обмежене економічними та політичними санкціями, враховуючи небажані економічні та політичні наслідки на рівні міжнародних відносин держави зацікавлені в тому, щоб вести війну опосередковано, не власними збройними силами, а силами третіх сторін, такою стороною може бути приватна військова компанія.

4. Можливі репутаційні втрати. Проводячи військові кампанії держави можуть зіштовхнутись із проблемами репутаційного характеру, оскільки в уявленні світового співтовариства такі дії можуть бути розцінені як агресивні та неконструктивні, відповідно, суспільна думка за межами держави являє собою певне обмеження

можливості для проведення військових дій за участю офіційних збройних сил.

У свою чергу, держави, що розвиваються, змушені звертатися до послуг приватних військових компаній через такі причини:

1. Відносно слабкі і малоефективні державні інститути не дозволяють забезпечити монополію на застосування насилля в межах визнаних державних кордонів, відповідно, неможливість повноцінно контролювати власну територію мотивує звертатися за допомогою третьої сторони, якою і може бути приватна військова компанія.

2. Відсутність кваліфікованих фахівців, які мають бойовий досвід, знання і навички використання сучасних озброєнь у власних збройних силах, мотивуючи держави звертатися до приватних військових компаній як з метою використовувати їхніх фахівців для безпосередньої участі у бойових діях, так і для навчання власних військовослужбовців/поліцейських.

Приватні військові компанії досить успішно діють у військових конфліктах як через можливість кооптувати добре підготовлених професіоналів у військовій справі, так і через специфічний характер сучасних військових конфліктів, а саме – сучасні війни визначаються низькою інтенсивністю бойових дій (Sutherland 2021). У класичних війнах (високої інтенсивності) приватні військові компанії, які на полі бою діють в якості добре підготовленої піхоти, не могли б відігравати вирішальну роль, оскільки значну роль відігравало важке озброєння, ресурси та логістика. Саме специфічний характер сучасних військових конфліктів після Другої світової війни (низька інтенсивність бойових дій) обумовлює можливість ефективно застосовувати приватні військові компанії на полі бою, що, в свою чергу, призводить до демонополізації функцій державного насилля, оскільки в питаннях ведення війни у держав з'являється конкурент – приватна військова компанія. На нашу думку, причини появи війн низької інтенсивності пов'язані зі специфічними геополітичними умовами Холодної війни та її наслідками.

По-перше, Холодна війна являла собою політико-ідеологічне, економічне та військове протистояння двох наддержав

(США і СРСР) після і внаслідок Другої світової війни, яка не змінила полярність політичних курсів цих держав. Ці наддержави мали багатомільйонні армії, велику кількість важкого озброєння, ядерну зброю та власні системи колективної безпеки (НАТО та Організація Варшавського договору). Жодна з країн в історії людства не мала такого військового потенціалу, який мали США та СРСР під час Холодної війни, відповідно, можливість прямого військового протистояння між цими державами була малоімовірна, оскільки вона закінчилась би тотальним знищенням людства. Але війна була малоімовірною не лише між США та СРСР, а й між державами, які входять до зони впливу цих наддержав. Виявилася досить специфічна ситуація – війни між найбільш економічно та індустріально розвинутими державами стають малоімовірними. Класичні війни (високої інтенсивності) були досить витратними в плані ресурсів і потребували активного використання найбільш сучасних технологій у війні.

По-друге, відбувається зростання чисельності держав у другій пол. ХХ ст. внаслідок процесу отримання незалежності колишніми європейськими колоніями у 1960-1970-х рр. (процес підтримуваний США та СРСР виходячи із власних ідеологічних та геополітичних причин), розпаду Югославії та СРСР. Значна частина новоутворених держав зіштовхується з проблемою ефективності державних інститутів і, як наслідок, неспроможності забезпечувати монополію на застосування насилля. Оскільки з другої половини ХХ ст. існують значні міжнародні обмеження для ведення війн, то слабкі і малоефективні держави не відчують серйозної зовнішньої загрози, яка ставила би під питання можливість їхнього подальшого існування. Протягом Нового часу держави постійно знаходились у стані зовнішньої загрози, що мотивували їх мати сильні збройні сили, проводити економічні/політичні/військові реформи для того, щоб мати можливість дати гідну відсіч у випадку збройної агресії, якщо ж держави виявлялися неспроможними військовим шляхом захистити себе, то вони просто зникали. В другій половині ХХ ст. ситуація принципово змінюється, і слабкі держави отримують можливість існувати.

По-третє, під час Холодної війни індустріально розвинуті держави суттєво покращили якість життя і здійснили демографічний перехід, що веде до зростання цінності людського життя та, як наслідок, – поширення у суспільстві пацифізму, тобто неспідтримка війн, неготовність нести соціально-економічні витрати пов'язані із війною. Значна частина індустріально розвинутих держав, розуміючи малоімовірність зовнішньої військової загрози через членство в системі колективної безпеки (НАТО), починають суттєво скорочувати витрати на оборону, особливо після завершення Холодної війни.

Отже, можемо зазначити, що війни високої інтенсивності, що потребують величезних ресурсів, використання найбільш сучасних технологій у військовій сфері та зумовлюють погіршення якості життя населення, зникають, а їм на зміну приходять війни низької інтенсивності, що призводить до поступового ослаблення монополії на застосування насилля. На нашу думку, демонополізація застосування державою насилля не є константою, держави зможуть легко повернути собі монополію на застосування насилля в тому випадку, коли вигоди від проведення війн високої інтенсивності переважатимуть витрати.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Crouch, C. 2009. “Privatised Keynesianism: An Unacknowledged Policy Regime”, *The British*

Journal of Politics and International Relations 11: 382-399.

2. Вебер, М. 2013. *Господарство і суспільство*. Київ: Всесвіт

3. Tilly, Ch. 1990. *Coercion, Capital, and European States, AD 990–1990*. Cambridge: Basil Blackwell.

4. Tilly, Ch. 1985. “War Making and State Making as Organized Crime”. In: Peter B. Evans, Dietrich Rueschemeyer, and Theda Skocpol (eds.): *Bringing the State Back In*. Cambridge: Cambridge University Press

5. McNeill, W. H. 1982. *The Pursuit of Power: Technology, Armed Force, and Society since A.D. 1000*. Chicago: University of Chicago Press

6. vanCreveld, M. L. 1991. *The Transformation of War*. New York : Free Press

7. vanCreveld, M. L. 1999. *The Rise and Decline of the State*. Cambridge University Press

8. Singer, P. W. 2008. *Corporatewarriors. The Rise of the Private Military Industry*. NewYork: Cornell University Press

9. Pałka, W. 2020. “The Awakening Of Private Military Companies”, *Warsaw Institute*. 20.08. URL: <https://warsawinstitute.org/awakening-private-military-companies/>

10. Sutherland, M. 2021. “Market for force: the emerging role of private military and security companies in contemporary conflicts”, *Security Distillery*. 31.03. URL: <https://thesecuritydistillery.org/all-articles/market-for-force-the-emerging-role-of-private-military-and-security-companies-in-contemporary-conflicts>

Стаття надійшла до редакції 05.10.2021.

Стаття рекомендована до друку 19.10.2021.

Oleg Gaiko

Assistant professor in Political Science,
V. N. Karazin Kharkiv National University,
4, Svoboda Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine,

O.Gaiko@karazin.ua,

<https://orcid.org/0000-0001-9290-2658>

PRIVATE MILITARY COMPANIES AND THE “PRIVATIZATION” OF MILITARY CONFLICTS IN THE CONTEX OF THE DEMONOPOLIZATION OF THE STATE VIOLEN

The prerequisites for the emergence of private military companies and private security companies, the features of their functioning in the context of the demonopolization of state violence are considered. The influence of the establishment of a monopoly on the use of violence in the process of the formation of states of the modern type (states of the Modern era) is highlighted. In a historical retrospective, the reasons for the formation of a state monopoly on the use of violence, factors that contributed to the strengthening of royal power, led to the centralization of state power and the formation of depersonalized rational-bureaucratic state institutions are presented. The role of wars in the emergence of regular armies in the context of the formation of modern-type states is analyzed. The influence of the Cold War on the emergence of private military companies and low-

intensity military companies is considered, structural prerequisites for the spread of private military companies both in developed countries and in developing countries are identified. The connection between the loss of the monopoly on the use of violence by states and the emergence of low-intensity wars is shown. The main reasons for the disappearance of high-intensity wars are analyzed. It is shown that the loss of a monopoly on the use of violence by states is not a constant, but is the result of the spread of low-intensity wars that arise due to the loss of advantages in waging high-intensity wars.

Keywords: private military companies, private security companies, monopoly on the use of violence, demonopolization of state violence, "privatization" of military conflicts, the state.

REFERENCES

1. Crouch, C. 2009. "Privatised Keynesianism: An Unacknowledged Policy Regime", *The British Journal of Politics and International Relations* 11: 382-399.
2. Weber, M. 2013. *Economy and Society*. Kyiv: Vsesvit (in Ukrainian).
3. Tilly, Ch. 1990. *Coercion, Capital, and European States, AD 990–1990*. Cambridge: Basil Blackwell
4. Tilly, Ch. 1985. "War Making and State Making as Organized Crime". In: Peter B. Evans, Dietrich Rueschemeyer, and Theda Skocpol (eds.): *Bringing the State Back In*. Cambridge: Cambridge University Press.
5. McNeill, W. H. 1982. *The Pursuit of Power: Technology, Armed Force, and Society since A.D. 1000*. Chicago: University of Chicago Press.
6. vanCreveld, M. L. 1991. *The Transformation of War*. New York : Free Press.
7. vanCreveld, M. L. 1999. *The Rise and Decline of the State*. Cambridge University Press.
8. Singer, P. W. 2008. *Corporate warriors. The Rise of the Private Military Industry*. New York: Cornell University Press
9. Pałka, W. 2020. "The Awakening Of Private Military Companies", *Warsaw Institute*. 20.08. URL: <https://warsawinstitute.org/awakening-private-military-companies/>
10. Sutherland, M. 2021. "Market for force: the emerging role of private military and security companies in contemporary conflicts", *Security Distillery*. 31.03. URL: <https://thesecuritydistillery.org/all-articles/market-for-force-the-emerging-role-of-private-military-and-security-companies-in-contemporary-conflicts>

The article was received by the editors 05.10.2021
The article is recommended for printing
19.10.2021.

Олег Сергеевич Гайко

ст. преподаватель, к. полит. н.,
Харьковский национальный
университет имени В. Н. Каразина,
площадь Свободы, 4, Харьков, 61022,
O.Gaiko@karazin.ua,
<https://orcid.org/0000-0001-9290-2658>

ЧАСТНЫЕ ВОЕННЫЕ КОМПАНИИ И «ПРИВАТИЗАЦИЯ» ВОЕННЫХ КОНФЛИКТОВ В КОНТЕКСТЕ ДЕМОНОПОЛИЗАЦИИ ГОСУДАРСТВЕННОГО НАСИЛИЯ

Рассматриваются предпосылки возникновения частных военных компаний и частных охранных компаний, особенности их функционирования в контексте демонополизации государственного насилия. Освещено влияние установления монополии на применение насилия в процессе формирования государств современного типа (государств эпохи Модерна). В исторической ретроспективе представлено причины формирования государственной монополии на применение насилия, факторы, которые способствовали усилению королевской власти, обусловили централизацию государственной власти и формирование деперсонализированных рационально-бюрократических государственных институтов. Проанализирована роль войн в появлении регулярных армий в контексте формирования государств современного типа. Рассмотрено влияние Холодной войны на возникновение частных военных компаний и военных компаний низкой интенсивности, выявлено структурные предпосылки распространения частных военных компаний как в развитых государствах, так и в развивающихся государствах. Показано связь между потерей

государствами монополии на применение насилия и возникновением войн низкой интенсивности. Проанализировано основные причины исчезновения войн высокой интенсивности. Показано, что потеря государствами монополии на применение насилия не является константой, а является результатом распространения войн низкой интенсивности, которые возникают из-за потери преимуществ в ведении войн высокой интенсивности

Ключевые слова: частные военные компании, частные охранные компании, монополия на применение насилия, демополизация государственного насилия, «приватизация» военных конфликтов, государство.

TRADITIONAL FOUNDATIONS OF AFGHAN SOCIETY IN THE POLITICAL SYSTEM

The experience of building a democratic regime in Afghanistan in the period from 2001 to the conquest of power by the Taliban in August 2021 has been considered. It has been emphasized and highlighted how the traditional foundations of governance of the Afghan society were embodied in the political system, which had a democratic structure established by the Constitution of 2004.

The main traditional power centers in the Afghan territorial communities have been identified, existing independently of state institutions and in parallel with them. The essence and mechanism of action of each of them have been revealed. The importance of informal relations and connections, which form the basis of Afghan society and determine the status of a person in it, has been emphasized. As a result, the population strive not to the ideas, but to strong leaders, which allows them to determine the political and social climate in the country. The logic of the emergence and wide existence of traditional power centers, such as jirgas, khans, maliks, battlefield commanders, based on the perception of them by the population as sources of stability and strength, has been determined.

The impact of traditional institutions and relations on the functioning of the central and local political authorities, their influence on the relationship between the population and state bodies has been shown. The process of development by traditional leaders, as the centers of power, of modern democratic mechanisms and means of control and their use in personal interests has been considered. The combination of traditional management institutions with classical democratic institutions has been noted, which manifests itself both in the use of traditional management forms without changes, and in the transfer of traditional forms of leadership and social relationships to modern political structures, which modifies the essence of democratic institutions. In addition, the existence of informal traditional structures that duplicate the functions of official ones has been noted, indicating the weakness of state institutions.

Keywords: *Afghan society, Afghan political system, traditional foundations of governance, traditional power structures.*

In cites: Tseluiko, Maryna. 2021. Traditional Foundations of Afghan Society in the Political System. *The journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»* 40: 66-72. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2021-40-08> (in Ukrainian).

Today, there are many young democratic regimes that are being created and developed in the conditions of the societies being insufficiently ready for them and the discrepancy between existing social

traditions. Our state is one of those. The process of building democracy in such states proceeds in an evolutionary way, gradually changing the existing norms of behavior and thinking. However, when carrying out any political reform, introducing new forms of political activity, and especially building a new political regime, it is important to study and take into account all social characteristics,

political culture and traditions of a certain society. This is necessary so that in the event of a discrepancy between the socio-political traditions of society, the young regime does not encounter misunderstanding or resistance from citizens.

N. Van de Walle studied the problem of building a democratic state in societies that have a high degree of autonomy due to local traditions, whose citizens identify themselves with small communities, which forms the parish political culture. One of the most traditional societies is the Afghan society. Building a democratic regime here is a very difficult task and impossible without the inclusion of traditional elements in the political system. The role of ideology and belief systems such as nationalism, Islamism, ethnocentrism in the state building of Afghanistan was studied by C. Noelle-Karimi and S. Schetter. Alternative governance strategies in Afghanistan, such as patronage and clientelism, have been the subject of the work of T. Barfield and A. Wilde. Also T. Barfield and A. Giustozzi considered the role of traditional leaders in local government and emphasized their traditional importance. In turn, in our work, we will consider the traditional foundations of governance in Afghan society and how they were embodied in the modern political system, which has a democratic structure established by the 2004 Constitution.

Power centers in the tribes existing independently of the state institutions and in parallel with them, are family communities, which the French researcher O. Roy proposed to call «kaum» - «tribe», «people» (Roy 1990). Kaum is a specific Afghan community that combines clan and clientelistic features. First of all, the Afghan identifies with this group. M. Elphinstone also noted that Afghans were more loyal to the community than its leader. «Kaum turned out to be embedded in state institutions, which provided not only material benefits (money, but unencumbered positions, exemption from taxes and military service), but mainly a guarantee of invariability of the rules of local community management» (Roy 1990).

One of the traditional elements of Afghan society is the Khan's institution. It is based on genealogy and patronage.

The importance of blood relations is evidenced by the fact that inheritance and

paternal kinship affect many areas of the tribe. Here are just a few rules and regulations. First, a person's status depends on the position of the ancestor, not on economic positions. Any candidate for high social status and power must have an ancestor of appropriate status. Second, the eldest son inherits more than the other sons. He is recognized as a leader. Third, paternal inheritance means that women rarely marry anyone of a simple origin. Most marry within the clan, and almost all within the tribe. Thus, the settlements of nomadic tribes are based on hierarchy and tied to the dominant line of inheritance, so as a khan kaum will only accept those whose ancestors were khans (Shahrani 2009).

In addition to genealogy, power relations are also based on patronage, when prestige and power are proportional to the personal wealth distributed. From long ago in the Afghan tribes, he has gained more influence and power, who distributes more, distributes, or at least gives away part of what he has received, and thus gains more supporters – customers. Therefore, power is given to a person not necessarily for all life long. This is the essence of the most important rule of the «social code of Pashtun» (Pashtunwali) hospitality, which is the principle of organization of power. Each head of the family has a khujra – a guest house, a means by which the owner in competition with other owners seeks power and influence. If his khujra is recognized, he can become a khan. The latter must provide food for others, mediate in their disputes and defend the interests of the community before the state. Therefore, the leaders of the clan, tribe in the eyes of dependent peasants were not so much exploiters as natural patrons, defenders against all sorts of «foreigners» (other tribes, nationalities, states, etc.). In general, he acts as a ruler and mediator. Thus, the process of gaining power can be divided into four stages: 1) the accumulation of wealth; 2) accumulation of the number of addicts; 3) accumulation of prestige and influence; 4) genealogical identification.

However, in the 19 century the word «khan» acquired another meaning. In addition to the head of the tribe (in this sense it is used by the Tajiks), the khan began to be called an influential person in the tribe. In early 20 century, a new institution appears – malik or

«lord», which is a khan, recognized by the state as the leader of the tribe in the countryside and which is included in the state administration. Malik acts as a mediator between the state and the village, his task is to represent the community in the external environment, mainly in relations with other communities and the state (Murtazashvili 2021).

Such a khan or malik is a bearer of public power, rooted in the community itself, other than the state. The combination of the tribe around such a center ensures its stability. Patronage relations of some strong personalities capable of effectively protecting corporate interests are developing. This network of relationships creates a support group around the leader that operates independently of any political program.

It is these relations of clan loyalty and clientelism that form the basis of society: more than two-thirds of the population have some kind of tribal ties, and the rest of the population is united by family ties and family mutual obligations. Strong feelings bind Afghans to a kind or clan (Ibrahimi 2019). These circumstances largely determine the political and social climate in the country: the masses do not gravitate to ideas, but to leaders. According to their prestige, strong personalities must be surrounded by a certain field of attraction and a relationship of dependence and devotion, which leads to political rivalry. The group around the leader is characterized by unconditional submission to him and even worship of him. Changing his views means at the same time moving to one side or the other of all supporters. Therefore, the position of local authorities greatly affects the situation in the country. They determine the attitude of the population of a particular area to any decisions and actions of the central government or other forces on a national scale. It is clear that the implementation of any political, economic or social initiatives of the central government requires first of all the support of local traditional leaders.

Closed communities and clans, with their independent and specific principles of daily life, have traditionally been the most serious obstacles to effective state-building in Afghanistan, as they are not political factors but relations of kinship and patronage that destroy the state (Afghans Question 2015).

Kaums permeate the political system and society as a whole, pass through political parties and associations, turning them into a means to achieve their goals. Thus, after the adoption of the Constitution of 1964, the leaders of the Kaums (khans) began to use new forms of activity that had just emerged – became members of parliament and resorted to political parties, which opened up new sources of resources and new opportunities. Under such conditions, the Afghan parliament was and still is very fragmented.

Another relatively new element of Afghan society, but one that has gained a strong foothold in it, is the institution of battlefield commanders. It arose in almost all ethnic groups in the late 70's of the twentieth century. At that time, in the conditions of weakening the state, the leaders of the Kaum resorted to the creation of armed detachments, which were built on the principle of clan and on the basis of «patron-client» relations. The field commanders were either the traditional leaders of the Pashtuns, Uzbeks, Hazaras and other ethnic groups, or commanders who acted under their leadership. Even if the armed detachment was created by a person who belonged to a not very high level of hierarchy, but was successful, a support group of relatives and dependent people was formed around it (Schetter 2012). Thus, the institute of field commanders fit perfectly into the traditional structure of Afghan society. In addition, the survivability and popularity of battlefield commanders is due to the fact that they performed an important function of community self-defense in the weakness of the state, which was unable to ensure security in the country. Battlefield commanders received resources from outside by providing paramilitary services in exchange for financial, material, and informational support. Revenues from drug trafficking were also sources of income for battlefield commanders. In the first half of the 1990s, with the fragmentation of Afghanistan and the disintegration of the state as a political institution, battlefield commanders gained full power over the territories they controlled.

The involvement of traditional forms of leadership in modern socio-political activities and their mastery of the means of socio-political influence began in the 1960s, when the most influential traditional leaders created political parties. But these activities

flourished in the run-up to the 2005 parliamentary elections. Thus, at the end of 2006, the number of officially registered political parties reached eighty-five. The connection of parties with traditional leaders determines their personification and thus factionalism. The parties are dominated by individual figures, not ideologies or political programs. The presence of several influential figures in the party leads to factionalism and divisions. Thus, the country's largest party, the Islamic Society of Afghanistan, split into about ten factions and new parties that seceded from it. After 2001, field commanders began to open their own television channels and radio stations. Only in 2006 did several new television channels and radio stations open.

Thus, over the past 50 years, the institution of traditional leaders has acquired four new forms: the leaders of the Kaum began to act as deputies, battlefield commanders, leaders of political parties and media owners.

Borrowing traditional tribal institutions takes place in political authorities. In Afghanistan, such a traditional tribal institution as Jirga (meeting of leaders) is widely used. In the tribe itself, all important issues of its life, disputes, claims, misunderstandings (personal, tribal), war and peace are resolved by convening a Jirga. The decision of the Jirga is binding on all members of the tribe, and those who did not obey it were punished or expelled (Shahrani 2009).

Currently, the Jirga Institute operates at three levels: local, tribal and national. Local Jirgas are the most common governing body in the village and urban district. Such Jirgas are usually convened to address drought and local conflict issues. In some cases, they function as a meeting of the mayor's office. Tribal Jirgas operate at the level of one or more tribes. They are convened in case of tribal clashes or conflicts on the initiative of both tribal leaders and the state (Goodson 2003: 93-94). In 1980, the Jirga of 961 tribal leaders rejected the fundamentalist trend of Islam. In Kabul in 1992, a Jirga of Pashtun tribal elders expressed concern about the growing role of northern ethnic minorities in the country's leadership.

The National Jirga, or Loya Jirga, is made up of representatives of Afghan society's elite, tribal leaders and public

figures. Convened in case of difficult circumstances in the country, it is to elect a new head of state or approve a new constitution. According to Article 111 of the 2004 Constitution, the Loya Jirga is convened to address the following issues:

- 1) decision-making on the issues of independence, national sovereignty, territorial integrity and the highest interests of the country;
- 2) amendments to the Constitution;
- 3) if the parliament has brought charges against the president (The Constitution 2021).

It is the highest supra-parliamentary authority in Afghanistan. The Loya Jirga has been an important part of Afghanistan since the founding of the Durrani State (1747) to the present day. However, the Loya Jirga Institute gradually changed. In particular, in the twentieth century, it included an educated stratum of Afghan society. It began to include deputies from both houses of parliament, members of the Cabinet of Ministers and the Supreme Court. The current meeting of the Loya Jirga was held, for example, from December 14, 2003 to January 4, 2004, at which the Constitution of Afghanistan was adopted. In 2013, about 2,500 Afghan elders approved the presence of a limited number of U.S. troops after 2014. In 2019, 3,200 delegates gathered to agree on a common approach to peace talks with the Taliban.

Afghanistan recognizes the existence of traditional informal jurisprudence, which plays a very important role in the country. Afghans still prefer to use the informal justice system, as the formal state system is considered highly corrupt. People see more stability, predictability and consensus in the jirga institution than in democratic structures based on competitive individualism. Some communities, which usually consist of local elders, landowners, and religious leaders, have their own traditions of conflict resolution and their own "legal codes," which include, for example, Pashtuns.

According to the 2004 Constitution, the convocation of the Loya Jirga is the responsibility of the President. However, Afghanistan's presidency itself is also influenced by tribal traditions. It is arranged in such a way that the head of state and each of the vice presidents represent one or another large tribe or ethnic group. Such electoral procedures do not allow persons belonging to

national minorities to occupy other tribes as president and vice president.

Such features of the socio-political life of Afghanistan allow us to conclude that traditional tribal institutions permeate the entire political system of Afghanistan. The local community, built on clan, clientelistic relations (kaum), was built into the political system. In particular, leaders of local communities began to master new forms of activity – to become members of parliament, resorted to the creation of political parties. In the 1980s, they became battlefield commanders. After 2001, they began to open their own television channels and radio stations. The Khan's institution has largely determined the status of the country's leader, whose position resembles that of a khan who redistributes resources. In addition, the state directly borrowed tribal institutions, including jirga. Tribes throughout the history of the country had tax benefits, and by the middle of the twentieth century, the armed militias of the tribes outnumbered the government troops. At present, field commanders often collect taxes themselves and have their own armed groups. All this indicates the weakness of state institutions, which, in their turn, is manifested in corruption and other negative phenomena.

REFERENCES

1. Roy, O. 1990. *Islam and resistance in Afghanistan*. Cambridge: Cambridge University Press.
2. Shahrani, Nazif. 2009. "Afghanistan's Alternatives for Peace, Governance and

- Development: Transforming Subject to Citizens & Ruler to Civil Servants", *The Afghanistan Papers* 2. URL: https://www.cigionline.org/static/documents/afghanistan_papers_2_1.pdf
3. Murtazashvili, Jennifer. 2021. "Maliks (Afghanistan)". URL: [https://www.informality.com/wiki/index.php?title=Maliks_\(Afghanistan\)](https://www.informality.com/wiki/index.php?title=Maliks_(Afghanistan))
  4. Ibrahimi, Yaqub. 2019. "Afghanistan's Political Development Dilemma: The Centralist State Versus a Centrifugal Society". *Journal of South Asian Development*. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0973174119839843>
  5. Afghans Question Reconstruction Scheme. 2015. *Institute for war & peace reporting*. URL: <https://iwpr.net/global-voices/afghans-question-reconstruction-scheme>
  6. Schetter, C., Glassner, R. 2012. "The Peripheralization of the Center: "Warlordism" in Afghanistan". *Middle East Journal*. URL: <https://www.mei.edu/publications/peripheralization-center-warlordism-afghanistan>
  7. Goodson, Larry. 2003. "Afghanistan's long road to reconstruction". *Journal of Democracy* 14 (1): 82-99. URL: https://www.journalofdemocracy.org/wp-content/uploads/2012/04/Larry_Goodson.pdf
  8. *The Constitution of Islamic Republic of Afghanistan Chapter Six: Loya Jirga*. 2021. URL: <https://web.archive.org/web/20101127103608/http://president.gov.af/Contents/68/Documents/217/ChapterSixLoyaJirga.html>

The article was received by the editors 27.09.2021
The article is recommended for printing
11.10.2021.

Марина Євгенівна Целуйко

доц., к. політ. н.,
Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, Харків, 61022,
marytseluyko@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0001-8195-6837>

ТРАДИЦІЙНІ ОСНОВИ АФГАНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ПОЛІТИЧНІЙ СИСТЕМІ

Розглянуто досвід побудови демократичного режиму в Афганістані у період з 2001 р. до завоювання влади Талібаном у серпні 2021 р. Акцент зроблено на висвітленні традиційних основ управління афганського суспільства, а також на тому, як вони втілювалися в політичній системі, що мала демократичну структуру, встановлену Конституцією 2004.

Виділено основні традиційні владні центри в афганських територіальних спільнотах, які існують незалежно від державних інституцій та паралельно з ними. Розкрито сутність

та механізм дії кожного з них. Підкреслено значення неформальних відносин та зв'язків, що становлять основу афганського суспільства та визначають статус людини у ньому. Як наслідок населення тяжіє не до ідей, а до сильних лідерів, що дозволяє останнім визначати політичний та соціальний клімат у країні. Визначено логіку виникнення та широкого існування традиційних владних центрів, таких як джирги, хани, маліки, польові командири, засновану на сприйнятті їх населенням як джерел стабільності та сили.

Показано вплив традиційних інститутів і відносин на функціонування центральної та місцевої політичної влади, їхній вплив на взаємовідносини між населенням та державними органами. Розглянуто процес засвоєння традиційними лідерами, як центрами влади, сучасних демократичних механізмів і засобів управління та використання їх в особистих інтересах. Відзначено поєднання традиційних інститутів управління з класичними демократичними інститутами, яке проявляється як у використанні традиційних управлінських форм без змін, так і в перенесенні традиційних форм лідерства та соціальних взаємин на сучасні політичні структури, що змінює суть демократичних інститутів. Крім цього відзначено існування неформальних традиційних структур, які дублюють офіційні функції, що говорить про слабкість державних інститутів.

Ключові слова: афганське суспільство, афганська політична система, традиційні основи управління, традиційні владні структури.

Стаття надійшла до редакції 27.09.2021.

Стаття рекомендована до друку 11.10.2021.

Марина Евгеньевна Целуйко

доц., к. полит. н.,
Харьковский национальный
университет имени В.Н. Каразина,
площадь Свободы, 4, Харьков, 61022,
marytseluyko@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0001-8195-6837>

ТРАДИЦИОННЫЕ ОСНОВЫ АФГАНСКОГО ОБЩЕСТВА В ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ

Рассмотрен опыт построения демократического режима в Афганистане в период с 2001 г. до завоевания власти Талибаном в августе 2021 г. Акцент сделан на освещении традиционных основ управления афганского общества и на том, как они воплотились в политической системе, имевшей демократическую структуру, установленную Конституцией 2004 г.

Выделены основные традиционные властные центры в афганских территориальных сообществах, которые существуют независимо от государственных институтов и параллельно с ними. Раскрыты сущность и механизм действия каждого из них. Подчеркнуто значение неформальных отношений и связей, которые составляют основу афганского общества и определяют статус человека в нем. Как следствие население тяготеет не к идеям, а к сильным лидерам, что позволяет им определять политический и социальный климат в стране. Определена логика возникновения и повсеместного существования традиционных властных центров, основанная на восприятии их населением как источников стабильности и силы.

Показано воздействие традиционных институтов и отношений на функционирование центральной и местной политической власти, их влияние на взаимоотношения между населением и государственными органами. Рассмотрен процесс освоения традиционными лидерами, как центрами власти, современных демократических механизмов и средств управления и использования их в личных интересах. Отмечено совмещение традиционных институтов управления с классическими демократическими институтами, которое проявляется как в использовании традиционных управленческих форм без изменений, так и в

перенесении традиционных форм лидерства и социальных взаимоотношений на современные политические структуры, что видоизменяет суть демократических институтов. Кроме этого отмечено существование неформальных традиционных структур, которые дублируют функции официальных, что говорит о слабости государственных институтов.

Ключевые слова: *афганское общество, афганская политическая система, традиционные основы управления, традиционные властные структуры.*

DOI: 10.26565/2220-8089-2021-40-09
УДК 327:339.54

Олексій Анатолійович Баталов

доцент кафедри політології,
доцент кафедри міжнародних відносин,
міжнародної інформації та безпеки
к. філос. н.,
Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, Харків, 61022,
o.batalov@karazin.ua,
<http://orcid.org/0000-0001-8285-2036>

Дар'я Русланівна Ращупкіна

студентка бакалаврата,
Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, Харків, 61022,
daryarashchupkina@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0002-4023-7913>

МИТНА ДИПЛОМАТИЯ США

Досліджуються зміст та особливості поняття «митна дипломатія» на прикладі зовнішньополітичної діяльності митної адміністрації США, що проводить одну з найкращих митних дипломатій у світі. Наприклад, митна служба США відіграє важливу роль у забезпечення не тільки національної, а й транснаціональної економічної безпеки. Захист американських митних інтересів відповідними службами починається далеко від власне кордонів США. Тому дослідження досвіду митної дипломатії США, безумовно, має актуальність і для України.

Дається визначення поняття «митна дипломатія» через сукупність конкретних прийомів і методів. Розглядаються прийоми, методи та принципи митної дипломатії США, аналізуються основні положення Глобальної стратегії взаємодії Митної та прикордонної служби США. Перелічуються структурні підрозділи, відповідальні за здійснення американської митної дипломатії, визначаються їхні компетенції. Називаються посадові особи Митної та прикордонної служби США, відповідальні за реалізацію митної дипломатії. Особливу увагу приділено міжнародній співпраці США з державами-партнерами у митній галузі. Прикладом такої співпраці є багатостороння Угода про створення Північноамериканської асоціації вільної торгівлі (НАФТА). Аналізується практика запровадження міжнародних проектів та ініціатив митними аташе США в інших країнах (наприклад, Ініціатива безпеки контейнерів). Розглянуто міжнародні програми навчання та підтримки методологічного та організаційно-технічного характеру, що проводяться для закордонних партнерських митних служб та відомств. Особливо відзначається важлива роль узгодження відносин між митними службами шляхом укладання міжнародних двосторонніх та багатосторонніх угод.

Зазначено, що міжнародне співробітництво в митній сфері має важливе значення для вирішення глобальних проблем світу. Так, зміцнення співробітництва митної адміністрації США з країнами-партнерами, агентствами і торговими групами сприяє забезпеченню транснаціональної безпеки, ефективній торгівлі, подорожам, поширенню інформації, тощо.

Ключові слова: Всесвітня митна організація, митна дипломатія, Митна та прикордонна служба США, митні процедури, транснаціональна безпека.

Як цитувати: Баталов, О.А., Рашчупкіна, Д.Р. 2021. Митна дипломатія США. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»* 40: 73-81.
<https://doi.org/10.26565/2220-8089-2021-40-09>.

In cites: Batalov, Oleksii, Rashchupkina, Daria, 2021. US customs diplomacy. *The journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»* 40:73-81.
<https://doi.org/10.26565/2220-8089-2021-40-08> (in Ukrainian).

Головними загрозами сучасності є збройні конфлікти, тероризм, епідемії, транснаціональна злочинність, політична та економічна нестабільність. Зокрема, пандемія COVID-19 наочно показала, що міжнародна співпраця є найкращим способом реагування на глобальні загрози. Спрощення митних процедур та створення зелених коридорів для окремих типів товарів не були б запроваджені без активної дипломатичної роботи представників митних служб, у т.ч. в рамках Всесвітньої митної організації (далі – ВМО). Результатом вищевказаної плідної співпраці можна вважати прийняту ВМО в грудні 2020 р. Резолюцію Ради митної співпраці щодо ролі митниці в сприянні трансграничному переміщенню ситуативно важливих ліків та вакцин, План дій щодо COVID-19 на строк з січня 2021 р. по червень 2022 р. та Гармонізовану систему класифікації вакцин та відповідних матеріалів і обладнання (WCO annual report 2020-2021). До порядку денного ВМО було внесено також питання трансграничної безпеки, оскільки гонитва за вакцинами у світі відкрила можливості для злочинів у вигляді збуту нелегальних шкідливих ліків та медичних товарів. Для запобігання цьому ВМО та її члени успішно провели операцію під назвою «СТОП». Зокрема, митна служба США стала однією з перших за кількістю вилучень і затримань в межах цієї операції (Operation STOP 2021). Агресивна зовнішня політика деяких держав на світовій арені (і перш за все Російської Федерації) актуалізує необхідність переосмислення пріоритетів митної дипломатії держав світу (і України також) у сферах економіки та безпеки.

Однією з найкращих митних дипломатій у світі є митна дипломатія США. Так, митна служба США відіграє важливу роль у забезпеченні національної та транснаціональної економічної безпеки, забезпечує ефективний захист кордонів і т.д. Все вищезазначене й визначає **актуальність**

цієї статті – дослідження особливостей митної дипломатії США.

Дослідженню проблем митної дипломатії та безпеки присвячені роботи таких українських учених, як П.В. Пашко, Л.М. Дорофєєва, В.В. Пилипчик, О.Є. Цевелов. Однак саме проблематика митної дипломатії США (зокрема, можливості залучення американського досвіду для України) все ще лишається недостатньо дослідженою.

Метою статті є визначення суті та місії митної дипломатії на прикладі діяльності митної адміністрації США.

Завданнями статті є:

- розкрити поняття митної дипломатії;
- визначити методи митної дипломатії;
- проаналізувати принципи митної дипломатії США;
- дослідити Глобальну стратегію взаємодії Митної та прикордонної служби США;
- оцінити інституційну структуру, що опікується митною дипломатією США;
- навести приклади: а) багатостороннього міжнародного співробітництва США та б) імплементації міжнародних програм щодо забезпечення митної безпеки.

Поняття митної дипломатії. Дипломатія – це інструмент здійснення зовнішньої політики держави, що забезпечує захист її політичних і економічних інтересів за кордоном. Якщо трактувати це поняття в практичному сенсі, то дипломатія є сукупністю конкретних прийомів і методів, серед яких можна виокремити такі:

- участь представників держави в міжнародних переговорах і в міжнародних організаціях з метою вирішення стратегічних завдань;
- конкретні дії, що здійснюються спеціальними уповноваженими органами держави та їх представництвами.

Митні служби будь-якої держави тією або іншою мірою наділені повноваженнями представляти інтереси як самої

служби, так і держави загалом за кордоном, у тому числі у міжнародних організаціях. Реалізація багатопланових завдань у сфері спрощення митних процедур за збереження належного рівня контролю потребує інструментарію, який би узгоджувався з сучасними міжнародними практиками. Митна дипломатія є одним із найбільш актуальних на сьогоднішній день засобів досягнення зовнішньоекономічних інтересів держави. Прийоми та методи здійснення митної дипломатії є різноманітними. До них належить міжнародне митне співробітництво, що включає адміністративну взаємодію з митними службами інших держав, та участь представників митних служб у діяльності міжнародних організацій. Інший напрямок митної дипломатії – це діяльність закордонних представництв митних служб та митних аташе.

Прийоми та методи митної дипломатії США. Інструментарій Митної та прикордонної служби США включає координацію та підтримку зарубіжних ініціатив, програм і заходів партнерів по всьому світу. Участь Митної та прикордонної служби США у міжнародному митному співробітництві здійснюється як на багатосторонньому рівні (зокрема, у межах ВМО та НАФТА), так і на регіональному та двосторонньому рівні (у рамках двосторонніх угод про взаємне сприяння та взаємну допомогу у митних справах) (Галушкин 2018 : 65).

Слід виокремити ще два важливі напрямки діяльності Митної та прикордонної служби США на міжнародній арені – це:

– захист інтересів США за кордоном через зарубіжних представників Служби, у тому числі через їхню участь у програмах глобальної безпеки кордонів, антитерористичних ініціативах, розвитку експортного контролю за кордоном у рамках реалізації США концепції «захист кордонів держави ззовні»;

– просування Митною та прикордонною службою США Стандартів безпеки та розвитку міжнародної торгівлі ВМО (Галушкин 2018 : 66).

Принципи митної дипломатії США. Міжнародна діяльність Митної та прикордонної служби США базується на трьох принципах (Галушкин 2018 : 67):

– послідовної та постійної підтримки партнерів. Підтримка взаємин з державни-

ми органами та представниками приватного бізнесу зарубіжних країн забезпечує безпеку кордонів при одночасному стимулюванні міжнародної торгівлі та туризму;

– взаємна вигода як основа співпраці та партнерства. Забезпечення взаємної вигоди сприяє обміну інформацією та стимулює зацікавленість сторін у подальшому поглибленні взаємодії з метою розвитку міжнародної торгівлі та забезпечення безпеки;

– сприяння підвищенню професійного потенціалу митних та прикордонних служб у глобальному масштабі. Передбачається, що Митна та прикордонна служба США, беручи участь у проведенні курсів з підвищення кваліфікації для митних адміністрацій зарубіжних держав-партнерів, створює засади для стимулювання міжнародної торгівлі та забезпечення безпеки.

Глобальна стратегія взаємодії Митної та прикордонної (далі - Стратегія) служби США об'єднує перелік міжнародних програм агентства та чітко формулює керівні принципи його глобальної діяльності. Відповідно до Стратегії, «управління кордонами не може, як і раніше, здійснюватися лише у традиційних національних рамках» (Global Engagement Strategy 2016). У Стратегії наголошується, що сьогодні жодна нація та жодна служба не може діяти ізольовано. Тому необхідно налагоджувати міжнародне співробітництво з питань здійснення митного і прикордонного контролю та забезпечення безпеки у міжнародній торгівлі. Причому така співпраця має набувати комплексного, мережевого характеру. У ній повинні брати участь усі держави в особі всіх служб, діяльність яких може сприяти запобіганню, виявленню та припиненню загроз безпеці за одночасного сприяння легітимній міжнародній торгівлі. Митна і прикордонна служба США, згідно зі Стратегією, має керувати розвитком такої комплексної та злагодженої міжнародної мережі «з метою інтеграції зусиль щодо здійснення прикордонного контролю» (Global Engagement Strategy 2016).

США ставлять перед своїм митним відомством масштабні стратегічні цілі. Підґрунтя такого підходу полягає в національній концепції «захист кордонів держави ззовні», згідно з якою захищати кордони та забезпечувати національну безпеку

США потрібно не лише на самих кордонах, а й далеко за їх межами, сприяючи запобіганню, виявленню та припиненню будь-яких загроз безпосередньо з їх джерел (Global Engagement Strategy 2016).

Структурні підрозділи, відповідальні за здійснення митної дипломатії. До митних органів Сполучених Штатів Америки належать Митно-прикордонна служба США і Бюро з питань та охорони кордонів США. Митно-прикордонна служба США є складовою частиною Міністерства національної безпеки США. Вона з'єднує різні функції ряду відділів, серед яких: митна служба, імміграційна служба, служба контролю здоров'я рослин і тварин, прикордонні війська тощо (Гуцул 2018). Головним завданням Митно-прикордонної служби є недопущення проникнення терористів і зброї на територію США. Служба також виконує завдання з недопущення ввезення наркотичних засобів, контрабандних товарів, сільськогосподарських шкідників та затримання осіб, які перебувають у розшуку (Гуцул 2018). Відділи Митної та прикордонної служби США, задіяні в митній дипломатії, є її підрозділами, або закордонними представництвами. Основну роботу у цьому напрямку здійснюють два підрозділи (Галушкин 2018 : 69):

– відділ міжнародних справ. На цей відділ покладаються обов'язки щодо координації та підтримки зарубіжних ініціатив, програм та заходів Митної та прикордонної служби США; реалізації положень міжнародних багатосторонніх, регіональних та двосторонніх угод щодо розвитку торгівлі та про взаємну допомогу і сприяння у митних справах, і забезпечення Стандартів безпеки та розвитку міжнародної торгівлі ВМО;

– відділ торговельних відносин. Цей відділ взаємодіє з учасниками міжнародної торгівлі, підприємницькими колами та громадськістю з метою вдосконалення механізму митних, торгових правил та процедур і забезпечення поінформованості щодо актуальних норм і проблем у сфері міжнародної торгівлі та митного оформлення. На цей відділ покладаються обов'язки з організації та проведення різноманітних симпозіумів, круглих столів, семінарів, вебінарів та заходів з митної та торгової тематики у США та за кордоном.

Окремі функції митної дипломатії можуть виконуватись іншими відділами Митної та прикордонної служби США. Наприклад, Відділ торгівлі взаємодіє з зарубіжними партнерами щодо питань митного захисту прав інтелектуальної власності (Галушкин 2018 : 70).

З метою постійного представництва економічних інтересів держави в межах Митної та прикордонної служби США організована система іноземних представників – митних аташе. Сьогодні Митна та прикордонна служба США має митні представництва у 21 країні, включаючи Велику Британію, Італію, Німеччину, Канаду, Китай, Південну Африку, Нідерланди тощо (Галушкин 2018 : 70). Митні аташе розташовуються в будівлях посольств та консульств США, і становлять частину дипломатичного корпусу країни.

До функції митних аташе США належать:

– інформування та консультування послів і генеральних консулів з питань міжнародних і зарубіжних програм і заходів Митної та прикордонної служби США;

– підтримка та координація програм і заходів Митної та прикордонної служби США в приймаючій країні;

– інформування, консультування та освітня підтримка зацікавлених осіб в іноземних державах. До них відносяться місцеві митні та прикордонні служби, правоохоронні та інші державні органи, представники бізнес-спільноти, представництва міжнародних організацій (Галушкин 2018 : 70).

Митна та прикордонна служба США окремо призначає постійних представників в іноземних державах, які співпрацюють з місцевими митними, прикордонними та правоохоронними органами. Їхніми завданням є реалізація програм та ініціатив, відповідальність за виконання яких покладено на Митну та прикордонну службу США.

Міжнародна співпраця з партнерами. Положення щодо співпраці з зарубіжними партнерами закріплюються на рівні міжнародних багатосторонніх, регіональних та двосторонніх угод щодо розвитку торгівлі та про взаємну допомогу і сприяння у митних справах. Угоди дозволяють обмінюватися інформацією, що використо-

вується для надання допомоги урядам у судових та квазісудових розглядах, пов'язаних із порушеннями митного законодавства. Також вони сприяють налагодженню тіснішої співпраці з питань торгівлі.

Прикладом багатосторонньої угоди є Угода про створення Північноамериканської асоціації вільної торгівлі (далі – НАФТА) між Канадою, США та Мексикою, що набрала чинності 1 січня 1994 р. Сьогодні НАФТА є найбільшою в світі регіональною зоною вільної торгівлі з сукупним валовим продуктом у розмірі 10,3 трлн. дол. (Гуцул 2018). Угода про НАФТА містить положення, що регулюють функціонування зони вільної торгівлі, сферу послуг та інвестицій. Основною метою створення НАФТА стало зняття бар'єрів на торгівлю товарами – половина бар'єрних обмежень була знята відразу, інші знімалися поступово протягом 14 років (Гуцул 2018). Угода, хоч і подібна до механізмів Європейського Союзу, однак не запроваджує створення міждержавних адміністративних органів та не передбачає прийняття законів, які б управляли такою системою. НАФТА – це лише міжнародна торговельна угода в межах міжнародного права, що сприяє економічному розвитку.

Програми та ініціативи. Закордонні представники Митної та прикордонної служби США беруть участь у реалізації програм та ініціатив за кількома напрямками. Особливе місце серед них займає надання митним службам країн-партнерів спеціалізованої підтримки та освітніх і консультативних послуг з питань створення відповідної митної та прикордонної інфраструктури, удосконалення експортного контролю, забезпечення безпеки кордонів (Галушкин 2018 : 71).

Прикладом програм та ініціатив, які реалізуються за участю закордонних представників Митної та прикордонної служби США, є Ініціатива безпеки контейнерів. Метою ініціативи є усунення загроз безпеці в міжнародній торгівлі, що виникають через потенційну можливість міжнародних кримінальних синдикатів та терористичних організацій використовувати морські контейнери для перевезення зброї. У рамках реалізації цієї Ініціативи закордонні представники Митної та прикордонної служби США спільно з відповідними

місцевими фахівцями забезпечують ідентифікацію та проведення перевірки всіх контейнерів, які потенційно можуть бути використані у терористичних цілях, безпосередньо у портах до завантаження таких контейнерів на судна та відправлення їх до США.

На сьогоднішній день спеціальні постійні представники Митної та прикордонної служби США здійснюють діяльність з реалізації Ініціативи безпеки контейнерів у 58 портах країн Північної Америки, Європи, Азії, Африки, Близького Сходу, Латинської та Центральної Америки та забезпечують донавантажувальну перевірку понад 80 % усіх контейнерів, що імпортуються в США морським шляхом (Галушкин 2018 : 71).

Митною та прикордонною службою США ініціюються міжнародні програми навчання та підтримки методологічного та організаційно-технічного характеру, що проводяться для закордонних партнерських митних служб та відомств як на довгостроковій (деякі програми розраховані на кілька років), так і на короткостроковій основі. Основою для програм освіти та підтримки є багатий досвід та експертні знання. Коло питань програм досить варіативне, з акцентом на питання забезпечення безпеки в міжнародній торгівлі та підвищення ефективності митного і прикордонного контролю, зокрема:

- управління ризиками у межах митного контролю;
- запобігання міжнародному перевезенню наркотичних та психотропних засобів, а також зброї та вибухових речовин;
- забезпечення безпеки портів;
- виявлення та припинення каналів відмивання доходів, отриманих злочинним шляхом, з використанням міжнародних торговельних поставок;
- організація взаємодії між митними та правоохоронними органами, тощо (Галушкин 2018 : 75).

Метою такої освітньої діяльності та підтримки є підвищення ефективності митного контролю і ступеня безпеки вантажів у міжнародній торгівлі до їх безпосереднього надходження до кордону США. Аналіз освітніх програм доводить, що Митна та прикордонна служба США щорічно розробляє та реалізує в середньому до сотні таких програм, у рамках яких

навчається до тисячі співробітників закордонних митних служб та відомств, а також правоохоронних органів держав-партнерів (Галушкин 2018 : 75). Деякі освітні програми реалізуються в рамках зарубіжної та міжнародної діяльності Митної та прикордонної служби США за сприяння інших державних служб та відомств. Низка міжнародних програм щодо припинення контрабанди наркотиків розробляється під егідою Бюро міжнародної боротьби з контрабандою наркотиків та правоохоронної діяльності, що входить до складу Державного департаменту США. Митна та прикордонна служба США та її закордонні представники разом із закордонними представниками вищезгаданого Бюро здійснюють адміністрування деяких з програм та їх проведення для працівників митних і прикордонних служб та відомств тих країн, що становлять найбільшу загрозу з погляду поставок наркотичних і психотропних засобів, організованої злочинності та терористичної активності.

Виконавці цих програм надають комплексну освітню та консультаційну допомогу місцевим митним та прикордонним службам і відомствам у створенні в державі-партнері її власної програми боротьби з постачанням наркотиків, зброї та протизаконною діяльністю, у розвитку належної інфраструктури, у підвищенні професіоналізму персоналу та ін. Виконавці програм відбираються не тільки спираючись на їхній теоретичний багаж знань, а й на значний практичний досвід у певній сфері. Терміни їх призначення варіюються від півроку до 5 років, але в будь-якому разі такі фахівці, хоч і не є безпосередньо оперативними працівниками Митної та прикордонної служби США, проте є її співробітниками, які беруть участь у практичній діяльності місцевих митних та прикордонних служб, а також координують свої дії з місцевим дипломатичним корпусом США, тим самим виступаючи де-факто представниками американської дипломатії.

Висновки. Забезпечення економічних цілей держави на міжнародній арені досягається через зовнішньоекономічну діяльність держави, у тому числі через дипломатичну діяльність її окремих органів та посадових осіб. Не є винятком і митна дипломатія, що сприяє вирішенню

широкого спектра завдань. Зокрема, глобалізація світової економіки вимагає зниження бар'єрів та спрощення контрольних процедур. У сьогоднішніх реаліях інтереси держав у сфері розвитку міжнародної торгівлі поєднуються з підвищеною увагою до питань безпеки, що робить участь митних та прикордонних служб у дипломатичній діяльності особливо актуальною. Робота у цьому напрямі неможлива без активного застосування методів митної дипломатії, що включають координацію та підтримку міжнародних ініціатив і програм, здійснення митної співпраці у межах двосторонніх та багатосторонніх угод, і участь представників держави у міжнародних організаціях.

Митна дипломатія ґрунтується на конкретних принципах, що затверджуються залежно від національних особливостей економічної та зовнішньополітичної стратегії. Міжнародна діяльність Митної та прикордонної служби США базується на принципах послідовної та постійної підтримки партнерів, взаємної вигоди та підвищення професійного потенціалу митних та прикордонних служб у глобальному масштабі.

З метою реалізації вищенаведених принципів митній адміністрації США надані повноваження представляти інтереси як самої служби, так і держави загалом за кордоном, у тому числі у міжнародних організаціях. Для цього в рамках митної служби були створені спеціальні підрозділи, які виконують дипломатичну функцію, зокрема, спеціалізований відділ міжнародних справ та відділ торговельних відносин. До структури митної адміністрації США входить також система іноземних представників – митних аташе, які покликані представляти інтереси держави безпосередньо за кордоном. Закордонні представники беруть участь у реалізації програм та ініціатив за декількома напрямками, особливе місце серед яких займає надання митним службам країн-партнерів спеціалізованої підтримки та освітніх і консультаційних послуг.

Можемо констатувати, що міжнародне співробітництво в митній сфері буде мати важливе значення у вирішенні нових і старих проблем світового співтовариства. Зокрема, зміцнення співробітництва митної адміністрації США з країнами-партнерами, агентствами і торговими групами

сприятиме забезпеченню транснаціональної безпеки та ефективній торгівлі і подорожам, які є невід'ємними елементами сучасного глобалізованого світу.

Досвід митної дипломатії США, безумовно, має значення і для вдосконалення митної справи України.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Актуальные вопросы таможенной дипломатии: коллективная монография.* 2018. / А.А. Галушкин, В.Ю. Дианова, О.А. Дмитриева и др. Москва: Прометей, 2018. 104 с.
2. Гуцул, І.А. 2018. *Митна політика зарубіжних країн: навч. посіб.* Тернопіль: ТНЕУ. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/33183/1/Посібник%20Гуцул.pdf>.

3. Global Engagement Strategy. 2016. URL: https://www.cbp.gov/sites/default/files/assets/documents/2016-Aug/601955%20-%20CBP%20Global%20Engagment%20Strategy_OC%20FINAL_SECURED.pdf.

4. Operation STOP: Achievements and future prospects. 2021. *WCO news: website.* 24.02. URL: <https://mag.wcoomd.org/magazine/wco-news-94/operation-stop-achievements-and-future-prospects/>.

5. WCO annual report 2020-2021. Brussels: World Customs Organization, 2021. URL: http://www.wcoomd.org/-/media/wco/public/global/pdf/about-us/annual-reports/annual-report-2020_2021.pdf.

Стаття надійшла до редакції 05.10.2021.

Стаття рекомендована до друку 28.10.2021.

Oleksii Batalov

Associate professor of the Department of Political Sciences,
Associate professor of the Department of International Relations,
International Information and Security,
PhD in Philosophy,
V.N. Karazin Kharkiv National University,
4, Svoboda Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine,
o.batalov@karazin.ua,
<http://orcid.org/0000-0001-8285-2036>

Daria Rashchupkina

Bachelor student of
V.N. Karazin Kharkiv National University,
4, Svoboda Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine,
daryarashchupkina@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0002-4023-7913>

US CUSTOMS DIPLOMACY

The content and features of the concept of «customs diplomacy» are studied on the example of the foreign policy activities of the US Customs Administration, which conducts one of the best customs diplomacy in the world. For example, the US Customs Service plays an important role in ensuring not only national but also transnational economic security. The protection of American customs interests by the relevant services begins far from the actual borders of the United States. Therefore, the study of the experience of US customs diplomacy, of course, is relevant for Ukraine.

The definition of «customs diplomacy» is given through a set of specific techniques and methods. The methods, techniques and principles of US customs diplomacy are considered, the main provisions of the CBP Global Engagement Strategy are analyzed. The structural units responsible for the implementation of American customs diplomacy are listed, and their competencies are determined. The officials of the US Customs and Border Protection who are responsible for the implementation of customs diplomacy are named.

Particular attention is paid to US international cooperation with partner countries in the customs sector. An example of such cooperation is North American Free Trade Agreement (NAFTA). The practice of implementing international projects and initiatives by US customs attachés in other countries (for example, the Container Security Initiative) is analyzed. International training and support programs of methodological and organizational and technical nature, conducted for foreign partner customs services and agencies, are considered. The important role of harmonizing relations

between customs services through the conclusion of international bilateral and multilateral agreements is noted.

It is noted that international cooperation in the customs sphere is important for solving global problems of the world. Thus, strengthening the cooperation of the US Customs Administration with partner countries, agencies and trade groups contributes to transnational security, efficient trade, travel, dissemination of information etc.

Keywords: *World Customs Organization, customs diplomacy, US Customs and Border Protection, customs procedures, transnational security.*

REFERENCES

1. *Topical issues of customs diplomacy: collective monograph.* 2018. / A. Galushkin, V. Dianova, O. Dmitrieva and others. Moscow: Prometheus, 2018. 104 p. (in Russian).
2. Hutsul, I. 2018. *Customs policy of foreign countries: a textbook.* Ternopil: TNEU. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/33183/1/Посібник%20Гуцул.pdf> (in Ukrainian).
3. Global Engagement Strategy. 2016. URL: https://www.cbp.gov/sites/default/files/assets/documents/2016-Aug/601955%20-%20CBP%20Global%20Engagement%20Strategy_OC%20FINAL_SECURED.pdf.
4. Operation STOP: Achievements and future prospects. 2021. *WCO news: website.* 24.02. URL: <https://mag.wcoomd.org/magazine/wco-news-94/operation-stop-achievements-and-future-prospects/>.
5. WCO annual report 2020-2021. Brussels: World Customs Organization, 2021. URL: http://www.wcoomd.org/-/media/wco/public/global/pdf/about-us/annual-reports/annual-report-2020_2021.pdf.

The article was received by the editors
05.10.2021.

The article is recommended for printing
28.10.2021.

Алексей Анатольевич Баталов

доцент кафедры политологии,
доцент кафедры международных отношений,
международной информации и безопасности
к. филос. н.,

Харьковский национальный
университет имени В.Н. Каразина,
площадь Свободы, 4, Харьков, 61022
o.batalov@karazin.ua,
<http://orcid.org/0000-0001-8285-2036>

Дарья Руслановна Ращупкина

студентка бакалаврата,
Харьковский национальный
университет имени В.Н. Каразина,
площадь Свободы, 4, Харьков, 61022
daryarashchupkina@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0002-4023-7913>

ТАМОЖЕННАЯ ДИПЛОМАТИЯ США

Исследуются содержание и особенности понятия «таможенная дипломатия» на примере внешнеполитической деятельности таможенной администрации США, проводящей одну из лучших таможенных дипломатий в мире. К примеру, таможенная служба США играет важную роль в обеспечении не только национальной, но и транснациональной экономической безопасности. Защита американских таможенных интересов соответствующими службами начинается далеко от фактических границ США. Поэтому исследование опыта таможенной дипломатии США, безусловно, актуально и для Украины.

Дается определение понятия «таможенная дипломатия» через совокупность конкретных приёмов и методов. Рассматриваются приёмы, методы и принципы

таможенної дипломатії США, аналізуються основні положення Глобальної стратегії взаємодії Таможенної і пограничної служби США. Перераховуються структурні підрозділи, відповідальні за виконання американської таможенної дипломатії, визначаються їх компетенції. Називаються посадові особи Таможенної і пограничної служби США, відповідальні за реалізацію таможенної дипломатії.

Окреме уваження було приділено міжнародному співробітництву США з державами-партнерами в таможенній сфері. Прикладом такого співробітництва є багатостороннє Угода про створення Північноамериканської асоціації вільної торгівлі (НАФТА). Аналізується практика впровадження міжнародних проектів і ініціатив таможенними аташе США в інших країнах (наприклад, Ініціатива безпеки контейнерів). Розглянуті міжнародні програми навчання і підтримки методологічного і організаційно-технічного характеру, що проводяться для таможених служб і відомств зарубіжних партнерів. Особливо відзначається важлива роль у узгодженні відносин між таможенними службами шляхом укладання міжнародних двосторонніх і багатосторонніх угод.

Відзначено, що міжнародне співробітництво в таможенній сфері важливо для вирішення глобальних проблем світу. Наприклад, зміцнення співробітництва таможенної адміністрації США з країнами-партнерами, агентствами і торговими групами сприяє забезпеченню транснаціональної безпеки, ефективної торгівлі, подорожам, поширенню інформації і т.д.

Ключові слова: *Світова таможенна організація, таможенна дипломатія, Таможенна і погранична служба США, таможенні процедури, транснаціональна безпека.*

ПИТАННЯ РОЗВИТКУ СФЕРИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ТА ПАЛІАТИВНОЇ ДОПОМОГИ ПІД ЧАС ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ У СЛОВАЦЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ (2020 Р.)

Встановлено, що у парламентських виборах у Словацькій республіці (у лютому 2020 р.) взяли участь 25 партій. До парламенту Словацької республіки увійшли такі партії: Obyčajní ľudia a nezávislé osobnosti (OLANO), NOVA, Kresťanská únia (KÚ), Zmena Zdola, Smer, Kotlebovci, Sme Rodina, SaS, Платформа Za ľudí, коаліція Progresívne Slovensko a SPOLU – občianska demokracia. Передвиборчі документи торкалися найбільш актуальних для країни проблем.

Методом контент-аналізу програмних документів партій, які брали участь у парламентських виборах, досліджено ставлення політичних сил до питань розвитку сфери охорони здоров'я та паліативної допомоги для людей похилого віку та осіб з тяжкими, невиліковними захворюваннями. Вивчення передвиборчих програм партій свідчить, що питання допомоги людям похилого віку і розвиток паліативної та хоспісної допомоги – досить гострі для суспільства в Словацькій республіці. Тому значна частина політичних сил країни, які брали участь у виборах, розробили пропозиції щодо удосконалення, розвитку системи охорони здоров'я та паліативної допомоги. Найбільш поширені рішення, запропоновані партіями, полягають у розвитку мультидисциплінарної співпраці (зокрема, між закладами охорони здоров'я та соціальними службами), підвищенні статусу медичних працівників, особливо, медичних сестер, збільшенні заробітної плати медичного персоналу, відкритті нових закладів, що спеціалізуються на підтримці людей похилого віку та тих, які надають послуги людям з тяжкими, невиліковними захворюваннями, впровадження цифрових сервісів тощо. В умовах економічної кризи, однією із найбільш ефективних форм надання послуг є послуги вдома.

Стверджується, що досвід політичних сил Словацької республіки у контексті розвитку охорони здоров'я та паліативної допомоги може бути корисним і для України. В нашій державі впроваджується медична реформа, а завдяки тому, що паліативна допомога увійшла до переліку медичних послуг, гарантованих державою, кількість закладів охорони здоров'я, що надають допомогу тяжкохворим, у 2020-2021 рр. стрімко зростала. Вивчення політичних підходів до вдосконалення систем медичної, соціальної підтримки громадянам сприяє впровадженню медичної реформи в нашій державі. В умовах поширення пандемії Covid-19 це набуває особливої актуальності.

Ключові слова: *неурядові організації, медична реформа, паліативна та хоспісна допомога, вплив громадян на політичні рішення, участь громадян у медичній реформі.*

Як цитувати: Вольф, О.О. Питання розвитку сфери охорони здоров'я та паліативної допомоги під час парламентських виборів у Словацькій Республіці (2020 р.). Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології» 40: 82-90.

<https://doi.org/10.26565/2220-8089-2021-40-10>

In cites: Wolf, Oleksandr. 2021. Development of Health and Palliative Care During the Parliamentary Elections in the Slovak Republic (2020). *The journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»* 40: 82-90. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2021-40-10> (in Ukrainian).

У березні 2020 р. у Словаччині відбулися парламентські вибори. В них взяли участь 25 партій. Наші країни пов'язують тривалі та глибокі культурні, торговельні, економічні, політичні та інші зв'язки. Словаччина вважається одним із найкращих друзів України в ЄС. Ці відносини наближаються до поняття стратегічного партнерства. Маючи лише 97 км кордону, обидві країни є добрими сусідами і друзями, які довіряють один одному (Капітоненко, Філіпчук, Івашко 2019: 2-6). Словацька Республіка інвестує щорічно в економіку України близько 71-100 млн дол. США, що складає близько 0,15-0,25 % від загального обсягу прямих іноземних інвестицій, залучених до української економіки, а на території України було створено понад 200 підприємств із словацьким капіталом (Приходько, Голоніч, Бобрик 2019). Станом на початок 2019 року у Словаччині працювало 11842 українців (Бачинська 2020). Для обох країн надзвичайно актуальними є питання старіння та викликів з питання охорони здоров'я. В Україні впроваджується реформа охорони здоров'я, а паліативна, хоспісна допомога тяжкохворим є однією з гарантованих державою складових медичних послуг. Благодійна організація «Асоціація паліативної та хоспісної допомоги» вивчає досвід словацьких партій і їхніх підходів до питання розвитку сфери охорони здоров'я (та паліативної допомоги). Ми вважаємо, що це може стати певним дороговказом, прикладом для політичних сил і громадських рухів в Україні.

Не дивлячись на такі культурні, економічні та інші зв'язки наших країн, вітчизняні вчені не приділили належної уваги цьому питанню. Натомість словацькі та чеські науковці виявили до цього інтерес. В аналітичному дослідженні (Námety pre možnosti 2020) побіжно розглядаються питання сфери охорони здоров'я, хоча питання паліативного догляду не обговорюються. Чеська дослідниця Б.Райзнауєрова детально розглядає

партію Smer і підтримку її з боку електорату (Reisenauerova 2020). Вона не аналізує питання сфери охорони здоров'я у контексті цієї партії. Російський учений І.Гопта у своїй праці головну увагу приділяє вивченню правової бази виборів (Гопта 2019). Автор фокусує увагу на особливостях політичних програм політичних суб'єктів. Християнські аспекти під час виборів 2020 р. було розглянуто у дослідженні авторами Р.Стефанчик та Е. Стадіотовою (Stefanczik, Stradiotova 2020).

До парламенту Словаччини в 2020 р. увійшли такі партії: Obyčajní ľudia a nezávislé osobnosti (OĽANO), NOVA, Kresťanská únia (KÚ), Zmena Zdola, Smer, Kotlebovci, Sme Rodina, SaS, Платформа Za ľudí, коаліція Progresívne Slovensko а SPOLU – občianska demokracia.

Майже кожна з партій у передвиборчій програмі обіцяла підвищення оплати праці медичного персоналу. Разом із тим, передвиборчі документи торкалися найбільш актуальних для країни проблем і кожна з партій бачила їх по-різному.

Найбільше мандатів отримала партія Obyčajní ľudia a nezávislé osobnosti (OĽANO), Nova, Kresťanská únia (KÚ), Zmena Zdola.

Одним із головних пунктів програми OĽANO є цифровізація охорони здоров'я. Однією з функцій e-health буде профілактика хвороб і проведення скрінінгів. Причому деякі з них зможуть робити медичні сестри та фармацевти. Відповідно, пропонується розширення функцій і повноважень медичних сестер. Також партія пропонує проведення реформи амбулаторної медичної допомоги, лікарень, системи медичної реформи. Пропонується удосконалення системи охорони психічного здоров'я, зокрема, шляхом деінституалізації (відмови від розміщення людей похилого віку та осіб з деменцією у великих стаціонарних закладах). У контексті паліативного догляду, пропонується, зокрема, більша інтеграція державних і комунальних медичних і соціальних служб (Uprimne odvazni 2020).

SMER – sociálna demokracia občianska demokracia досить лаконічно пропонує 55 тисяч євро кожному випускникові лікарського факультету. Основна вимога: зобов'язання працювати найближчі 10 років у Словаччині (Zodpovedny program 2020).

Kotlebovci – Ľudová strana Naše Slovensko – партія, яка стоїть на принципах політичного католицизму. Вона не згадує прямо питання сфери охорони здоров'я, проте зазначає, що в країні має тривати справедливий соціальний діалог (Programové ciele 2020).

Sme Rodina пропонує введення швидкої допомоги, якщо у одного з членів сім'ї буде діагностоване серйозне захворювання, а лікування буде надзвичайно дорогим і складним. Партія виходить з того, що необхідно реагувати на кількість онкологічних хворих, що зростає. У такому разі їм необхідний спеціалізований комплексний підхід. Хворі на рак опиняються у певному вакуумі в системі соціальної допомоги, не отримують належні їм послуги, оскільки їхнє лікування може бути як короткочасним, так і довготривалим. Пропозиція полягає у наданні 75% компенсації доходу домогосподарствам, які зіткнулися з проблемою тяжкого захворювання. Розрахунок здійснюватиметься з урахуванням реальної заробітної плати відповідної особи. Один із важливих постулатів партії – комплексний догляд за особами з розладом аутистичного спектру. Кількість дітей, народжених з аутизмом, зростає щорічно. Це форма інвалідності, яка вимагає особливого підходу. Держава повинна вирішити питання всебічної допомоги особам з розладом аутистичного спектру.

Партія обіцяла розробку Закону про довготривалий медичний догляд, що розглядається як нова гарантована державою послуга. Пацієнтам гарантується довготривалий догляд вдома та / або у спеціальних відділеннях невідкладної допомоги. Таким чином, цей Закон буде регламентувати комплексну медичну, соціальну та сестринську допомогу (Program pomoci 2020).

Партія SaS має 234 конкретні пропозиції щодо забезпечення якісної системи догляду. Серед них: системні зміни, які можуть полягати в забезпеченні рівних прав для кожного пацієнта безвідносно до доходів і соціального статусу. Причому, для найбільш незахищених верств населен-

ня буде посилено соціальну підтримку. Будуть впроваджуватися протоколи та керівні принципи, базовані на міжнародних стандартах. На випадок, якщо пацієнт сам вибере дорожчі ліки, він (вона) буде оплачувати лише різницю в ціні порівняно зі стандартною оплатою від страхового фонду. Також буде дозволено сплатити лікування обраного постачальника за кордоном. Партія обіцяє зменшити кількість звернень у швидку допомогу шляхом впровадження відеоконсультацій і розвитком Інтернет-сторінок. На них пацієнт зможе дізнатися відповідну інформацію про те, як вирішити свою медичну проблему, ще перед тим, як відвідати заклад швидкої допомоги. Ця партія – єдина у Словаччині, що підтримує запровадження еутаназії. Тобто виступає за можливість для громадян із невиліковними захворюваннями заявити про небажання підтримувати стан здоров'я, що може супроводжуватися довгим лікуванням і процедурами. Партія розширить компетенції медсестерам відповідно до рівня освіти, щоби вони могли здійснювати деякі процедури, які зараз виконуються лікарями. Йдеться не лише про підвищення соціального статусу медичних сестер, але й про кращі послуги для пацієнта і розширення його доступу до послуг. Щопятирічна атестація зберігатиметься, але не буде обов'язковою. Публікуватиметься загальнонаціональний рейтинг лікарів (Program strany 2020).

Платформа Za Ludi також виступає за те, щоб доступність медичної допомоги гарантувалася із загальнодоступних джерел, щоб кожен громадянин Словацької Республіки знав, у який час і хто надасть йому медичну послугу. Партія виступає за те, щоб підвищити соціальний статус медсестер. Партія буде підтримувати перепрофілювання деяких закладів медичних послуг у такі, які надають послуги довготривалого та паліативного догляду. Також підтримується їхня інтеграція та співпраця з постачальниками соціальних послуг (Program politickej. Dobra musi zvitazit 2020).

Аналіз діяльності партій у діючому з весни 2020 р. парламенті виявив, що переважна більшість наведених вище пропозицій поки що лишуються обіцянками, пропозиціями. Так, Olano, Za Ludi,

Kotlebovci та Sme Rodina ініціювали близько 10 законопроектів, які стосуються підвищення оплати медичного персоналу, удосконалення системи інформованої згоди, удосконалення систем послуг для людей з інвалідністю та медичного страхування, а також удосконалення медичної і соціальної допомоги вагітним. Законопроектів щодо удосконалення системи власне паліативного догляду підготовлено не було.

Деякі партії не увійшли до складу парламенту, але їхні передвиборчі програми також містили положення про сферу охорони здоров'я.

Dobra volba зосереджує увагу на тому, що питання охорони здоров'я виключені з порядку денного загального осучаснення словацького суспільства. Партія сприятиме модернізації або будівництву нових лікарень у кожному регіоні. Крім того, партія запланувала запустити програму підтримки поліклінік і медичних центрів, створення державного центру амбулаторної медичної допомоги загальнодержавного масштабу шляхом поступового реформування поліклінік і державних амбулаторій. Продовжуватиметься будівництво університетських лікарень. Партія вважає, що охорона здоров'я у Словаччині потребує досвідчених і рішучих медичних працівників. Брак фінансування охорони здоров'я не можна вирішити, зосередившись лише на навчанні іноземних студентів. Хоча вони забезпечують вищому навчальному закладу заробіток, але не залишаються працювати в Словаччині. Пропонується запровадити посаду омбудсмена з питань прав пацієнтів, приміром, таких, як неправомірні платежі, доступність медичних послуг і страхових компаній тощо (Program politickej strany Dobra Volba 2020).

Партія Slovenské Hnutie Obrody запевняє, що буде проводити національно орієнтовану та просімейну політику, наголошуючи на захисті сім'ї та життя від зачаття до природної смерті. Партія подбає про пенсіонерів: на першому етапі мінімальну пенсію буде збільшено одноразово на 100 євро. Будуть побудовані сучасні санітарні приміщення для пенсіонерів, які будуть доступні для всіх соціальних верств. У програмі партії проголошується: «Ми зробимо особливий акцент на розви-

ток здорового та життєздатного суспільства, основною опорою якого є традиційна сім'я, як спільнота чоловіка та жінки з дітьми. Ми зупинимо приватизацію лікарень та клінік. Ми організуємо, щоб обов'язкові внески на охорону здоров'я йшли лише до державної медичної страхової компанії, яка забезпечує обов'язкове державне медичне страхування для всіх громадян. Приватні медичні страхові компанії забезпечуватимуть додаткове медичне страхування на основі добровільного додаткового страхування. Ми підвищимо якість медичного обслуговування, модернізуємо лікарні за допомогою якісної освіти та прозорого управління державними фінансами. Ми скасуємо доплату за ліки для пацієнтів із невиліковними захворюваннями. В рамках антикорупційних заходів ми домагатимемося розкриття всіх договорів, укладених між страховими компаніями та медичними працівниками, запровадження вищої кримінальної та матеріальної відповідальності членів статутних органів закладів охорони здоров'я та страхових компаній або запровадження управління в лікарнях за участю працівників. Ми домагатимемося, щоб основні процедури для дітей до 15 років були безкоштовними» (Predstavujeme vám volebný 2020). Акцент на національно орієнтованій політиці, захисті сім'ї, прозорості договорів між страховими компаніями та медичними працівниками – досить сильні пункти у програмі цієї партії, що свідчить, на нашу думку, про системний підхід розробників партійної програми у сфері соціальної політики.

Партія «99% – Občiansky Hlas» пропонує запозичувати медичні протоколи та процедури, наприклад, в Австрії і застосовувати їх на практиці, а також пропонує створити каталог медичних послуг, типові договори й інші документи, які будуть відображати передову міжнародну практику (Program politickej strany 99% 2020).

Партія Християнсько-демократичний рух має широку програму у сфері охорони здоров'я та паліативної допомоги, зокрема обіцяє підтримувати громадські проекти. Наприклад, Здорові міста, Здорові школи, Компанії, що займаються зміцненням здоров'я, Лікарні, постачальники медичних послуг, Безпечні школи, Безпечні громади, Міста, привітні для старших,

Здоровий регіон, Здоровий регіон, Здорова громада та інші. Планується підтримка, збільшення доступності та впровадження системи надання домашньої паліативної допомоги. Є і інноваційне соціальне рішення – протягом місяця після виписки пацієнта з медичного закладу забезпечити його/її медичними виробами та дієтичною їжею, без необхідності відвідувати лікарів загальної практики та спеціалістів. Це особливо актуально для маломобільних пацієнтів, які мають обмежені можливості самообслуговування. Також партія обіцяє надавати лікарські засоби для лікування онкологічних захворювань і дієтотерапію пацієнтам на первинній ланці. Для цього будуть розроблені чіткі правила та система контролю. Партія запровадить мультидисциплінарний зв'язок між системами охорони здоров'я та соціального захисту шляхом прийняття закону про довгостроковий догляд. Особливо це актуально для людей з обмеженими можливостями, які потребують тривалого лікування, людей із інвалідністю та людей похилого віку. Також буде збільшено кількість медичного персоналу у закладах соціальних служб, буде підтримано надання паліативної допомоги тяжкохворим і їхнім сім'ям. Буде забезпечено фінансування безкоштовної цілодобової телефонної лінії для людей похилого віку, за аналогом Дитячої лінії безпеки для дітей. Партія пропонує запровадити разове безкоштовне гаряче харчування на день для людей похилого віку з низьким рівнем доходу. Підтримка людей похилого віку, які проживають вдома, відбуватиметься за допомогою соціальних працівників. Будуть створені соціальні служби, спрямовані на захист і підтримку психічного здоров'я людей похилого віку. Партія підтримає створення системи для термінового прийому людей похилого віку до соціальних служб, які з серйозних причин не можуть залишатися у своєму середовищі. Планується сприяння розвитку волонтерства, особливо по відношенню до людей похилого віку. Причому до участі у волонтерстві заохочуватимуться самі люди похилого віку, які можуть доглядати за іншими. Згодом доглядачі самі отримуватимуть безкоштовний догляд у похилому віці. Тривалість безкоштовного догляду буде дорівнювати часу, протягом якого волонтер здійснював догляд у

минулому (Kresťanskodemokratické hnutie 2020).

«Словацька ліга» підтримує безкоштовні основні медичні та соціальні послуги для громадянина Словаччини. Рух прагне захистити громадян від соціальної ізоляції та бідності, поважаючи право на соціальну та житлову допомогу (Programove cele hnutia 2020).

Партія «Vlast'» декларує, що здоров'я громадян є надзвичайно гуманним інтересом і метою держави. Воно не повинно бути предметом прибутку (Program 2020).

У Словаччині діє 2 угорські партії. Одна з них – Magyar Közösségi Összefogás у своїй політичній програмі пропонує впровадження сучасних засобів безпеки та захисту будівель та обладнання, створення та реалізацію довгострокової стратегії щодо медичних працівників, розвиток спеціалізованої медичної допомоги (онкологія, кардіологія, гастроентерологія). Також партія підтримує вакцинацію та скринінгові програми у гінекологічній сфері (Uj Kezdet 2020).

Соціалісти пропонують збільшувати зарплати, податки та тим самим покращувати фінансування сфери охорони здоров'я. Партія обіцяє замінити систему медичних страхових компаній, які неефективні та висмоктують гроші з охорони здоров'я, на систему фінансування безпосередньо з державного бюджету. Адекватний податок на охорону здоров'я буде нижчим для людей з низьким і середнім рівнем доходу, аніж сьогоднішні внески. Буде зупинена приватизація медичних закладів, зміцнені елементи самоврядування в лікарнях. Мета таких кроків: усунення впливу політичних партій на призначення адміністрації лікарень, аби запобігти можливості розкрадання ресурсів, що надходять в охорону здоров'я (причому, за рахунок контрактів за завищеними цінами, надання фіктивних послуг). Партія обіцяє забезпечити пенсіонерам безкоштовний доступ до ліків (Politicki program 2020).

Отже, вивчення програмних документів партій, які внаслідок виборів навесні 2020 р. увійшли до складу парламенту Словацької республіки, свідчить про розуміння політичними силами країни надзвичайної важливості для суспільства питання допомоги людям похилого віку і роз-

воток паліативної та хоспісної допомоги, що знайшло своє відбиття у програмних партійних документах. Зауважимо також, що у програмах відзначена необхідність зростання ролі медичних працівників, особливо, медичних сестер мультидисциплінарної співпраці, особливо у контексті розвитку паліативної допомоги. В умовах економічної кризи, однією із найбільш ефективних форм надання послуг є послуги вдома.

Досвід діяльності політичних сил Словацької республіки у контексті розвитку охорони здоров'я та паліативної допомоги може бути корисним і для України. В нашій державі продовжує впроваджуватися медична реформа, а завдяки тому, що паліативна допомога увійшла у перелік медичних послуг, гарантованих державою, а кількість закладів охорони здоров'я, що надають допомогу тяжкохворим, у 2020-2021 рр. стрімко зросла, важливо враховувати позитивний досвід політичних партій наших західних сусідів у сфері вдосконалення систем медичної, соціальної підтримки громадянам. В умовах боротьби з пандемією Covid-19 це набуває особливої актуальності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Капітоненко, М., Філіпчук, В., Івашко, І. 2019. *Україна та країни Вишеградської четвірки: на шляху до кращого взаєморозуміння та добросусідства*. URL: http://icps.com.ua/assets/uploads/images/files/polytyka_ukrayiny_shchodo_krayin_v4.pdf
2. Приходько, В., Голоніч, Я., Бобрик, В. 2019. *Транскордонне економічне співробітництво в Карпатському євро регіоні в контексті сталого просторового розвитку*. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2019/20.pdf
3. Бачинська, М. 2020. *Українські мігранти в Чехії та Словаччині: аналіз економічного, політико-правового, соціального середовища приймаючих країн*. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/4_2020/92.pdf
4. "Námety pre možnosti zlepšenia podnikateľského prostredia pre Programové vyhlásenie vlády na obdobie 2020-2024". 2020. *Republikova Unia Zamestnavatel'ov*. URL: https://www.ia.gov.sk/data/files/np_PKSD/Analzy/RUZ/RUZ_AV_Namety_pre_moznosti_zlepsenia_podnikatelskeho_prostredia.pdf
5. Reisenauerova, B. 2020. *Analýza volebnej podpory strany Smer-SD vo voľbách do NR SR*

2020. Brno. URL: https://is.muni.cz/th/j0ia3/Diplomova-praca_Reisenauerova_Bibiana_final.pdf
6. Гопта, І. 2019. "Парламентские выборы 2020 в Словакии: особенности предвыборной кампании", *Вышеградская Европа* 3-4: 146-157.
7. Štefančík, R., Stradiotová, E. 2021. "Kresťanský element v slovenskom stranickom systéme po parlamentných voľbách", *Studia theologica* 23: 183-206. URL: <http://studiatheologica.eu/pdfs/sth/2021/01/09.pdf>
8. *Uprimne odvazni pre ludi*. 2020. URL: https://www.obycajniludia.sk/wp-content/uploads/2020/02/OLANO_program_2020_FINAL_online.pdf
9. *Zodpovedny program*. 2020. URL: <https://www.strana-smer.sk/program>
10. *Programové ciele našej strany Kotlebovci – Ľudová strana Naše Slovensko*. 2020. URL: <http://www.lsnaseslovensko.sk/>
11. *Program pomoci rodinam 2020. Volebny program hnutia SME RODINA*. 2020. URL: <https://hnutie-smerodina.sk/dokumenty/Final-Program-SME-RODINA-volebny-program.pdf>
12. *Program strany Sloboda a Solidarita*. 2020. URL: <https://www.sas.sk/>
13. *Program politickej strany. Dobra musi zvitazit*. 2020. URL: <https://stranazaludi.sk/program-strany/>
14. *Program politickej strany Dobra Volba*. 2020. URL: https://dobravalba.sk/images/Dokumenty/DOBR_A_VOLBA_2020_VOLEBNY_PROGRAM.pdf
15. *Predstavujeme vám volebný program SHO: Alternatíva pre Slovensko*. 2019. *Slovenske Hnutie Obrody*. URL: <https://sho.sk/predstavujeme-vam-volebny-program-sho-alternativa-pre-slovensko/>
16. *Program politickej strany 99% – Občiansky Hlas*. 2020. URL: www.99percent.sk/program
17. *Kresťanskodemokratické hnutie. Program*. 2020 URL: <https://www.kdh.sk/wp-content/uploads/2020/01/programRESTART-final-web.pdf>
18. *Programove cele hnutia*. 2020. *Hnutie Slovenska Liga*. URL: <https://www.hnutieslovenskaliga.sk/programove-ciele/>
19. *Program*. 2020. *Strana Vlast*. URL: <https://stranavlast.sk/program/>
20. *Uj Kezdet. Uj Politika. Programunk*. 2020. URL <https://www.osszefogas.sk/programunk/>
21. *Politicki program 2020. Slovensko pre vsetkych, nie pre vybolenych*. 2020. URL: https://www.socialisti.sk/files/ugd/0e9db5_ea8d3c1c085645a4b17e0d9d12b557de.pdf?index=true

Стаття надійшла до редакції 17.09.2021.

Стаття рекомендована до друку 01.10.2021.

Oleksandr Wolf

PhD, Association of palliative and hospice care,
Shupyk National healthcare university
Dorohozhytska, 9, Kyiv, 04112, Ukraine,
info@palliativ.kiev.ua,
<https://orcid.org/0000-0003-3425-5346>

DEVELOPMENT OF HEALTH AND PALLIATIVE CARE DURING THE PARLIAMENTARY ELECTIONS IN THE SLOVAK REPUBLIC (2020)

It has been established that 25 parties took part in the parliamentary elections in the Slovak Republic (held in February 2020). The Parliament of the Slovak Republic entered the following parties: Obyčajní ľudia a nezávislé osobnosti (OLANO), NOVA, Kresťanská únia (KÚ), Zmena Zdola, Smer, Kotlebovci, Sme Rodina, SaS, Platform Za ľudí, Progresívni Slovenci a SPOLU – občianska demokracia. The election documents (parties programs) addressed the most actual issues for the country.

In this article, the attitude of political forces to the development of health and palliative care for the elderly and people with severe, incurable diseases is done by the method of content analysis of program documents of parties that participated in the parliamentary elections.

A study of the party's election programs shows that the issues of assistance to the elderly and the development of palliative and hospice care are quite acute for the society in the Slovak Republic. Therefore, a significant part of the country's political forces, which took part in the elections, developed proposals for the improvement, development of the health care system and palliative care. The most common solutions proposed by the parties are the development of multidisciplinary cooperation (in particular, between health care and social services), raising the status of health workers, especially nurses, increasing the salaries of medical staff, opening new institutions specializing in support elderly people and those who provide services to people with serious, incurable diseases, the introduction of digital services, etc. In times of economic crisis, one of the most effective forms of service delivery are home-provided services.

It is claimed that the experience of the political forces of the Slovak Republic in the context of the development of health and palliative care can be useful for Ukraine as well. Medical reform is being implemented in our country, and due to the fact that palliative care is included in the list of medical services guaranteed by the state, the number of health care facilities providing care to the seriously ill increased rapidly in 2020-2021. The study of political approaches to improving the systems of medical and social support to citizens contributes to the implementation of medical reform in our country. Given the spread of the Covid-19 pandemic, this is especially important.

Key words: non-governmental organizations, medical reform, palliative and hospice care, influence of citizens on political decisions, participation of citizens in medical reform.

REFERENCES

1. Kapitonenko, M., Filipchuk, V., Ivashko, I. 2019. *Ukraine and Vysehrad four countries: on the way to better understanding and neighbourship*. URL: http://icps.com.ua/assets/uploads/images/files/poli_tyka_ukrayiny_shchodo_krayin_v4.pdf (in Ukrainian)
2. Prykhodko, V., Holonich, Ya., Bobryk, V. 2019. *Transborder economical cooperation in Carpatian euro-region in the context of the sustainable development*. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2019/20.pdf (in Ukrainian)
3. Bachynska, M. 2020. *Ukrainian migrants in Czech Republic and Slovakia: analysis of economical, political, legal, social environment of accepting countries*. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/4_2020/9_2.pdf (in Ukrainian)
4. "Námety pre možnosti zlepšenia podnikateľského prostredia pre Programové vyhlásenie vlády na obdobie 2020-2024". 2020. *Republikova Únia Zamestnavateľov*. URL: https://www.ia.gov.sk/data/files/np_PKSD/Analyz_y/RUZ/RUZ_AV_Namety_pre_moznosti_zlepsenia_podnikatelskeho_prostredia.pdf (in Slovakian)
5. Reisenauerova, B. 2020. *Analýza volebnej podpory strany Smer-SD vo voľbách do NR SR 2020*. Brno. URL: https://is.muni.cz/th/j0ia3/Diplomova-praca_Reisenauerova_Bibiana_final.pdf (in Slovakian)
6. Hopta, I. 2019. "Parliamentary elections 2020 in Slovakia: peculiarities in electoral

- campaign”, *Visegrad Europe*. № 3-4: 146-157 (in Russian).
7. Štefančík, R., Stradiotová, E. 2021. “Kresťanský element v slovenskom straníckom systéme po parlamentných voľbách”, *Studia theologica* 23: 183-206. URL: <http://studiatheologica.eu/pdfs/sth/2021/01/09.pdf> (in Slovakian)
8. *Uprimne odvazni pre ludi*. 2020. URL https://www.obycajniludia.sk/wp-content/uploads/2020/02/OLANO_program_2020_FINAL_online.pdf (in Slovakian)
9. *Zodpovedny program*. 2020. URL <https://www.strana-smer.sk/program> (in Slovakian)
10. *Programové ciele našej strany Kotlebovci – Ludová strana Naše Slovensko*. 2020. URL: <http://www.lsnaseslovensko.sk/> (in Slovakian)
11. *Program pomoci rodinam 2020. Volebny program hnutia SME RODINA*. 2020. URL: <https://hnutie-smerodina.sk/dokumenty/Final-Program-SME-RODINA-volebny-program.pdf> (in Slovakian)
12. *Program strany Sloboda a Solidarita*. 2020. URL: <https://www.sas.sk/> (in Slovakian)
13. *Program politickej strany. Dobra musi zvítazit*. 2020. URL: <https://stranazaludi.sk/program-strany/> (in Slovakian)
14. *Program politickej strany Dobra Volba*. 2020. URL: https://dobravolba.sk/images/Dokumenty/DOBRA_VOLBA_2020_VOLEBNY_PROGRAM.pdf (in Slovakian)
15. *Predstavujeme vám volebný program SHO: Alternatíva pre Slovensko*. 2019. *Slovenske Hnutie Obrody*. URL: <https://sho.sk/predstavujeme-vam-volebny-program-sho-alternativa-pre-slovensko/> (in Slovakian)
16. *Program politickej strany 99% – Občiansky Hlas*. 2020. URL www.99percent.sk/program (in Slovakian)
17. *Kresťanskodemokratické hnutie. Program*. 2020. URL: <https://www.kdh.sk/wp-content/uploads/2020/01/programRESTART-final-web.pdf> (in Slovakian)
18. *Programove cele hnutia*. 2020. *Hnutie Slovenska Liga*. URL: <https://www.hnutieslovenskaliga.sk/programove-ciele/> (in Slovakian)
19. *Program*. 2020. *Strana Vlast*. URL <https://stranavlast.sk/program/> (in Slovakian)
20. *Uj Kezdet. Uj Politika. Programunk*. 2020. URL <https://www.osszefogas.sk/programunk/> (in Hungarian)
21. *Politicki program 2020. Slovensko pre vsetkych, nie pre vybolenych*. 2020 URL https://www.socialisti.sk/files/ugd/0e9db5_ea8d3c1c085645a4b17e0d9d12b557de.pdf?index=true (in Slovakian)

The article was received by the editors 17.09.2021
The article is recommended for printing
01.10.2021.

Александр Александрович Вольф

к.полит.н.,
БО «Ассоциация паллиативной и хосписной помощи»,
Национальный университет здравоохранения имени П.Л.Шупика,
улица Дорогожицкая, 9, Киев, 04112,
info@palliativ.kiev.ua,
<https://orcid.org/0000-0003-3425-5346>

ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ СФЕРЫ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ И ПАЛИАТИВНОЙ ПОМОЩИ ВО ВРЕМЯ ПАРЛАМЕНТСКИХ ВЫБОРОВ В СЛОВАЦКОЙ РЕСПУБЛИКЕ (2020 г.)

Установлено, что в парламентских выборах в Словацкой республике (в феврале 2020 г.) приняли участие 25 партий. В парламент Словацкой республики вошли следующие партии: Obyčajní Líde a nezávislé osobnosti (OLANO), NOVA, Kresťanská únia (KÚ), Zmena Zdola, Smer, Kotlebovci, Sme Rodina, SaS, Платформа Za ludi, коалиция Progresívni Slovensko a SPOLU – občianska demokracia. Предвыборные документы отображали наиболее актуальные для страны проблемы.

Методом контент-анализа программных документов партий, принимавших участие в парламентских выборах, исследовано отношение политических сил к вопросам развития сферы здравоохранения и паллиативной помощи для пожилых людей и лиц с тяжелыми, неизлечимыми заболеваниями.

Изучение предвыборных программ партий свидетельствует, что вопросы помощи пожилым людям и развитие паллиативной и хосписной помощи – достаточно острые для общества в Словацкой республике. Поэтому значительная часть политических сил страны, принимавших участие в выборах, разработали предложения по усовершенствованию, развитию системы здравоохранения и паллиативной помощи. Наиболее распространенные решения, предложенные партиями, заключаются в развитии мультидисциплинарного сотрудничества (в частности, между учреждениями здравоохранения и социальными службами), повышении статуса медицинских работников, особенно медицинских сестер, увеличении заработной платы медицинского персонала, открытии новых учреждений, специализирующихся на поддержке пожилых людей и тех, кто предоставляет услуги людям с тяжелыми, неизлечимыми заболеваниями, внедрение цифровых сервисов и т.д. В условиях экономического кризиса одной из наиболее эффективных форм предоставления услуг являются услуги на дому.

Утверждается, что опыт политических сил Словацкой республики в контексте развития здравоохранения и паллиативной помощи может быть полезен и Украине. В нашем государстве внедряется медицинская реформа, а благодаря тому, что паллиативная помощь вошла в перечень медицинских услуг, гарантированных государством, количество учреждений здравоохранения, оказывающих помощь тяжелобольным, в 2020-2021 гг. стремительно росло. Изучение политических подходов к усовершенствованию систем медицинской, социальной поддержки гражданам способствует внедрению медицинской реформы в нашем государстве. В условиях распространения пандемии Covid-19 это приобретает особую актуальность.

Ключевые слова: *неправительственные организации, медицинская реформа, паллиативная и хосписная помощь, влияние граждан на политические решения, участие граждан в медицинской реформе.*

ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРІВ

Послідовність розміщення матеріалу. Анотації, текст – 14 рт, список літератури – 12 рт через півтора інтервали.

Індекс УДК міститься у верхньому лівому куті сторінки – великими літерами жирним шрифтом 12 рт. **Прізвище, ім'я та по батькові** автора малими жирними літерами через кому – у правому куті - 12 рт., на рядок нижче – посада, місце роботи, ел.пошта, та посилання на реєстрацію на сайті **orcid.org** – 10 рт через 1 інтервал. Потім після пропуску одного рядка розміщується **НАЗВА СТАТТІ** (жирним шрифтом 14 рт., великим літерами, вирівнювання по центру). На рядок нижче – анотація (не менше 1800 знаків без пробілів) українською (англійська та російська анотації – після СПИСКУ ЛІТЕРАТУРИ). Переклад англійською має бути професійним. Перед англійською та російською анотаціями також друкується прізвище, ім'я та по батькові, нижче – назва статті відповідними мовами) з ключовими словами (не менше 1800 знаків без пробілів) 14 рт. *курсивом*.

Після першої анотації пишемо:

Як цитувати: Петренко, М.С. 2021. Назва статті. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»: Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології» 40: __-__.* <https://doi.org/10.26565>

In cites: Petrenko, Mykyta. 2021. The title of the article. *The journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»* : 40: __-__. <https://doi.org/10.26565> (in Ukrainian)

Після пропуску одного рядка друкується текст статті. Абзаци починаються з червоного рядка (1 см). Використані в статті літературні джерела подаються згідно з гарвардським стилем (замість [1, с.26] буде (автор + рік: сторінка). Приклади: (Гелд 2005: 160); (Моделі демократії 2005). Список літератури складається в порядку цитування згідно також за гарвардським стилем.

ЛІТЕРАТУРА

Приклади оформлення журнальних статей:

Sartori, Giovanni. 2004. “Where is Political Science Going?” *PS: Political Science and Politics* 37(4): 785-787.

Massicotte, Louis and Blais, André. 1999. “Mixed Electoral Systems: A Conceptual and Empirical Survey,” *Electoral Studies* 18(2): 341-366.

Баклан, І. В., Селін, Ю. М. 2013. “Електронний парламент: методологія прийняття рішень у процесі нормотворення,” *Юридична наука* 1: 13-20.

Чукут, С. 2016. “Впровадження електронного парламенту в Україні в контексті сучасних світових тенденцій,” *Держава та регіони. Серія Державне управління* 1 (53): 133-137.

Приклади оформлення розділів у книгах:

Norris, Pippa. 1996. “Candidate Recruitment.” In: Lawrence LeDuc, Richard Niemi and Pippa Norris (Eds.), *Comparing Democracies*. London: Sage: 289-302.

Buonanno, Laurie. 2017. “The European Migration Crisis.” In: D. Dinan, N. Nugent, & W. E. Patterson (Eds.), *The European Union in Crisis*. London: Palgrave Macmillan: 100-130.

Гелд, Девід. 2005. “Моделі демократії.” В: *Демократія: антологія* / упоряд. О. Проценко. К.: Смолоскип: 155-175.

Кузьо, Тарас. 2004. “Пострадянські перетворення в Україні: теоретико-порівняльний аспект.” В: *Українське суспільство на шляху перетворень: західна інтерпретація* / під ред. В. Ісаїва. К.: КМ Академія: 45-63.

Приклади оформлення книг:

Anderson, Perry. 1976. *Considerations on Western Marxism*. London: New Left Books.

Бжезінський, Збігнев. 2018. *Велика шахівниця*. Харків: Фабула.

Рудич, Ф.М. (ред.). 2006. *Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку*. К.: Парламентське видавництво.

Evans, Peter B., & Dietrich Rueschemeyer, Theda Skocpol (Eds.). 1985. *Bringing the State Back In*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985.

Електронне видання:

План дій ЄС з гендерних питань на 2016–2020 роки.

URL: <https://europa.eu/capacity4dev/public-gender/minisite-gender-action-plan-2016-2020>

Увага! якщо стаття має індекс doi, використовуємо саме його, а не інтернет-посилання URL

Після цього слід додати список літератури (References) англійською. Якщо вся література англійською, то нічого вже роботи не треба. Якщо література складається з джерел українською та російською мовою, ім'я та ініціали, місто видання, а також найменування видання пишемо англійською. Якщо журнал має англійську версію, даємо офіційну його англійську назву, якщо ні, то даємо його латиницею, якщо мова йде про переклад – даємо оригінальне прізвище автора та у дужках після транслітерації назви статті, книги, збірника – їх оригінальні назви статті, книги, збірника. Якщо оригінал не англійською мовою, наприкінці в дужках вказуємо оригінальну мову видання. Наприклад:

Оригінальний варіант в списку літератури:

Фісун, Олександр. 2016. “Неформальні інститути та неопатримоніальна демократія в Україні”, *Агора*. Вип.17: 9-13. URL:

[https://academia.edu/30425284/Неформальні інститути та неопатримоніальна демократія в Україні](https://academia.edu/30425284/Неформальні_інститути_та_неопатримоніальна_демократія_в_Україні)
Informal Institutions and Ukraine's Neopatrimonial Democracy

Аджемоглу, Дарон, Робінсон, Джеймс. 2020. *Вузкий коридор. Держави, суспільства і доля свободи*. К.: Наш формат.

Gendźwiłł, Adam & Raciborski, Jacek. 2014. “Jak głosują wyborcy w warunkach preferencyjnych list wyborczych: przypadek Polski,” *Decyzje* 22: 47-69.

Як це буде в Reference:

Fisun, Oleksandr. 2016. “Neformal'ni instytuty ta neopatrymonial'na demokratiya v Ukrayini (Informal Institutions and Ukraine's Neopatrimonial Democracy),” *Agora*. No. 17: 9-13. URL: [https://academia.edu/30425284/Неформальні інститути та неопатримоніальна демократія в Україні](https://academia.edu/30425284/Неформальні_інститути_та_неопатримоніальна_демократія_в_Україні)
Informal Institutions and Ukraine's Neopatrimonial Democracy (in Ukrainian).

Acemoglu, Daron & Robinson, James. 2020. *Vuz'kyu korydor. Derzhavy, suspil'stva i dolya svobody (The narrow corridor. States, societies, and the fate of liberty)*. K.: Nash format (in Ukrainian).

Gendźwiłł, Adam & Raciborski, Jacek. 2014. “Jak głosują wyborcy w warunkach preferencyjnych list wyborczych: przypadek Polski (How Do Voters Use Preferential Vote in Semi-Open PR System – The Case Of Poland),” *Decyzje* 22: 47-69 (in Polish).

Зміст статті має точно відповідати вимогам ВАК України до такого роду публікацій (Бюлетень ВАК.-2003. №1): 1) постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; 2) аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; 3) формулювання цілей статті (постановка завдання); 4) виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; 5) висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Але самі рубрики («постановка проблеми», «аналіз останніх досліджень...») у статті писати не треба.

Застосовується редактор MS Word, шрифт Times New Roman розміром 14, вирівнювання тексту по ширині в один стовпчик. **Поля:** зліва – 2,5, справа – 2, знизу – 2 см, зверху – 3. Графіки та таблиці, формули вводяться до тексту статті за допомогою комп'ютерної техніки. Ілюстрації, графіки та таблиці, що супроводжують текст, слід нумерувати арабськими цифрами наскрізною нумерацією.

Зберігати статтю просимо або у DOC (1997-2003), або у RTF форматі.

Статті, оформлені не відповідно до наведених правил, прийматися не будуть.

Авторську довідку подати у кінці статті. Автори на момент подачі статті мають бути зареєстровані на порталі orcid.org та обов'язково вказати свій номер у авторській довідці.

АВТОРСЬКА ДОВІДКА (українською, англійською та російською мовами)

1. Прізвище, ім'я та по батькові.
2. Наукова ступінь.
3. Вчене звання.
4. Місце роботи, посада.
5. Контактний телефон, адреса, e-mail
6. Номер orcid ID
7. Назва статті.

З повагою, редакційна колегія видання.

Наукове видання

В І С Н И К
ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ імені В. Н. КАРАЗІНА

Серія «Питання політології»
Випуск 40

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Українською, англійською та російською мовами

Комп'ютерне верстання – Н.І. Безугла

Підписано до друку 30.12.2021. Формат 60x84/8. Папір офсетний.

Друк цифровий. Ум. друк. арк. 7,24 Обл.-вид. арк. 9,05

№ зам. 30/2021

Наклад 50 пр.

Ціна договірна.

61022, м. Харків, майдан Свободи, 4

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Видавець і виготовлювач ХНУ імені В.Н. Каразіна
61022, Харків, майдан Свободи, 4, тел. 705-24-32
Свідоцтво суб'єкта видавничої діяльності ДК № 3367 від 13.01.09